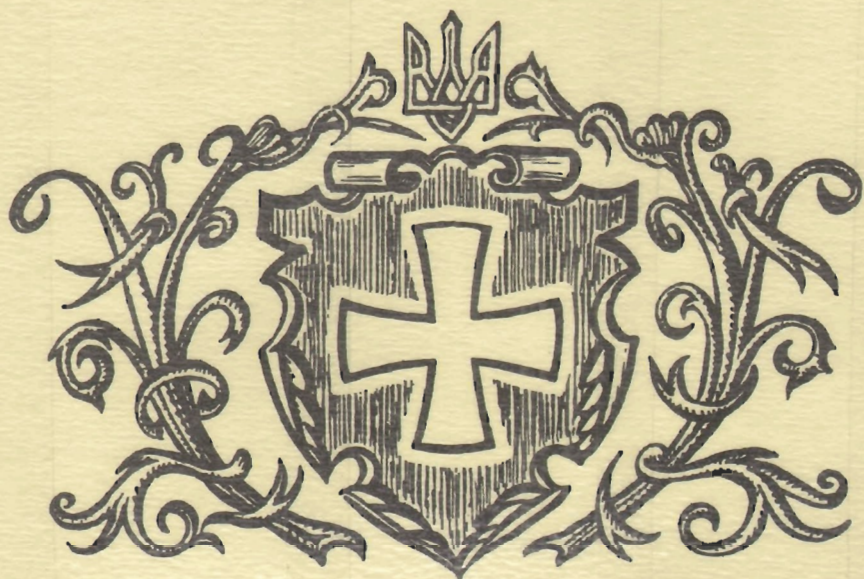

ПРОФ. СТЕПАН КИЛИМНИК

український рік

у

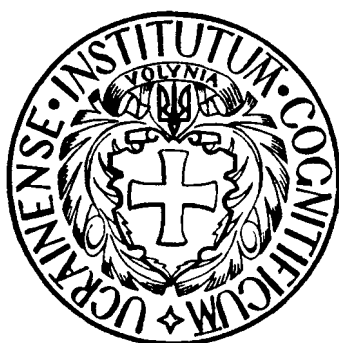
народніх звичаях
в історичному освітленні

ТОМ II.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛЬ

VOLYNIANA

II

PROCEEDINGS OF THE UKRAINIAN RESEARCH
INSTITUTE OF VOLYN'

Editor-in-Chief Dr. J. Mulyk-Lucyk
Associate Editor — N. L. Kohuska

PROF. S. KYLYMNYK

CALENDAR YEAR in Ukrainian Folklore

VOLUME II

Winnipeg

1959

The publication of this book was made possible by the generous
donations of M. Kozak, Theo. Humeniuk, Q.C.,
and Myron Surmach.

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

Проф. д-р Ю. Мулик-Луцик — науковий редактор

Наталка Л. Когуська — редактор.

ПРОФ. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ в історичному освітленні

ТОМ ДРУГИЙ

(Весняний цикл)

ВЕСНЯНКИ-ГАЙВКИ:

Їх історія; Значення в минулому й сучасному; Тематика. Джерела. Художні особливості; Самобутність; Розвиток. Відображення веснянок-гайвок у мистецтві; Основні образи.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЙВОК:

Дохристиянські та похристиянські веснянки-гайвки; Ривізівки; Великодне віршування; Волочечне тощо.

Вінніпег

1959

Фундатори видання: Меценат М. Козак, українець-патріот адвокат Теодор Гуменюк та п. Мирон Сурмач.

Українська молодь, пізнай себе!

*Українській молоді в неволі та розсіянні сущій, і моїм онукам
Юркові та Наталці Ревиз — присвячую.*

Автор.

Весна на Погорині
(Вашівець, Волинь).

UKRAINIAN SPRING SONGS — "VESNYANKY"

FOREWORD

The present publication continues an ambitious undertaking of Stepan Kylymnyk, Ukrainian folklorist, member of Shevchenko Scientific Society in Canada, to present the Calendar Year in Ukrainian Folklore in twelve volumes. The first volume appeared in Winnipeg, 1955, as Volyniana No. 3, and volume 4, in 1957, as Volyniana No. 4. Both volumes contained data about Ukrainian customs, rites, folksongs, myths, dances, and magic formulas referring to winter and summer, respectively. The present volume deals with Ukrainian spring songs, the so called "vesnyanky" or "yahilky" (folk-etymologically also: "hayivky"). The author gathered several texts from all parts of Ukraine and presented, with a wealth of detail, a deep and subtle analysis of all types of the respective material.

Candid admission of individual bias and interpretation of facts is to be expected in every study in the field of spiritual or social culture. The author of this volume is no exception in this respect. Consequently, we find in his work many interesting new conceptions and interpretations of the material in which he sometimes differs from his predecessors in this field, as e.g. Hnatyuk, Hrushevskyj, Franko, a.o. The main feature of the work is an attempt to find motives and themes in Ukrainian spring songs that would depict the ancient character of Ukrainian people and culture and would testify an organic and continuous development of folklore forms from the prehistoric times up to our days. On the basis of folklore Kylymnyk attempts to re-produce the Old Ukrainian mythology, cosmogony, teleology, astrology and other problems which interested the forefathers of Ukrainians in the Proto-Slavic period.

A special effort is made by the author to show the variety of forms of Ukrainian spring songs and the chronological stratification of them. Kylymnyk is well aware of the fact that the Ukrainian folklore has been relatively late recorded (the first folksong was published in 1571). Thus some conjectures and hypothesis in the theoretical investigation of it are needed. The author should be highly commended for his elucidation of the available material and for his original approach to the problems involved. His new book has no doubt well-meant intentions and a very sincere effort behind it. It will receive a warm welcome not only from the student of folklore but from the general reader as well.

An extensive bibliography at the end of the volume increases its usefulness.

We hope that the author will be in a position to complete this worthy undertaking and that the intended series of twelve volumes will be published in the near future.

*J. B. Rudnyćkyj,
University of Manitoba,
Winnipeg.*

6. 6. 1959.

1. КОРОТКА ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК

До глибоких, змістом і давністю, мистецьких неперевершених народніх творів, іще далеко дохристиянської доби, належать численні обрядові пісні наших далеких дідів-прадідів (пращурів), зокрема весняного циклю — веснянки-гаївки.

..., „На це питання можна дати позитивну відповідь.

У народно-поетичнім календарі, особливо веснянім, у нас заховалось доволі багато останків старого, архаїчного, що цілком звідси певно, коли не текстуально, то типологічно походить з дуже стародавніх часів...” (Підкреслення С.К.)

М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 87, Київ-Львів, 1923 р.

М. Миханько у своїй праці „ЯГІЛКИ” — Генеза ягілок, так висловлюється про давність веснянок-гаївок:

„Ягілки (гагілки, галагілки, гаївки, веснянки), це обрядові пісні українського народу, сягаючи своєю давністю незапам’ятних часів. Є вони головною основою найбільшого свята воскресення весни-літа. Природа, її зміни й сили викликували в народі божеське почитання. Перемога світла над темнотою, тепла над студінню, весняного оживання над зимовим завмиранням — була предметом найбільшого почитання, даліше предметом радості й втіхи. Народ тішиться побідою світла, життя й добра над тьмою, мертвотою й злом; з обсервації набрав він переконання, певності й віри в це, що добро-світло мусить побідити зло-тьму. Це довело до дуалістичного світогляду нашого народу. Народ звертався з похвальними піснями до добрих сил природи та просив їх, як добрі божища, захистити перед нещастям від злих божищ — темних сил, що приносили йому лихо, а темні сили вимагали просьб, та люди з острахом і боязню благали їх лише рідко о змилювання, а більше закликанням, чаруванням старалися відвернути від себе їх”...

М. Миханько, Ягільки, стор. III-IV, Львів, 1922 р.

Отже, як видно, на поставлене питання можна відповісти лише загально: безсумнівно, ці обрядові пісні є дуже стародавні, з часів родового побуту, з періоду передплеменного. А мають у своїй основі анімістичний світогляд та віру в духи-душі л а д а, в покійників. Природа в їх уяві мала душу, розуміла людину; а людина, вірили вони, на основі анімістичного світогляду могла впливати на природу, на її явища; могла прихилити природу та надприродні сили на добро собі за посередністю магії — магічних слів-формул та магічних дій, а злі, чи як казали, лихі сили, — не припускати робити зло та відхилити від себе.

Велич природи, стихійні її сили, численні незрозумілі її явища — викликали в народі й радість і страх, а все це витворило уявлення про світлі сили, сили добра, а поруч, — і про темні сили, сили зла. А логічно-послідовно виникла й віра у світлі сили й у темні сили та боротьбу цих сил, що й породило пізніше дуалізм.

Таке вірування властиве всім народам первісної культури (на певному, ранньому шаблі первісної культури) і виникло за кілька тисячоліть до Народж. Христа. Як приклад: у Єгипті був бог добра, світлий бог Озіріс, а бог зла, темний бог — бог Сет; у Вавилонії — світлий бог, створитель усього — М а р д у к провадив боротьбу з богом темряви та зла — Тіяматом і т. д.

Отже виникли ці колективні обрядові поезії в глибокій давнині саме в часи перемоги тепла над холодом, весни-літа над зимою, а надхненні вони красою природи, теплом життєдайного сонця, неописуємою радістю весни, воскреслої Матері-Землі.

М. Миханько так подає ґрунт створення веснянок-гайвок у ту сиву давнину:

....Це вкорінене в народі вірування в добрі й певні переміни сил природи, в сильних добрих богів, що дають світло, тепло, дощик і оживляють плодovitу землю, перетривало довгі віки. Християнство, що достроїлося до поганських обрядів і до давніх звичаїв, не змогло й досі ви-

корінити зовсім цього дохристиянського вірування, цього обожнення природи і народ ще досі в більшості має більше розуміння й прив'язання до предківських переконань, як до християнських незрозумілих і неприступних критерій. Ще нині є околиці — не лише на Поліссі, — де народ не розуміє майже зовсім християнства і не старається зрозуміти, а живе в переконаннях дохристиянських наших предків. Народ сам у собі дуже консервативний, і не дається легко переконувати, хіба що сам наочно переконується; і цьому завдячуємо, що наша народня давнина не затратилася, хоч її й чужі й свої завзято викорінювали, як “бісовські плясанія”. Але й це викорінювання причинилося багато до того, що мало давніх дохристиянських пісень, обрядів у своїй повноті й красі перетривало до наших часів. Повного образу давніх обрядів і звичаєвих ігрищ ми собі уявити не можемо. Те, що перетривало, є лише фрагментами, і то понищеними, перелицьованими.

Найбільше давнини маємо ми захованої у веснянім святі, яке своєю величавістю, своїм гарним враженням, поборолو противності й перетривало до наших часів, добираючи до себе й нові сучасні з свого оточення фрагменти. Це ж свято весни унагляднює розбудження життя не лише чоловіка в його відроджуючійся оточенні, але й кожної тварини, яка веселиться новим життям і співом. рухом достроюється до радості чоловіка, навіть вода якось веселіше пливе...”¹⁾)

М. Миханько, Ягільки, Львів, 1922 р., стор. IV-V.

Треба подивляти, що крізь тисячоліття пройшли наші усні народні твори і зберіглися до наших часів. Безсумніву, текстуально дійшло небагато, але типово, хоч із змінами (нашаруванням) протягом віків, з заміною архаїчних слів на сучасні, але із збереженням провідної думки, ідейності, світоглядних особливостей, — а це є найістотніше, найцінніше.

Варто звернути увагу, що веснянки-гаївки — це дівоча творчість, яка сягає дуже далекої давнини, з передрозселенчої родово-племінної доби; друге, що незміряна, різноманітна й глибоко-психологічна творчість саме властива була

¹⁾ Процитовано без змін змісту, лише замінено деякі слова малозрозумілі, як “випругувати”, “унаглядіти”. У цитаті деякі моменти є не цілком обґрунтовані, але поправки в тексті цитат недоцільні — С.К.

нашим далеким прашурам-юначкам, дівчатам, — чого не мають у такий мірі інші народи, а навіть слов'янські.

Ці стародавні поезії характеризуються такими головними ознаками: 1. Поезії синкретичні — поєднання пісні, руху, пантоміміки, різноманітності та глибокої емоційності мотивів; 2. поезії створені не для краси, а, так би мовити, „утілітарні” — дійові, що мусіли магічними способами — відповідними формулами — колективними словами-співами, ритмом, грою, танцями та хороводами — чаклувати природу, заворожувати добрі й лихі сили, прихилити їх на добро собі, своєму роду, племені...

Як приклад таких веснянок-гаївок можна навести цілу низку (Див. далі). Одною з найстаріших веснянок — це буде „А ми просо сіяли...” Ця веснянка збереглась у всій її красі, динаміці, з усіма властивостями діалогічної первісної антифонної чарівної поезії. Ця веснянка має за собою цілі тисячоліття, зображує те далеке життя наших прашурів, з його особливостями й притаманними рисами слов'янина. Але ця веснянка частково відійшла від дівочих і, видно, в давнині її „водили” господарі, пізніше юнаки-хлопці, а ще пізніше — хлопці й дівчата. Подібних, хлоп'ячих, веснянок дуже мало збереглося. Можливо, що їх колись було далеко більше. Ця веснянка дуже цінна: вона подає й те далеке життя, і систему господарювання, і взаємини родів, і їх боротьбу, й питання одруження, і, врешті, яскраво подано вірування в душі покійників — **Л а д а** та виразний анімістичний тогочасний світогляд. (Див. опис цієї веснянки впереді.)

Первісних цих обрядових поезій збереглось чимало, але, на жаль, у багатьох з них затемнений зміст, є значні нашарування (наверсткування), природня заміна слів архаїчних новими, зрозумілими, з'явилися і нові мовні звороти; але, як я вже зазначив, ідея, цілеспрямовання, магічний дух, психологічні особливості, анімістичний світогляд — все це збереглося прекрасно.

Найстаріші веснянки-гаївки, які стали малозрозумілими для народніх мас, перейшли в дитячі пісні та гри й ці

гри поширені, як і всі веснянки-гаївки, на всіх українських землях: на Наддніпрянщині, Слободжанщині, Галичині, Буковині, на Закарпатті — і по всіх найменших куточках українських земель.

А спільними веснянками є саме первісні, передхристиянські як „Кострубонько”, „Воротар” — Небесні ворота, „Діброва”, „Мак”, „Вербовая дощечка”, „Подoliaночка”, „Кривий танець”, „Жучок”, „Заклик весни”, спогадана попереду, — „А ми просо сіяли” й сотні інших.

А це промовляє до нас дуже глибоко й речисто: **спокон віку ми складали один народ, творили разом одну культуру, мали одну мову, одні звичаї, одне мистецтво, одну віру та вірування** — і все це донесли крізь тисячоліття від наших прапрадідів до наших днів. Лише доля України важка: її народ, в силу історичних умов, поділили територіально, у вірі, поневолили, а його культуру, його історію намагаються привласнити собі, а людей асимілювати, зробити рутенами, москалями, поляками, румунами, венграми...

Етнограф М. М., у своїй розвідці „Гене́за ягілок”, пише так:

....„На Великій Україні тривають веснянки почавши від Великодня, вечорами два тижні, а декуди кінчаються аж на Вознесення. Ціле село бере там участь у забавах, та найбільше доросла молодь; дівчата виньсять своїм хлопцям у гарно вишитім платочку крашанки, в кількості за-лежній від того, як вони були частовані хлопцями в мясницях на вечорницях і на “пушенні” (перед постом). Усі дівчата у гарних завітчанних вінках, з довгими биндами, стьожками різного кольору, числом до 30. На Великій Україні грають ягілок дівчата разом з хлопцями, а пісні співають гармонійним хором. Дійсно, виглядає це як гарний народний театр. І на Великій Україні співають таких самих ягілок, що в Галицькій Україні, навіть арії й слова пісень є ті самі. (Підкреслення С.К.)

На Холмщині й у полуднево-західній Волині є майже всі ті самі пісні, що в Галичині; там лише осередком культурним являється в пісні не Львів, а Холм... на Підляшші таким осередком виходить “славное місто Берісто (Берестя), рідше м. Біла”...

II. ЗНАЧЕННЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК У ДАЛЕКОМУ ДОХРИСТИЯНСЬКОМУ МИНУЛОМУ Й СУЧАСНЕ

Веснянки-гаївки, як дуже стародавня народня творчість, що характеризує наше далеке минуле, цебто нашу ПЕР-ВІСНУ КУЛЬТУРУ, є надзвичайної ваги й вартості документ нашої праісторії, життя наших пращурів-прапрадідів.

Правда, первісні тексти, у тій лексиці та стилістиці, що мали вони тоді, — до нас не дійшли; але дійшли вони, вісками нашаровані, з заміною сучасними словами слів стародавніх, мало нам зрозумілих, але типовість, їх провідна думка, їх образи — залишилось усе це незмінним, а це для нас є найцінніше.

...„При тім ми мусимо тямити, що шукати прийдеться все таки не стільки автентично законсервованих у своїй буквальній точності текстів — скільки типів примітивної творчості в нашій репертуарі. При доволі свobodнім поводженні усної традиції з усякого роду текстами взагалі, невелика надія на те, щоб ми могли констатувати чисто-текстуальне заховання. Але заховуються з а г а л ь н і і д е ї , о б р а з и , р и т м и , певні обрядові форми, супроводжені піснями традиційного характеру, — і от на таких піснях, діях і оповіданнях, котрі відповідають дуже примітивним явищам у різних низько-культурних народів, ми можемо з усякою певністю бачити відбиття старих, примітивних обрядових дій і зв'язаних з ними словесних творів...”

М. Грушевський, Історія української літератури, т. 1-й, стор. 86-87, Київ-Львів, 1923 р.

Друге, колишні великі наукові сили як Потебня, Драгоманів та інші стверджували, що у наших дохристиянських релігійних звичаях є дуже багато запозиченого, зокрема з усної творчості, в інших народів Малої Азії, Індії, Греції, Персії, Кавказу тощо. Звичайно, треба дивитися на цю справу об'єктивно: коли народи сусідують довший час — взаємні впливи неминучі. Але в цьому нема нічого від'ємного, а навпаки: добрі запозичення. п е р е т р а в л е н і , усвідомлені, націоналізовані, коли в них втілено дух нації, психіку свого народу, коли через віки воно сприйнято й

перетоплено в душі й тілі народу, — то воно стає рідним, національним скарбом, що й трудно, а інколи неможливо пізнати відкіля воно. А, врешті, запитаймо себе: чи є народ у світі, щоб не користав із вселюдських досягнень, з культури іншого народу? Уміння сприйняти цінніше з культури інших народів, поєднати з своїм — це є позитивним і показує оригінальну душу українця, „його духову істоту та багатство творчих сил у культурній ділянці”.

Веснянки-гаївки ж — це якраз глибоко прапрадідівський, самобутній, ні від кого не запозичений, звичай та фолкльор.

...„З такого поєднання бачимо, що у віруваннях і мітах народніх далеке минуле українського народу оживає в його майбутнім, творить невидиму нитку традиції, на другім кінці якої ставиться глибока проблема духової живучості нації, її творчої здібності до розбудови все нових і нових культурних цінностей. Так у глибинах внутрішнього життя національного духа розкриваються обидва кінці духового розвитку нації, що губляться у протилежних добах: в минулім і майбутнім, як якесь пророче заглиблення в минуле, щоб віднайти спонуку й сили творчого життя в майбутнім...”

Д-р Л. Білецький, Історія української літератури, т. 1-ий, стор. 25, Авгсбург, 1947 р.

Проте, як бачимо, стародавні дохристиянські й похристиянські звичаї, фолкльор — найкраще зберігли нам образ тодішнього життя наших прашурів: психіку, бажання, вірування, погляди на природу, погляди на життя, спроби розв'язати, іще тоді, важливі космічні питання, намагання пізнати природу, пізнати світ. Анімістичний світогляд, тодішні вірування, засновані на ньому, що з віками дійшли й до нас, зберіглися у наших піснях, казках, прислів'ях, у наших звичаях.

Четверте, дуже є цінні веснянки-гаївки ще й з того боку, що це є творчість д і в о ч а. А тому, до деякої міри, творчість об'єктивна, безпосередньо висловлена з точки зору чуттєвого сприймання життя, людських взаємин, взаємин громадських, а особливо взаємин родинних та родо-

вих, зокрема батьків і дітей, чоловіка й жінки; хлопця й дівчини.

П'яте, веснянки-гаївки в давнину співалися, а краще сказати — “водили веснянок-гаївок”, на могилках, на роздоріжжях, клинцях, царинах, над водою, в гаю чи у лісі.

Чому це так?

За науковими дослідями виявлено, що наші пращури особливо шанували покійників, — був культ покійників. Вірили тоді, що коли людина вмирає на цьому світі, то вона переходить жити на тамтой світ і продовжує життя; що діди-прадіди не виходили з смертю з роду чи родини, а були опікунами хатнього очага. Звали їх, цих духів, “дідами” чи “Ладами”. Покійників тоді надзвичайно шанували, як добрих, добродійних духів, що вирощували багаті урожаї, сприяли приплоду худоби, захищали рід-родину від лихих сил, відводили громи-грози, сприяли дощам тощо. Тому покійникам і відведено було кілька днів на рік, — що прийняла й християнська церква, — як “Дмитрівська або дідівська” субота, Кутя. Проводи тощо. А на весні, у Великий День, у день найбільшої радості й найбільшу шану віддавали покійникам, про що буде мова у III-му томі „Весняного циклю”, а тут спогадаємо лише побічно.

У чому ж полягала особлива шана покійників у Великий День? З боку молоді, хлопців та дівчат, шана проходила у магічних діях та співах. Дівчата й водили веснянок-гаївок на цвинтарях-кладовищах — на роздоріжжях, вигонах, клинцях, царинах, над водою, у лісі, у гаю, на лузі; а з прийняттям християнства — під церквами, де такі були, а де не було — “водили” у лісі чи над річкою. У давнину, після тілопалення для кладовищ спеціально місця не підводились. Часто покійників просто пускали на воду, бо було вірування, що перші прародителі прийшли водою, а тому водою мусять і відійти у вирій. Лише в часи родово-племінних державок почали являтися певні визначені для поховання місця поблизу весі, чи города. Звичайно, гаївками шанували та заворожували не лише покійників, але й бога-Сонце, подателя життя, і Небо, і воду, і вогонь; чарували магічними діями та співом і високий урожай, і приплід худо-

би, і одруження молоді, й частий “дрібен-дощик”; а також відганяли лихі сили.

Шосте, веснянки-гаївки — значне первісне джерело до пізнання дійсної нашої праісторії.

Сьоме, ці поезії дали початки нашій художній літературі, та є багатою тематикою для мистців малярів та для наших композиторів, а разом показують нашу історичну відокремішність, як нації, національно, історично й культурно ні від кого незалежної.

III. ТЕМАТИКА ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК

Углибившись у зміст та тематику наших веснянок-гаївок, що дійшли до нас сперед віків, що створені іще далеко перед християнською добою — диву дивуєшся, — і мудрості, виявленій у веснянках-гаївках, і тій високій моральності, виявленій у цих поезіях (всупереч старим духовним джерелам та літописним), і тим прекрасним громадським, родовим та родинним взаєминам; і тому людському бажанню пізнати світ, як він виник, як створився; і який початок світу; і ті щирі намагання пізнати космічні закони вічності, — велетенське значення життєдайного Сонця, зірок, місяця, вітру, дощу, вогню; питання народження й смерті; питання предвічного закону Бога — продовження людського роду, та тим і підбор пари до одруження—це є чільне питання поезій Великого Дня, як і “Заклик Весни”, хвала весні. У веснянках-гаївках прекрасно подані образи: дівчини й хлопця-парубка, жінки й чоловіка, батька-матері й дітей.

“Обрядові й пісенні поздоровлення й величання — це рід заляття на щастя, на здоров’є, яке й досі заховалося в усній традиції.”

М. Грушевський, Історія української літератури, т. 1-ий, стор. 105, Київ-Львів, 1923.

Похристиянський цикл веснянок-гаївок характеризує дослідник М. М. у своїй генезі так:

...„Не лише домашні й громадські справи входили в зміст українських весняних пісень, але й суспільні та по-

літичні питання були тут скристалізовані у мініатюрній відбитці. Легко можна означити час повстання даної веснянки з кількох натяків, чи слів, що характеризують її сучасність. Співається і про купців-чужинців “данчиків”, що пливають по дунаю (всяка більша річка в Україні в давнину носила загальну назву — дунай). Незгоди, сварки й проганяння одного князя іншим з замку, — бере народ у свій словесний репертуар, висміваючи при тім брак патріотизму й любови до рідного у наших князів, що драчами занাপашували свою долю і наносили нещастя краєві... Співається про галицького Романа “чужу-чужаницю”, який прийшов з Волині, не любили його бояри... та про полишену ним вдову з дитятками... Та й у новіших часах важніші події не оставались без згадки. Все-народне повстання за Хмельницького й козацька доба згадані...”

„Гене́за”, М. М. — стор. VII--IX, Львів, 1922 р.

Приклади веснянок-гайвок з доби дохристиянської: спогадана “**А ми просо сіяли**”. Ця веснянка подає: і образ первісного господарства „просічної” системи; і образ родового побуту, взаємин роду з родом; і образ матеріальних цінностей тієї доби; і посів першої у наших пращурів хлібної рослини — проса; і характер тодішнього одруження; і тодішню віру-вірування, анімістичний світогляд і т. д. (Див. далі повний аналіз цієї антифонної поезії). “**Кривий танець**” — це дуже цікава веснянка космічного змісту. Кривий танець-рух, його кінця й початку не можна знайти, не можна його пізнати: “То вгору, то в долину, то в ружу, то в калину”. Тут тема космічна — і “рух” **С о н ц я**, а краще сказати Соняшної системи, — сонце по небу, то сходить, іде в верх, то йде вниз — заходить — і це вічно, незмінно... І людське життя: народження, життя, повне сил, іде вгору; то воно знижується, заходить-умирає людина... “То в ружу, то в калину...” У ті далекі часи квіти у наших пращурів вважалися, як **т о т е м**, в якому живе добрий дух — діда Ладю. Народжується з рожі, а відходить у калину. Таке вірування було, й рожа до останнього часу вважалася символом народження, а калина — символом розлуки (хоч, правда, калина мала дуже багато символів: і любові, і вірності, і надії,

і невинності, і краси, а також і р о з л у к и.) Тому калину садили на могилі дівчини — садив її хлопець, — та на могилі хлопця, — садила його дівчина. Трудно зрозуміти ту стародавню тисячолітню поезію-символ. Первісна людина спостерігала й соняшну систему й людське життя й уподібнювала одне одному, шукаючи “кінця” у цьому “кривому танці-рухові”.

Зміни сил і явищ у природі також уявлялись нашим пращурам, як боротьба. Наприклад: боротьба весни-літа з зимою. Численні веснянки це підтверджують. Прикладом такої веснянки буде містерія “КОСТРУБОНЬКО”. Правда, подібні образи не є чіткі, не є виразні, не є конкретні. Можливо у ті далекі часи наші пращури мали образи весни-літа-зимми конкретніші, чіткіші. Як саме ці образи уявлялись в давнину — сказати трудно, ми не маємо певних джерел та відомостей. (Див. “Кострубонька” далі, повніший аналіз).

Цікаве уявлення наших пращурів було про “НЕБЕСНІ ВОРОТА”, про щасливий “К а л и н о в и й м і с т”, про чарівну “В е р б о в у д о щ е ч к у” — усе це відбито в народніх поезіях, зокрема добра доля цього дуже добре віддзеркалена у веснянках-гаївках. Прикладом поданого, як ілюстративний матеріал — це будуть веснянки “Воротар”, звичай-дії — „Фортуна”, „Пляя”, „Тополя”, веснянка „Вербовая дощечка” та численні інші').

Пращури вірили, що є з Неба на Землю щаслива дорога-міст, що замикається „Небесними ворітьми”. Ці ворота відкриваються на магичні дії й з Неба приходять новонароджені душі; цими ворітьми приходять і богиня весни Л а д а; цими ворітьми приходять і у р о ж а й, щастя й добро; цими ворітьми приходять-повертаються і душі „дідів”, опікунів роду-родини, для догляду за урожаєм... Але цим мостом, через ці ворота, і відходять душі померлих на Небо — у Вирій.

А щастя нового родинного життя, одруження, приходять через “вербовий міст”, чи поміст; “Вітер” пригонить цю “вербову дощечку” з “милим” до дівчини... Ось

1) Див. ці веснянки-гаївки та звичаї далі.

чому в деяких місцях “Воротаря” водять (грають) через усе село. А то визначає, що “Небесні ворота” щастя відкривають на Великий День для всього села. Видно в давнину так і “водили”-грали “Воротаря” через усі весі. (Див. “Качки гнати”).

У тематиці веснянок-гайвок фігурують найчастіше образи тварин, птиць, квітів. З птичих образів, як найчільніших, найчастіше фігурують: голуб сивенький, соловейко, зозуля, орел, ремез, перепілонька. А птиці — це вісники Неба. В образі птиць, що перелітають через “Небесні ворота”, прибувають на землю новонароджені душі, діти; в образі ластівоньки — приходить Весна; в образі “голуба сивого”, соловейка, орла — милий приходить; в образі перепілоньки — подано образ милої, дівчини; в образі сивого голуба — образ батька, а в образі зозулі, ластівоньки, чайки — образ доброї матері, і т. д.

Це цілком годиться з історією первісної культури: всі народи мали більшість птиць, як т о т е м, недоторканих і шанованих, в яких перебували добрі духи та боги; птиці — це вісники неба. І наші пращури надзвичайно шанували птиць і більшість цих птиць, як жайворонок, епітет брата, соловейко, голуб, орел, зозуля, перепілонька, ремез, ластівонька і другі — також у далекому минулому були т о т е м а м и у наших далеких пращурів. Їх не можна було вбивати, не можна руйнувати гнізд, забирати яєчка. А навіть взимку та на весні робили з тіста птиць — викликали їх, як вісників весни, а для молоді — вісників одруження, добра й щастя. Спогадані попереду епітети давались у ті часи, як слова магичні, якими заворюжували доброту, красу, щирість, любов тощо. Це ставлення до згаданих птиць залишилось у народі й тепер.

Веснянки-гайвки, як “К о с т р у б о н ь к о”, “А м и п р о с о с і я л и” і подібні — це драматизовані, синкретичні, просякнуті анімістичним світоглядом, — дають нам відображення і тодішнього життя, і тодішньої, далеко дохристиянської, думки. Містерія “Кострубонько” чи “Коструб” — глибока тодішня релігійна й магична поезія. Вона зберіглася через тисячоліття й зміст, і форму, й ідейне спря-

мовання, хоч і нашарована протягом віків, а може й тисячоліть, хоч і не цілком ясні окремі місця...

Ці затемнення віків та неясності окремі етнографи намагалися пояснити різно, а часто навіть кумедно. Відома веснянка "Жучок", що є не що інше, як магичні дії й слова для розбудження "шуму-лісу", закликання весни, як привіт весні та лісові, як наслідування перших весняних, розбуджених жуків, — а пояснення дають "Жучкові" таке: був, мовляв, у Галичині дуже видатний музикант, а звався він Жучок. Був дуже маленький (певно карлик?), а тому люди його дуже любили, носили на руках (?!), і просили, щоб він грав золоту ручкою...

Не бажаючи нікого образити, але в даному випадку — це просто несинітниця. "Жучка грають" абсолютно на всіх українських землях, не лише в Галичині; друге, нігде й ніхто не чув про такого "дивного музиканта з золоту ручкою", у той же час зустрічаємо такі імена, як Матуса, Баян, тощо; третє, подібних веснянок ми маємо чимало й всі вони поширені по всіх українських землях... Подібне, плутане, а навіть недоречне, пояснення пробував дехто давати і "Зельманові" чи "Жельманові". Спогадав я це для того, щоб застерегти від поверхових пояснень, бо це в етнографії робить шкоду, а не користь.

Веснянки-гаївки продовжувались і розвивались та творились нові й після прийняття християнства, хоч духовна влада всіма силами й мірами боролася "з бісовським плясанням". Але звичай, освячений віками, а навіть тисячоліттями, вірування, глибока й чудесна романтика — романтика любові, ласки, доброти, безмежної веселості, прекрасні емоції співу та вибуяла молодеча гра — все це перемогло й зберіглося до наших часів, і звичаї, і пісні.

Похристиянські веснянки-гаївки розвивались на фоні дохристиянських; старі до деякої міри християнізувались, хоч не всі, нашарувались новими поняттями, змінилась лексика й значно поширилась тематика. Духовенство за наказом своїх високих ієрархів — монахів-аскетів, провадило боротьбу, але й саме захоплювалось красою гри та пісні, а з часом і було дозволено "водити" чи "грати" веснянок-гаївок

навіть біля церков, де такі були. Ясно, в пізніших віках вже первісне, магічне, чародійне, значення цих поезій втратилось, і веснянки сприймалися, як мистецькі твори, глибоко-емоціональні, зворушливі, захоплючі. Вже не спогадується богиня весни — Л а д а, але дід-Л а д о таки спогадується й досі; спогадується сонце, вода, земля, весна; подаються ті ж символічні образи птахів; віддається хвала весні, але вже з додатками сучасного життя, як розподіл праці, господарювання тощо. Крім старої тематики, як пірвання, чи купля дівчини, вегетаційної, родинних взаємин — вже з'являється тематика як боротьба князів, нашествя татар, викуп чи втеча з полону, а ще пізніше — “виїзд козака у чисте поле”, мандрівка з неволі, визвольна боротьба, подається потьська неволя, а з нею насильство й наруга над вірою — “Жельман”; відбиті й такі події, як Хмельниччина і т. д. Але краса та гра первісних веснянок-гаївок — є неперевершена.

IV. ДЖЕРЕЛА ТА РІЗНІ НАЗВИ ПІСЕНЬ ВЕЛИКОГО ДНЯ — ВЕЛИКОДНЯ (ВЕСНЯНИХ)

З цих справжніх неоцінених скарбів усе таки до нас дійшло, порівняльно, не так багато й то, як попереду я зазначив, здебільшого у зміненому вигляді. Але треба подивляти, що через морок тисячоліть, без попереднього запису — це таки дійшло до нас, а дійшло — з а г а л ь н е й с п і л ь н е колишнім всім нашим племенам, і тепер спільне всім українським землям. Безсумніву, не можна було розраховувати, щоб дійшло до нас усе.

Коли вавилонські, асирійські, сирійські, перські, єгипетські, фінікійські, грецькі та римські — дійшли повніше, особливо грецькі, то там були письмові джерела та інші умови усних передань. Але такої краси, таких емоцій, таких містерій своєї давнини — таки немає в інших народів світу, а навіть і у слов'янських народів ми подібного зустрічаємо мало. Лише греки, треба визнати, своїми мітами, Олімпійськими іграми та різними звичаями нас перевершили, але й то не у всьому. Треба пригадати, що грецькі міти, їх

народню творчість почали записувати з часів Пісістрата, з V-го стол. до нашої ери. Тому й мітологія, народні сказання грецькі — чіткі, виразні, визначені, чого, на жаль, бракує у нас...

Наше ж письменство (є натяки, що таке було, але наскільки вірно — сказати, чи ствердити трудно, як не можна й заперечити), наші культурні скарби, — цінності світового значення — знищені протягом віків кочовими народами, що проходили через наші землі з Азії до Західної Європи, та іншими європейськими наїзниками, включно з „старшим братом”. Запис народньої творчості з уст, — зокрема зимового та весняного циклів, — почав провадитись надто пізно, — властиво з другої половини XIX стор., лише дещо було записане любителями, як Максимович, Цертилев та другі, в першій половині згаданого століття.

Ось чому й мітологія, і народні сказання, і образи богів — у греків досить чіткі й ясні, а у нас, на жаль, чіткості визначення, ясності та конкретності у багатьох випадках бракує, але про це будемо говорити пізніше.

Хоч пізно ми почали записувати нашу народню творчість, але встигли дещо занотувати. Я тут подам лише імена тих славних учених, що прислужилися народній справі, зокрема справі української етнології-етнографії.

Перше таке велике ім'я — треба назвати українського етнографа-піонера, відданого справі до забуття й фанатизму, що пішки сходив майже всю Україну і записав тисячі чудесних народніх пісень-творів — це **Зорін Доленго-Ходаковський** (1784—1825).

...„Захоплення народньою творчістю у Ходаковського впливало не з бездушного колекціонерства, або сухого антикварства, а з ентузіастичного бажання спізнати саму душу народню, відшукати ту вищу красу і правду, які наш етнограф угадував серед народу...”

У своєму щоденнику Ходаковський залишив такий запис:

...„Є ще на землі щастя — тинятись поміж народом, жити поетичним життям селянства. Який же я щасливий у своїй святині, з моєю вбогою стравою, коли мені опові-

дають люди свої згадки й бажання. Серед народу живе чеснота, серед народу живе поезія. Лихе ж має серце той, хто не кохає братерської любові..." (Щоденник Доленго-Ходаковського.)

Друге ім'я, заслуженого етнографа — це князь Цертелєв (1869 р.) та росіянин Олекса Павловський. Обидва закохані в українську мову, українські поезії — пісні та звичаї. Павловський видає іще у 1818 році "Грамматику малоросійського наречія", а другий, кн. Цертелєв, — "Опит собранія старинних малоросійских песней". Це їх праці в галузі української етнографії були надруковані п е р ш і . Вони душею боліють і з жалем висловлюються, що українська мова зникає, відмирає, а вона, каже Цертелєв: "Не менее других языков способна к поэзии".

Після цих благородних починів, виступають уже такі поважні діячі-науковці, як проф. Михайло Максимович (1804—1873), Ізмаїл Срезньовський (1812—1880), Осип Бодянський (1808—1876), Платон Лукашевич, Амвросій Метлинський (1814—1870), Вацлав Залеський, Жегота Павлі, О. Лозінський, Симоновський, Зарульський, Рігельман, Діаруш Ханенка. Після цього появляється М. Костомарів (1817—1885), Пантелеймон Куліш (1819—1897), П. Чубинський (1839—1884), О. Маркович (1822—1876), Головацький, Свидницький, Жемчужников, Микола Гатцула, Микола Маркевич, Микола Закревський, М. Номіс, Волод. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, Олександр Кістяковський, Констянтин Михальчук, Олександр Русов, Іван Рудченко, Федір Вовк. М. Левченко, А. Луначевський, Микола Лисенко, Олександр Потебня (1835—1891), Горленко, В. І. Манджур, Мартинович, Мілорадович, В. Науменко, Ц. Нейман, І. Норвицький, Т. Рильський, М. Сумцов, Д. Яворницький, Б. Грінченко, В. Гнатюк, Ф. Колесса, З. Кузеля, О. Роздольський, І. Франко, В. Шухевич, Оскар Кольберг, Х. Яшуржинський, В. Ястребцов, Д. Еварницький, Де-Воллан і Врабель, К. Квітка і сотні інших подібних заслужених вчених з'явилися дослідниками й збирачами української етнографії, її будівничими. Не можна не спогадати й Наукового Товариства ім. Шевченка, Української Академії Наук, а перед цим: "Кіевская Ста-

рина", "Основа", "Юго-Западный Отдел", "Географічне Товарищество", "Русалка Дністрова", "Правда" (Яко альмум) ... І ціла низка журналів містила український фолкльор та звичаї... Крім цього, запис у другій половині XIX сторіччя провадився численними записувачами на всіх українських землях.

Характерного листа наводить В. Гнатюк від Гр. Ракочого:

...„Завважу, що гаївки — бодай у моїм селі — дуже скоро забуваються між народом. Взагалі цілий культ співання, чи грання гаївок вигибає. Коли ще за моєї пам'яті 8—10 літ співано їх через цілу другу половину посту, загалом, зараз із приходом весни, тепер грають гаївок лише перший день Великодня. Для чого сей культ вигибає, не мені це відповідати. В кожному разі причиняється немало до сього те, що народ звертає свою поетичну творчість на інші поля, нових гаївок не твориться, а старі перекручує, забуває і перестає співати. Немало впливає тут і та обставина, що ще й тепер священики, особливо молоді, забороняють грати гаївок у великий піст, як от у моїм селі, бо, мовляв, тепер час смутитися, а не веселитися...”

Не буду коментувати та пояснювати цього листа, але він не лише характерний для Тернопільщини, а взагалі для всіх українських земель у часі першої чверті XX стол.

Назви цих весняних пісень бували різні: найзрозуміліша назва для більшості території України — це **веснянка**. Це хвала весні, привіт весні, заклик весни. Отже ця назва цілком конкретна й немає потреби шукати інше походження цього слова. Але, крім назви веснянка, є ще чимало назов різних, для цих весняних дівочих пісень, зокрема в Галичині. В. Гнатюк так пише у передмові до своїх “Гаївок”:

...„Гаївка — це одинокий термін на означення цього роду пісень, побіч нього є інші; наскільки вони народнього походження, трудно про се тепер сказати, бо ніхто не брався про їх справдження. Я наведу їх тут наскільки вони мені відомі: гаївка, ягівка; гаїлка, гагілька, ягілька, магілька, галанівка, лаголайка; в Крехові, Жовкв. пов. назива-

ють гаївки “галями”, “грати в галі”. В Посічі знов не кажуть “співати гаївок”, лише “грати Жука”. Деякі з цих назов завважав уже О. Кольбер...”

(В. Гнатюк, “Гаївки”, Львів, 1909 рік.)

І слово-назва “г а ї в к а” цілком зрозуміла. В давнину в часи дохристиянські, свята наших пращурів відбувалися найчастіше над річкою, чи взагалі над водою та у лісі. Вода вважалась у давнину великим “святителем і чистителем”, а ліс вважався місцем щасливим, місцем, де перебувають добрі духи — дідів-прадідів та близьких померлих. А, крім того, ліс — стародавня назва Ш У М, в уяві пращурів був благодійним для людини: він давав мед від диких бджіл, футродяг з звірини, м'ясо з дичі; давав дерево, як будівельний матеріал; приховував людину в часи небезпеки — ворожого нападу; ліс зберігав вогкість й воду; у лісі проходило первісне полювання на звіря і т. д. Але ліс-шум був разом й таємничим, був і небезпечним: поруч добрих духів, там були й грізні (пугукання совів, скрипіння дерева, лісовий шум-гомін) — усе це й тішило первісну людину, й лякало. А тому й святкування відбувалися у гаях, а гаї, як і в інших народів, певно були й у наших пращурів с в я щ е н н і, а тому в них і на честь їх, і проводились святкування. У тих гаях священних і “водили” чи “грали” веснянок-гаївок. І, видно, та стародавня назва й зберіглася в окремих місцевостях України донині. Але декому хочеться обов'язково, щоб слово-назва г а ї, а тим і гаївка — походили б від когось. О. Партицький, подаючи різні назви цих весняних пісень (гагівки, гагілки, гагулки, галагівки, галагілки) — заперечує слово-назву гаївка від гай, а виводить, що це слово прийшло до нас з Індії (?!), що в Індії було весняне свято “голі” або “гулі”... Ясно, що це зайва розмова, виводити гай від слова “гол” або “гул”... Ця думка О. Партицького зустріла цілковите заперечення в етнографії.

(“Правда”, 1868, стор. 244.)

V. ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕСНЯНОК-ГАЙВОК

Великий ентузіаст української пісні Микола Васильович Гоголь так висловився про українську пісню:

...„Пісня в Україні — все: і поезія, й історія, і батьківська могила.”

Сергій Єфремов так пише про українську пісню:

...„Пісня в нашій народній поезії стоїть на першому місці — і багатством мотивів, і красою форми, і глибиною змісту, — і це не диво, коли зважити, що таке пісня для українця. В пісні виливає він усе своє життя; всі важніші моменти його, починаючи з колиски і до останнього часу, коли розлучається душа з тілом, — проходять під звуки рідного співу...”

(Сергій Єфремов, Історія українського письменства, т. 1, стор. 304, Київ-Ляйпціг 1924 р.)

Відомий композитор і етнограф, Ф. Колесса, так схарактеризував значення пісні для українців:

...„У прекрасних піснях виспівував народ журбу матері над колискою дитини, тугу відданиці, жаль батька-матері, що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горювання жінки, що її чоловік-нелюб зневажає, або недобра свекруха поневіряє, бідування вдови, що “дрібненькими слізочками рілля помочила”, плач сироти на гробі матері — усе-усе життя людське від колиски до гробової дошки зо всіма турботами й радощами, мов у дзеркалі відбилося у наших народніх піснях...”

Чужинець, німець, Боденштедт, перекладач наших дум на німецьку мову, так пише про українську пісню:

...„Нема в світі такої країни, де б дерево народної поезії такий розкішний дало плід, нігде дух народний так живуче, так добре себе не виявив у своїх піснях, як в українців. Яке глибоке, справді людяне чуття, яка туга, що всю душу захоплює, одбилася в тих піснях! Які пестоші з мужньою силою спаровані, пробиваються в піснях кохання! Та разом проступають і такт, і соромляжість почуття, що панує в них усюди... До того ж українська мова до поезії з-поміж усіх слав'янських найпридатніша...”

Можна подібних висловів і похвал привести сотні — і Т. Шевченка, й І. Франка, і П. Мирного, Нечуй-Левицького, М. Грушевського, Л. Білецького й інших...

Як попереду я зазначив, захоплюємось ми, захоплюється й світ неперевершеною красою грецьких мітів, грецької дохристиянської народної творчості, І л і я д о у та О д и м і є ю , утвором більше, ніж за тисячу літ до нашої ери, — але й наша, краще сказати наших прапradідів, народня творчість не поступається красою, співом, грою, художніми засобами та будовою красі грецької античної творчості. Правда, треба визнати, що грецький пантеон, їх О л і м п — досить чіткий та означений — діями, функціями, образами, чим ми не можемо похвалитися.

До цього є досить важливі причини, на які частково я посилався раніш, а саме: 1. дуже пізній запис нашої народної творчості; 2. численні втрати наших скарбів через безконечні наїзди на землі дідів-прадідів наших; 3. з прийняттям Християнства Церква не припиняла гоніння на дохристиянські звичаї та фолклор; 4. поневолення українського народу, спочатку Польщею, а потім Московщиною, а наші наїзники, особливо Москва, неймовірно впливали й діяли скорше знищити найцінніше, що знаменує й характеризує та репрезентує нашу націю, нашу окремішність; 5. українські племена в часи первісної культури не мали спільних храмів, спільних священних гаїв та ігор, як це було в Греції. Там Олімпійські ігри об'єднували всю культуру грецьких держав. Але дивним є, що всі наші звичаї та фолклор на 99 відсотків є спільними всім українським землям. Це є міцний доказ, що наш народ у минулому становив є д н і с т ь , і виробляв, творив спільну одну культуру.

Значення тієї первісної народної творчості полягає у багатому, зокрема в тому, що ця творчість дала початок і основу українській поетичній творчості, нашій літературі; дала риму, ритм, строфу, художні засоби.

Завдання дохристиянських веснянок-гаївок було: “підняти настрій, розбудити енергію”. М. Грушевський так характеризує гру веснянок-гаївок:

...„Інші хороводи виявляють об'єктивну мету свого піднесення енергії в виконавцях: передати її доохресному світові, своїм екстазом, збільшеною енергією й волею

розбурхати природні сили, розбудити до життя, до продукції, піднести їх життєву силу. Вони, очевидно, входять у ту сферу м і м і ч н о - м а г і ч н и х дій, які соціологи часто тепер звуть австралійським терміном *intichiuma*".

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. 1, стор. 101, Київ-Львів, 1923 р.)

Щодо суто художніх засобів веснянок-гаївок, то їх будова, треба сказати, дуже цікава тим, що вона зберігла й заховала зв'язок словесного тексту, пісні з мелодією і ритмом, причім ритмом не речитативним, а співовим, який "своєю стислою, арифметичною будовою зберігав традиційні тексти безмірно краще, ніж речитатив". У веснянках найголовнішу роль, в їх будові, грає ритм, рефрен, звернення; чудесні порівняння, контрасти, епітети, синоніміка.

...„Веснянки-гаївки відзначаються багатством ритмічних форм з перевагою танкових ритмів: найчастіше виявляються зразки дво й триколінних рядків, що лучаться звичайно парами в строфах: 4+3, 4+4, 4+5, 5+5, 4+3+3, 5+3+3 6+3+3, 4+4+3, 4+4+4, 4+4+5, 4+4+6.”

Енциклопедія Українознавства, том I, стор. 259, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.

Первісні веснянки-гаївки є синкретичні — в них поєднано словоспів, рухи-гри, пантоміміка. Ці первісні весняні поезії не були звичайною грою-розвагою, як у наш час та як тепер ми вважаємо, а були м а г і ч н и м и , чарівними діями, актами-молитвами; головне, як попереду я зазначив — це був р и т м :

...„У тих старих часах, що покликали до життя поезію, малася при тім на оці користь, навіть дуже велика користь, коли до мови впроваджувався ритм, ця сила, що новий порядок надає атомам речення, велить підбирати слова, перекашує гадки й робить їх темнішими, чужішими, дальшими. Певно, к о р и с т ь з а б о б о н н а : за поміччю ритму людська просьба мала би глибше втокмачення богам — після того, як помічено було, що людина краще держить у пам'яті вірш, ніж незв'язану мову; так само вважали, що ритмічним текстом можна дати себе по-

чути на дальші віддалення, і ритмова молитва, здавалось, краще доходила до слухів богів...”

„Перед усім же, хотіли використати ту стихійну силу, яку людина дізнає на собі, слухаючи музику: **р и т м** — це примус, він викликає непереможне бажання йому уступати, до нього прилаштовуватись — не лише кроком ноги, в саму душу йде такт; так, правдоподібно — виводили собі — іде він і до душі богів! Отже, ритмом люди силкувалися їх змусити й узяти у свою владу. Вони накидали на них поезію, як магічний аркан...”

...
„І не лише в культовій пісні: в світській пісні старих часів лежить припущення, що ритм має магічну силу — наприклад, при черпанні води або веслуванні: пісня — це чарування причетних до того демонів, яких вона лагодить, поневолює й робить знаряддям людини. Кожного разу, як хтось працює, він має причину співати, бо кожне слово зв'язане з поміччю духів, і чарувальна пісня, і закляття є первісною формою поезії...”

“Коли вживано вірша в оракулах (Греки говорили, що гексаметр був створений у Дельфах), то ритм і тут мусів виявити свою силу примусу. Казати собі пророчити це первісно значило, щось приобіцяти: люди вірили, що можна собі вимусити будучність, позискуючи собі Аполлона, тому що Аполлон за старим представленням далеко більше, ніж провидящий бог. Так як проголошується формула: буквально й ритмічно точно, так зв'язується будучність. А формула — це винахід Аполлона, що може зв'язати, як біг ритму, і самих богинь долі...”

...Взявши все це під розвагу, можна сказати: чи було для старого забобонного роду взагалі щось **к о р и с н і ш о г о**, ніж ритм? З ним людина могла все: магічно пособляти роботі; бога змусити з'явитись, зблизитись, вислухати; будучність по своїй волі урядити; власну душу визволити від якогонебудь надміру — тривоги, манії, жалю, жадоби пімсти; і не лише свою душу, але й найможнішого демона. Без вірша була вона нічим, через вірш ставала майже богом...”

Fröhliche Wissenschaft, гл. 84. 1882 р.

Чому саме веснянки-гаївки мають таку різноманітну тематику; чому саме вони так глибоко промовляють до нашого серця?

Це тому, що це творчість **В е с н и**. А весна — це такий величний всеобіймаючий період року, що “все живе й

неживе — живе”, це час радості всього живого, час надії й віри в усе добре, у щедрого багатого бога, у веселу богиню Л а д у, богиню радості, краси, співу, воскресення природи, час виконання предковичного закону Божого — одруження молоді, підшукування пари... Тому то цей період і відзначений іще на зорі людської культури творчим і високим надхненням людини, зокрема наших далеких пращурок (веснянки, як попереду було зазначено, творчість цілком дівоча), так чутливих, добрих душею, з глибокою вірою в добрі сили природи, у всетворяще добродійне сонце, у всеплодующую матір-землю, у добрих опікунів роду-родини — духів-душ дідів-прадітів, — ось чому й створили ті далекі люди, люди первісної культури, такі чудесні й величні гімни — хвалу Сонцю, Весні, Небу, Землі й Воді! І творились ці перли людського таланту тисячі літ тому, спочатку в добі допереселенчій в Р о д і, а пізніше в племінно-родовому періоді — в племенах.

Ці чудесні чарівні тисячолітні пісні — веснянки-гаївки зрозумілі лише при їх первісному синкретичному виконанні, а виконання їх — це комплекс: гра-танок-рух; спів, речитатив, пантоміміка. Усе це логічно й глибоко пов'язане між собою, й одне доповнює друге..

Саме старі, первісні, веснянки-гаївки є драматизовані містерії-акти, з докладними антифонними співами.

Мотив цих поезій-містерій — є мотив романтично-молитовний, зворушливий, своєрідно сентиментальний, тому й викликає у слухача-глядача, як і в учасника, ті далекі образи у звуках, рухах і словах; викликає цей мотив-голос наших пращурів — і жаль, і тугу, і безмежну радість, і бажання, і співчуття; а разом і сміливість, завзяття, любов, віру в свої сили, в можливість свою — причарувати надприродні й природні сили на добро собі; причарувати, привернути до себе, до свого дому все найкраще, наймиліше...

А чого саме людина бажала собі та своєму домові, що вона причакловувала — це й подано у веснянках. А подано тут: прекрасні образи дбайливих бажаних, роботящих господарів та господинь; образи люб'ячого, вірного ідеаль-

ного подружжя; подано образи й абстрактних понять, як образ предковічного прагнення людини відшукати собі пару — хлопцеві дівчину, і навпаки, — майбутню дружину — любячу подругу, гарну, старанну, розсудливу, розумну господиню; ласкаву й добру матір дітям. Поруч подано й чаклування добробуту в родині: високого врожаю хлібів, городини; гарного й щасливого приплоду худібки...

Цікаво те, що у веснянках-гаївках подані питання, над якими людський розум працює тисячоліття: космічні питання, — віковічні прагнення людини відкрити “НЕБЕСНІ ВОРОТА” — таємницю народження, життя й смерті; таємниці природи: дізнатися, як і коли та ким створений світ, які його початки. І все це вкладає в образи рухів, звуків, слів (Див. “Воротар”, “Кривий танець”, “Жучок”, “Вербова дощечка”, “Кострубонько”, “Подольночка”, “А ми просо сіяли”, “Ремез” і др.)

Пращури наші прагнуть створити життя своє догідним, довірливим, приємним, достаточним, веселим; великі потягнення-прагнення дослідження, відкриття до науки, до пізнання природи, до опанування її...

Але не оминуте тут і людських хиб — висміяно (на нашу мову — скритиковано) досить делікатно, але суттєво всі від’ємності того часу, тогочасного життя. (Прим.: Див. “Чому дідусь не жениться”, “Жінка на торзі” та інші).

Веснянки-гаївки — це дорогоцінна спадщина дідів-прадідів наших, це глибоко клясичні витончені твори-містерії. Вони зберігаються віками, а навіть тисячоліттям. Кожна мати та бабуня передає їх своїм дітям-онукам, іще в їх ранньому дитинстві з покоління в покоління. Цим прищеплюється глибока любов до рідного, до минулого, а разом етика виховання, взаємного поведіння та розуміння життя; цим не переривається нитка вічності й єдності духа дідів-прадідів з нашим духом.

Усі стародавні дохристиянського періоду поезії — це віддзеркалення анімістичного світогляду, разом з попереднім — віра в душі-духи покійників дідів-прадідів.

VI. САМОБУТНІСТЬ (оригінальність) ВЕСНЯНОК-ГАЙВОК, ЦІЛКОМ НАРОДНИХ МІТІВ — МІСТЕРІЙ та ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ВІРУВАННЯ

Чимало дослідників нашого дохристиянського фолкльору та звичаїв знаходять дещо спільне з фолкльором та звичаями, віруваннями інших народів — народів Персії, Асирії, Вавилоні, Індії, народів Малої Азії, Єгипту, Греції, Кавказу тощо. Зокрема М. Драгоманов у свій час багато трактував про це, що в мітах наших, легендах та переказах є чимало наслідуваного від інших народів (запозиченого). Звичайно, зауваження, а краще сказати, думку тих учених не можна відкидати, чи заперечувати цілком. Нема у світі культурного народу, щоб він мав лише своє, а далі “нічого не знав, не відав і не чув”, не бажав би нікого й нічого знати, крім свого. Врешті, висока культура та цивілізація людства розвивається при співучасті високих сил — талантів та геніїв світу. А навіть мова кожного народу, то є своєрідний конгломерат: складається крім своїх слів, іще з численних слів інших народів. І ми у своїй мові маємо слова і німецькі, і англійські, і латинські, татарські і польські й інші, але ці слова у нас, так би мовити, націоналізувались, прищепились, і на сьогодні вважаються нашими, українськими. Хочу тут привести цікавий приклад. Один московський патріот висунув думку, що з московської мови треба викинути всі чужинецькі слова, і вживати лише московські, без домішки інших. Тоді йому був поданий приклад: “Артист з театру проходив у кальошах по бульвару до цирку” з проханням подати цей вислів у мові московській, бо слова: артист, кальоші, театр, бульвар, цирк — слова не московські... А переклали цей вислів цілком на московську мову так: “Лицедей, проходив у мокроступах из позорища по гульбищу на ристалище...” — це вжито цілком слова московської мови без варваризмів... І бачимо, яка вийшла несинітниця!?

Врешті, запитаймо себе, чи вчених: коли пройшло спогадане вище запозичення? Друге, чи запозичення часткової культури є від’ємним для нації? Третє, чи може існувати нація, не обмінюючись культурними надбаннями з іншими? І

вкінці-кінців, чи чужинецькі елементи культури, запозичені пращурами, прийняті механічно, несвідомо, чи залишаються так непорушно, як це було в іншого народу, скажімо, у наших сусідів?

На питання, коли ми взяли ті запозичення та у кого саме — неспроможний відповісти ніхто, бо ми не маємо письмових джерел та доказів. Ми мусимо мати на увазі, що довге сусідкування з іншим народом, зв'язки (культурні, чи торговельні, а чи, скажімо, союзи, чи стан боротьби), а рівно ж і співжиття, цілком природньо, не може не залишити слідів. Але ті запозичення, чи наслідування, що увійшло у нашу свідомість, у нашу психологію; воно збагатило дух нашої нації, допомагаючи в поступі вперед; воно давно вже перетворено в свідомості, в душі, так би мовити, перетопилось, націоналізувалось, прийняло притаманний слов'янину дух і стало нашим невіддільним скарбом, що тепер не можна й дошукатися його початків... Та чи й запозичене воно?

Протягом віків наші пращури, діди-прадіди сусідували з скитами, половцями, печенігами, хозарами, а у XIII ст. з татарами... Які ж звичаї ми перейняли від них? Навпаки, половці перейняли мову дідів наших, звичаї, пісні тощо, а від татар ми сприйняли лише кілька слів, як батіг, бунчук, тощо. А не перейняли ми їх ані вживання конини та кумису, ані чого іншого. Правда, сусіди наші, москалі, перейняли від татар багато і звичаїв, і їх військову тактику, а навіть ту огидливу "матерщину", якою вони й досі лаються та соромницькі назви. Не треба забувати й про солярну теорію в справі розвитку тотожної культури на певному щаблі людського розвитку.

А чи запозичені наші веснянки-гаївки, та що саме?

Свято Весни, Сонця, воскресення природи — святкували спокон віку всі народи землі, святкували й наші пращури. Кожний народ вкладав у це свято весни своє, особливе, притаманне лише йому; і наше свято весни — Великий День, було оригінальне, самобутнє, не схоже зовні на свята інших народів, а навіть і всіх слов'ян. Отже, хто, коли, де й у кого запозичив?

Щодо веснянок-гаївок, то це цілком оригінальні, самобутні, створені нашими пращурками-дівчатами, ліричні, публічні й епічні та світоглядові твори. Всі образи та тематика — цілком наші рідні: дерева, як ясінь, клен, дуб, сосна, калина, верба; птиці — соловейко, сокіл, голуб, перепелиця, зозуля, ластівонька, ремез, жайворонок, — усе це глибоко українське; художні засоби, вияв тієї притаманної українцям сентиментальності, сердечності, щирості та любові; відображення самого життя, мрій-надій, взаємин; усі психологічні особливості — все це зберіглося через тисячоліття й властиве нам, нашому сьогодні... Гри та звичаї виходять з природи нашої нації, тісно пов'язані з усім поданим вище: образами, художніми засобами, психологією нашого народу, з його розумінням життя, природи та її явищ. Отже, сміливо ми можемо сказати, що це витвір наших далеких прапрадідів, поза всяким наслідуванням та запозиченням. Але, окремі звичаї, як „Звичай Лялї”, „Фортуна”, „Ярило”, „Семик”, „Кострубонько” та ціла низка інших — є для нас не цілком ясними, і, можливо, ті містерії-міти й пов'язані з культурою інших народів, але це підтвердити, чи заперечити — трудно, бо все це протягом віків, а навіть тисячоліть так перетопилось в душі нашого народу, що впізнати неможливо.

Ці тисячолітні пісні-містерії, гри та звичаї зберіглися в душі кожного українця; не затратились вони на тому довгому, безконечному, тернистому шляху нашої нації, бо вони інтуїтивно, несвідомо, нам незрозуміло, є тією святою і безконечною ниткою вічності, що пов'язує душі наші сьогодні з душами наших далеких, далеких пращурів, які створили цю культуру. Ось чому не затратилось усе це, ось чому воно нам так миле, так дороге, близьке серцю нашому.

Щодо віри та вірувань наших прадідів, то все те — і віра в душі покійників, як опікунів роду-родини, і віра в одушевлену природу — анімістичний світогляд, віра у природні й надприродні сили — все це також виходило з душі й природи наших далеких пращурів. Тому воно дійшло й до нас, тому воно злилося з нашою вірою, вірою християнською. Про це прекрасно подає проф. Л. Білецький:

...„Поганська релігія українського народу в цілому є найсуцільніший вияв якогось духовного пригадування з найдавнішого буття нації, ще з її передісторії життя й діяння. В цім пригадуванні, що заховалося в народній пам'яті з цілого релігійно-поганського культу, ховається якийсь натяк, якісь рештки, що свідчать про багатющу релігійну символіку історичної долі народу. Українське поганство — це не є зверхній імпульс чогось нав'язаного зовні, ні! — Українське поганство — це є імпульс внутрішній, таємний, захований у найпотайнішій глибині таємничого життя нації; все внутрішнє таємниче життя, що в обрядах, культух і мітах вибігає на поверхню й промовляє до нас ніжною обрядовою піснею, мітом, легендою, замовленням і каже: історія нашої нації, її сенс і призначення в майбутнім дані нам не зовні, а в внутрішній глибині, в унутрішнім стані її свідомості, в творчім обрядово-релігійнім прояві наших предків. Тому культ померших душ, культ предків, що є такий сильний в поганстві українського народу, таким перейшов і до нашої християнської віри, — то є глибокий унутрішній зв'язок із минулим, із самими предками, із Батьківщиною від її найдавніших часів, із усім найсвятішим України й разом із тим, із майбутнім нації, з її потомками, з прийдешнім новим світом нового життя. Так твориться поєднання цього нового світу нації з світом давнім, минулим в одній безперервній цілості, початок якої губиться в давнині, а кінець — у далекій майбутності, у вічності...”

Л. Білецький, Історія української літератури, т. 1-й, стор. 24—25, Авгсбург, 1947 р.

Про вартість і значення наших мітів, обрядів, дохристиянських вірувань — проф. Л. Білецький висловлюється так:

...„Релігійна правда, що ховається в мітах, обрядах і поганських віруваннях спочиває зовсім не в тім, що вони дають нам якесь знання нарівні з знанням про природу, про землю і т. д., а в тім, що вони символічно й психологічно розкривають якісь найглибші процеси, що відбуваються за межами нашої зверхньої дійсності й дають можливість збагнути ту глибшу, національну правду, що виявила себе особливо яскраво тоді, коли поганство українського народу зіткнулось із християнством.

Тому вивчення всього того народнього релігійного, обрядового, історичного, легендарного, побутового й поетичного скарбу нашого народу є необхідним, особливо тепер, коли Україна знову повертається до свого національ-

ного життя. Тільки той зрозуміє основи й сутність духового єства української нації, хто дійсно заглибиться й пізнає її релігійний, моральний і національний сенс...”
(Там же.)

VII. ЧИ ПРОДОВЖУЄ СВІЙ РОЗВИТОК НАРОДНЯ УКРАЇНСЬКА ТВОРЧІСТЬ, ЗОКРЕМА ВЕСНЯНКИ- ГАЙВКИ?

Думка окремих етнографів, істориків та “любителів” української пісні щодо української мови та фолкльору в першій пол. XIX ст. була занепадницька: мовляв, українська народня творчість, так високо-моральна, поетична, чаруюча, пов’язана з психологічними особливостями народу — відмирає, вироджується, псується, сходить на манівці, на бездоріжжя... На зміну тій чудесній поезії приходить недо-тепне, цинічне, а навіть огидливе віршування, а колись:

...„той самий народ здатен був на такі незвичайно гарні зразки чистої гуманної, та й з художнього боку високої поезії. Замість поважних дум, замість чистих, прекрасних пісень — ми тепер чуємо по селах витвори розпусної лакейсько-салдатської музи: “сувора українська муза,” як Шевченка за часів його кріпацького життя. обігає тепер народніх співців, тікає з українського села і, кажуть песимісти, небагато часу треба, щоб вона замовкла вже на віки вічні...”

Такий був голос того часу. Павликовський, автор першої української граматики (1818), пише свою працю для нащадків “исчезающего наречія”. Кн. Цертелєв (1819) поспішає записувати українські пісні, як “умирающий отголо-сок гармоніи, слышанной некогда на берегах Днепровских” ... як “безобразния развалины, свидетельствующие о красоте разрушенного зданія”... Лукашевич в передмові до “Малороссийских и Червонорусских дум и песен” (1836) пише:

...„Я спас еще несколько народных песен и представ-ляю их в етом собраніи. Вероятно, ето. может быть, п о с л е д н е е и х и з д а н і е , заимствованное прямо из Малороссіи, — там народния песни д а в н и м д а в н о в ж е н е с у щ е с т в у ю т Ети песни, ко-

тория я издаю, есть уже мертвия для Малороссіян. Это только малейшіе остатки той чудной песенности их дедов,, которая была удивленіем и самих хулителей всего українського...”

Так думало чимало українських письменників та вчених, а навіть і Костомаров. Говорили тоді про Вересая, як останнього кобзаря. О. Русов писав: “По всем вероятіям, есть последний представитель кобзарей или бандуристов, умеющих играть на кобзе и знающих стария песни и думы”...

Та й Мордовець у своєму нарисі “під небом України” й Нечуй-Левицький у своїх “Хмарах” та інші висловлювали жаль, що українська пісня гине...

Але то був такий період соціальних умов: салдатчина, заробітчанство, залізниця, русифікована школа, розвиток міського життя, чужина — все це впливало. А жаль душу огортав усіх, хто любив Україну, її народ. Але, углиблюючись у періоди соціальних змін в Україні, в її тяжкі умови, приходиш до висновку, що це не зовсім так. Уже після “сліз” Лукашевича, Цертелева та інших, Бодяньський записав в Україні 8,000 чудесних пісень; Чубинський зібрав, записав цілі скарби; після Вересая з’явилися десятки та сотні бандуристів. Але поділ українського суспільства на верстви та зміни соціального ладу — і скерували народню творчість у річище л і т е р а т у р и, і кращі зразки літератури, як Котляревського, Шевченка, Руданського й інших — стали творами народними, на зміну тому чудесному попередньому фолклорові. На сторожі стало с л о в о, а в допомогу йому л і т е р а т у р а. І це чудесно характеризує акад. Сергій Єфремов:

...„Одна з наших дум кінчається надто проречистою картиною прощання перед смертю козака з своєю “дружиною вірною, бандурою мальованою”. “Де ж мені тебе діти?” — питається “порубаний, постріляний” нетяга:

А чи у чистому степу спалити
І попільць по вітру пустити?
А чи на могилі положити:
Нехай буйний вітер по степах пролітає,

Струни твої зачіпає,
Смутнесенько-жалібнесенько грає-виграває...

Цей образ чудовий можна прийняти, як свого роду символ долі й нашого письменства. Розбитий і поневолений народ („порубаний-постріляний”) своїх творчих сил проте не позбувся, не спалив, мовляти б, своєї бандури мальованої. Тоді вже, коли з усіх боків вороги, а часом і друзі висипали над українським народом, як нацією, високу могилу, неминучу смерть національну йому пророкуючи — над ним лежала невидимо, пам'ятником нерукотворним, отая бандура мальована, і буйний вітер степовий — вітер життя — торкався віщих струн і “смутнесенько-жалібнесенько” вигравали вони... І сталося так, як мріяв козак-бандурист перед смертю:

То може подорожні козаки бігтимуть-близенько,
Почують, що ти граєш жалібненько,
Привернуть до могили, —

щоб до свіжих узяти рук предківське знаряддя. Віра в не-пропащу творчости силу себе виправдала. Народня творчість здобуває потужний собі посилок у письменстві, зливаючись у ньому й з ним в одне неподільне ціле...”

Сергій Єфремов, Історія українського письменства, т. 1-ий, стор. 328—329, Київ-Ляйпціг, 1924 р.

Отже нові веснянки-гаївки не творяться нині, але народня творчість, поруч літератури, виливається з наболілих грудей підневольного народу України в численних противомосковсько-совітських піснях, приповідках, легендах, оповіданнях та дотехах, а поруч і в літературі.

VIII. ВІДОБРАЖЕННЯ ВЕСНЯНОК-ГАІВОК В ОБРАЗОТВОРЧІМ, ТЕАТРАЛЬНОМУ ТА МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Тисячолітня, феєрично-мрійна, то безмежно радісна, то сентиментально-молитовна, то магічно-чарівна творчість наших далеких прапрадідів — веснянки-гаївки, — становила неопишуєму красу... У цю творчість втілено все, але найчільніше — це безмежна радість життя, це непохитна віра в краще майбутнє, це висока любов, яка так глибоко просякала іще неповинну душу вінця природи — людину, що вже

причистилась первісної культури, відчула велич природи, переможний дух людини... Веснянки-гаївки — це ті невидимі таємні нитки, що лучать нашу душу з духом-душею наших пращурів і промовляють про вічність роду людського, що інтуїтивно визначають людині її обов'язок до поліпшення життя свого роду, про служіння людству... Це ті дротини, через які тече творчий дух дідів-прадідів до наших душ, через які приходить надхнення до творчого життя, дух ідеалу — родини, любові... І ми, споглядаючи різнобарвний кольор вишитих мистецьки сорочок, картастих плахт, крайок, поясів, квітучих вінків з барвінку на головах — впираємо в себе чудесний спів, чаруючий нас природним ритмом-рухом — наче прокидаємось від віковичного сна, нами опановує дух афекту, екстазу... Хочеться жити, творити, удосконалюватись...

Навколо стоять і глибокі старці, і малі діти, — всіх в однаковій мірі чарує цей чудодійний хоровод, усі поглинули в слух і зір, і ніхто не може відійти, не може відірвати очей від цієї магічної картини руху й співу... Чи розуміють ці неписьменні "темні" старці та діти сутність цього? Ні, вони не розуміють, але інтуїтивно відчують святість містерії-молитви дівчат-прапрадіток віків... А це відчуття волі, правди, високої шани до тих далеких творців цієї феєрії-містерії... І кожний, як рослина на сонці, тягнеться вгору, до життя... А веснянки-гаївки — слова-звернення прапрадідів наших, їх промова — це нам заповіт: любіть життя, пізнайте себе, свою дорогу на життєвому шляху.

У цій творчості поєднано душу людини нинішнього з далеким минулим і майбутнім (майбутнім)...

Ці наші веснянки-гаївки особливо вражають талановитих та геніальних мистців: вони подані численню й талановито в образотворчій мистецтві, в театральній, музичній та пластичній (рухи, танці, балет). Неможливо перерахувати тут усіх високих майстрів, що подали образ веснянок-гайвок у своїй галузі мистецтва, та й не моє це завдання. Я зупинюсь лише на однім високоталановитім творі — "Д н і п р о в і Р у с а л к и" (в російській назві — "Русалки"):

..., Мистець-маляр Костянтин Маковський (1839-1915 рр.) був зачарований веснянками-гаївками. Він завжди на Великдень приїжджав з півночі в Україну, перебував на селах усі свята, милувався з цих чудесних весняних пісень. Його так вражала ця українська феєрія, що він присвятив їй декілька років праці: на тлі чудесної української природи він змалював багато світової слави картин. Найвидатнішим твором з цієї серії К. Маковського є картина "Дніпрові Русалки".

К. Маковський намалював на тлі мальовничої української природи Дніпро, а з глибини Дніпра виводять, підносячись стовпом, свій танок — веснянку-гаївку "Дніпрові русалки", й ведуть його аж у піднебесну височінь. Клясичні тіла українських русалок надхненно здійснюються аж до неба. Недосяжна краса їх дівочих-мармурових тіл, феєричний танок-хоровод "Веснянка" — не мають меж свого лету... Здіймаються вони все вище й вище... Але ось вони побачили на сході церкву з хрестом... І ця емблема зупинила їх творчий лет, і вони скам'яніли... Застигли в своїй нечуваній і небаченій красі...

У це полотно К. Маковський вклав ідею, що українська дохристиянська культура (краще сказати — культура України-Руси) була своєрідна й мала перспективи до широкого розвитку, масштабу світової культури тих часів, що вже тоді вона сягала в надхмарні висоти... Але з приходом християнства, ця самотність, як він висловився, "творчо-геніяльна" культура скам'яніла, зупинила свій лет... на її місце прийшла християнська культура.

Слава прошуміла про "Дніпрові Русалки". Святіший Синод Московської Церкви постановив знищити цей твір, бо це, мовляв, "повернення до поганства, в картину вклада антихристиянська ідея"... Важко переживав творець полотно, захищаючи "своє найлюбіше дитя"... І, врешті, справа опинилась у III-му Відділі. Зацікавився нею й московський цар — побажав бачити твір. "Дніпрові Русалки" вразили й черстве цареве серце. Він дав наказ: картину не нищити, а зберігати в таємному відділі Імператорського Ермітажу. Так волею Божою врятувався цей геніяльний твір. Аж після 1905 року "Дніпрові Русалки" побачили світ, а широкий світ побачив їх. (Картина намальована в 1879 році)"...

(С. Килимник, "Нові Дні", квітень 1951 р., ч. 15, стор. 25—29; подано за докладним розповіданням члена Імп. Арх. Общества І. Шиповича.)

ІХ. ОСНОВНІ ФІГУРИ, та СИМВОЛІКА В НИХ У ВИКОНАННІ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК

У хороводах-рухах, фігурах, ритмі та міміці (пантоміміці) веснянок-гаївок приховані багаті образи, численні поняття, вірування, чаклування та глибока символіка дохристиянської обрядовості. Усі ті рухи тісно пов'язані з рештою дій, з словами-співами (формулами), з численними весняними обрядами, Великого Дня (Великодня), включно з орнаментикою писанок. Правда, орнаментика підпала великим змінам часу, але свій сенс, тісно пов'язаний з іншими обрядами, зберігла. (Про це буде повніше сказано в III-му томі.)

Углиблюючись у дослідження рухів Великого Дня — “водіння” веснянок-гаївок, хлоп'ячі та дитячі гри, міти про Сонце, шанування покійників, чарування високого урожаю, чаклування щасливого одруження, збільшення роду новонародженими, приплід худоби, “відхід у вирій старих” членів роду-родини і т. д. — усе це ми знаходимо не лише в словах, співі, певному мотиві, ритміці, в орнаментиці писанок, як вище я зазначив, але й у вогнях Великодньої ночі, у нічній відправі, в обміні писанок з певними побажаннями, а особливо, у значній мірі, в рухах. Але перейдемо до найкоротшого огляду декотрих основних рухів.

1. Найголовніша фігура-образ у “водінні” веснянок-гаївок — це к о л о , в Галичині називають “колесо”. Це к о л о знаменує С о н ц е , хвалу йому, благання-чаклування його. Дівчата стають правильним колом, інколи беруться за руки, інколи — ні. Рух кола, за малим винятком, завжди йде за сонцем, цебто, у такому напрямку, як сонце “ходить по небу” — з сходу на захід. Це втілення легенди, що “Сонце грає” на Великдень; це благання тепла, прискорення весни, високого урожаю тощо. Конкретного прикладу не подаю, бо більшість веснянок-гаївок проводиться з утвореним таким колом.

2. Коло “в і н о к”, таке ж, як і коло-сонце, але при цьому колі специфічні рухи, інша ритміка, та рух перемінний: то за сонцем, то проти. Це коло-вінок символізує ща-

сливе одруження, коли йде за сонцем, і відвертає одруження з нелюбом, коли йде навпаки, з заходу на схід. Веснянка “Вінок” і другі.

У “Вінку” втілена правда молодеча: бажання вийти заміж за молодого ж, рівного віку, та нерозважне горе, коли доля присудить нерівню, старого мужа.

3. “Ворота”, “Воротар”, “Мости” — тут рухи інші, загадкові, а навіть таємничі, бо ці веснянки-гаївки — це символ **“Небесних воріт”**, через які приходять з неба-вирію новонароджені душі, через них і відходять духи-душі Л а д а (дідів); через ці ворота приходить і радість-весна, і всетворює С о н ц е , і тепло, і урожай, і щастя, здоров’є й добро...

4. “Ж у ч о к” — стають дівчата парами, беруться за руки в перехрестя, утворюють своєрідний міст-дорогу, на руки, на цей міст, всаджують дитя, здебільшого мале хлоп’я, яке під час руху йде вперед по руках (задні пари увесь час перебігають наперед) і співають “Грай, жучку, грай, грай чорний, грай, бо в нас тепер такий край...” А потім наслідують жужжання жуків та шум лісу: жу-шу-шу-шу... Ця веснянка-гаївка чаклує пробудження природи, лісного шуму — це простягається розкішний міст — знаменується, що з неба, з вирію на землю, по якому проходить скорше весна, розвивається ліс, шумить, жужжать жуки... А мале хлоп’я знаменує — і прихід милого, і прихід тепла, сонця, весни, добробуту. А головне — вічність людини — постійний відхід душ — і народження.

5. **“Кривий танець”** — це многозначна веснянка-гаївка: вона символізує і “рух” сонця на небі, зміну дня й ночі; і зміну порів року; і народження, життя та смерть; і небо-повітря, воду й землю і т. д. Проводиться так: садять 3-є дітей, що утворюють наче трикутник, а корифейка (ключова, провідниця) веде довгий ключ дівчат, що йдуть в одиночку, тримаючись за руку одна одної — й роблять кривульку з певними рухами рук то вгору, то вниз поміж цих дітей і далі:

То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину...

Це визначає незрозуміле явище для них, далеких прапрадідів, — то “сходить” сонце, то підіймається “вгору”, то “сходить” в долину... Рівно ж, як і людина народжується, живе, досягає краси, сили й сходить униз, умирає... Отже, тут і космічні образи й філософічні... Все тече без упину й без кінця й людина намагається знайти кінець тому “Кривому танцю”...

6. **“Коструб”** або **“Кострубонько”** — і ця релігійна колись містерія має особливі значення та декілька символів-образів. Правда, вона в глибині, іще не відкрита, не досліджена, але несумнівні образи — тут боротьба сил у природі — зими з весною; образ весни-радості та смутку холодної — “старої” зими; образ весняного сонця; образ нерівни-нелюба, якому треба догоджувати та образ **с м е р т и**.

Ця містерія-балет має численні, відповідно кожному образу, рухи, мотиви, спів-речитатив, мінливий ритм та своєрідну пантоміміку. Рухи: і сонячне коло, і біг на схід та на захід, і кроки розпачливі, і кроки радості, і кроки нерозуміння і веселий танок-підскакування-затоптування, і руками припліскування; і шукання...

7. **“Огірочки”, “Горошок”** — ці веснянки-гаївки мають магичні рухи, викликати добрий урожай, скорий та буйний ріст — вегетативні. Тому й рухи їх своєрідні. Насамперед твориться сонце-вінок і починається спів: “Ой, вийтеся, огірочки” — і рухами рук вгору, до сонця, з різним вигинанням тіла — дають образ бажаного, чаклуючого образа рослин, що мусять швидко, як рух швидкий, підійматися вгору; потім ключем, одна за одною, взявшись за руки — також кривулькою, то швидко, то повільно (як і в “кривому танці”) роблять фігури підкови, то звиваються, то розвиваються. Є декілька варіантів, у різних місцевостях, цих веснянок, а котрий первісний — трудно встановити. Підіймаючи руки вгору, то сплітають їх, вільно відпускають, роблячи різні своєрідні “па”.

8. **“Шум”** — це первісна веснянка-гаївка, близька до “Жучка”, але подає образ зеленого лісу, що вже розвинувся в зелені, повний весняно-літньої сили. В давнину слова ліс не було, а був Шум. Ліс уявлявся за анімістичним світо-

глядом, як і добра, благодійна істота, і як загадкова, страшна. Тому в цій молитві-містерії й подано образ хвали Ш у м у, образ його умилювання, образ подяки, образ доброти, ласки й любови. “Шум... Шум... Шум... А в нашого Шума зелена шуба... Ой, дівки-парубки, зелена шуба... Йдім, дівчата, Шума заплітати...” Треба пригадати, що у глибокій давнині дерева у наших пращурів були за **тотемів**, а гаї були **священні**, а тому і там знаходили щастя, там проходив підбор пари, формування молодих подружніх родин... Усі ці образи й подані в безконечно-радісній грі-рухах. Утворювалось коло і бралися дівчата за руки, то опускали руки, то піднімали своєрідно догори, проробляючи рухи, подібні до колихання дерев і т. д.

9. **“Вербовая дощечка”** — і ця веснянка-гаївка цілком просякнута анімістичним світоглядом. Дівчина чаклує собі милого, майбутню дружину. Тут у рухах подано прекрасний образ дівчини-Насточки, але найцікавіший образ це магічного вербового моста-дощечки, по якому приходять до молодиків-хлопців дівчина — мила, а до дівчини — хлопець — милий. Це “Чудодійний вербовий міст” на зразок чарівного “калинового мосту”. По “вербовій дощечці” чи кладочці, вітер принесе дівчині з **води** її майбутню долю, милого, й буде щасливе подружнє життя...

Верба в далекому минулому, в первісному суспільстві наших пращурів, була **тотемом**. І та шана до верби залишилася через тисячоліття й дійшла до нас. Верба виспівана в піснях, подана в казках, оповіданнях, сказаннях, у прислів'ях, залишилась і в релігії, а навіть її ім'ям названо неділю — “Вербна неділя”, “Вербний тиждень” (Про це див. у III-му томі). Кладочка вербова подана саме на воді, бо вода, як уже попереду говорилося, була поруч з вогнем великим чистителем і святителем, і також мала чарівні властивості. Було вірування, що й прародителі наші прийшли водою; над водою запізнавалася молодь і підбирались подружні пари і т. д.

А образи проводились у таких рухах: коло змінювалось “вербовим мостом”, чи “дощечкою” — дівчата ставали в два ряди, бралися за руки, робили відповідні рухи — вітру,

води, кладочки... То вдавали, що кладочка-міст хитається, то вода хлюпоче, то віє лагідний вітер — несе милого... Рухи доповнювались пантомімікою...

10. **“Сам ходжу сам”** — у цій стародавній веснянці-гаївці подані дуже далекі часи, про які літописець натякає, що сіверяни живуть “скотським життям”... Це часи гетеризму, коли поодиноких шлюбів не було, а жили громадами, спільно; спільно й дітей виховували. Але були випадки, коли окремі чоловіки, втрачаючи батьківське почуття (чи могло воно тоді бути?), знищували дітей (про це докладно подано в VII томі). Жіноча громада сильно осуджувала таких чоловіків, не приймала і викидала з своєї громади, а навіть карала. Отже, в рухах і міміці й подано образ черствого, сумного, непривітного й всіма залишеного чоловіка, а поруч подано чутливий і добрий образ жінок-матерів та образ тодішнього життя. (Див. цю веснянку).

11. **“А ми просо сіяли”** — це первісна веснянка в своїй майже цілковитій збереженості в рухах синкретичної гри. Вона подає прекрасні образи в рухах з часів первісного суспільства: образ первісного господарювання з доби “січі” — просічної системи, зокрема посів першої хлібної рослини-злаку наших пращурів — **проса**; подає образ боротьби Родів за територію, за пасовиська; образ полагодження цієї справи — викуп коней; образ пошани покійників, як опікунів роду — **Лад**; образ первісного одруження, але вже не умкненням-півванням, а викупом (купівлею).

Веснянка просякнута наскрізь анімістичним світоглядом з додержанням віри в покійників. (Див., як проводиться далі).

12. **“Царенко”** — ця веснянка-гаївка в рухах, словах-діялогові та міміці — подає досить повний образ первісного одруження, саме “поривання милої” у лісі над водою — викінчений образ юнака-царенка, що блукаючи над водою в гаю, шукає собі милу, та образ “милої”-дівчини, що гадає й чаклує свою долю, своє майбутнє. Подано також досить ясний образ обставин, при яких проходить це одруження. (Див. як проводиться ця веснівка-гаївка).

13. “**Подоляночка**”. Ця колишня містерія-молитва, як основний засіб пробудження весни, накликання тепла та дощу, воскресення природи — пережила тисячоліття й перейшла до розряду дитячих ігор. У своїх рухах та співі-діялозі, особливого ритму, веснянка подає дуже цікаві уявні образи: землі після зимового сну, антропоморфізовані образи сонця, весни та змін у природі. Фігурна гра є дуже досконала. (Як проводиться — див. даліше).

14. “**Мак**” — це магічна веснянка, скерована на високий урожай городньої рослини, — якої саме — невідо, бо мак з’явився пізніше, і, видно, первісну рослину замінену на мак. На основі анімістичного світогляду подано чудесно образ систематичного чаклування та досконалої праці; образ працьовитості наших пращурок та образ природи — саду, “воробелька”, города... (Див., як проводить).

Майже вся веснянка-гаївка має особливі рухи, доповнюючі нюанси, уточнення, як “Старий парубок”, “Чому дідусь не жениться”, “Підкова” (підкови тоді в давнину не було, а треба розуміти кінський копит), “Нелюб”, “Галя” та інші — кожна мала осібні рухи...

СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК

До найдавніших зразків народньої творчості, створених ще далеко до християнської доби, мабуть, на початках кланового (родового) періоду, належить значна кількість весняних пісень, що носять назву **в е с н я н к и - г а ї в к и**.

Упродовж понад тисячоліття ми дуже багато втратили тих високоцінних скарбів, „пісень мірських”, які знаменують початкову нашу добу досить високої, порівняльно, культури іще в ті далекі часи. Богдан Лепкий так висловлюється у справі веснянок-гаївок:

„Де ж ділася література дохристиянська? Вона загибла в боротьбі з новою вірою, як загибло письмо”. (Богдан Лепкий: Начерк історії української літератури, т. I-й, стор. 38. Коломия).

„Слово Христолюбця” виступає прямо проти „пі-

сень мірськи х" — значиться пісні ті не тільки були, але й було їх дуже багато, вони були сильно розповсюджені і так загальнолюблені, що треба було виступати проти них цілою силою всіляких фанатичних погроз. Видно, що навіть деякі духовники, не перейняті духом грецьким, піддавалися чарові тих пісень і звичаїв, бо й проти них виступають грецькі єрархи, а маємо докази навіть на те, що й князі любувалися піснями, грою на гуслях, органах, замарах, і танцями, а веліли їм замовкати під тую пору, як який поважний духовник-аскет переступав княжі пороги.

Таким чином відкривається перед нами, як якийсь старий, полинялий образ, цілий світ дохристиянської поезії, де забава, штука, релігія і життя зливалися в одну цілість, де Даждьбогові внуки зі співами на устах ішли зустрічати весну, де молодь збиралася між селами на весільні ігри, де покійників славлено піснюю на тризнах, а вірна жінка-любівниця з жалю за мужем відбирала собі життя, вірючи в дальший спільний побут поза гробом. Тільки се якийсь величавий старий мозаїчний образ, котрий творці нової штуки розбили, розмітуючи поодинокі камінчики по всім усюдам так, що теперішньому дослідникові, котрий рад би його назад зложити, не легко ті дрібні частини позбирати. Деякі з них впали між строчки позовклих хронік, інші полетіли з прокльонами черця-аскета, а ще інші впелися між вічно зелені листки того нев'яжучого нашого вінка, що зветься народньою поезією і цвітуть там і обновлюються з кожною весною народньої обнови, змінюючи дещо з своєї первісної краски і зо свого давнього аромату". (Богдан Лепкий: Начерк історії української літератури, книжка I-ша, стор. 40. Коломия рік?).

І дійсно, можна цілком певно і твердо сказати, що в ту понад тисячолітню давнину було веснянок-гаївок багато. То були й молитви-благання і про кращу долю, і про урожай, і про родинні взаємини, і чаклування добрих і лихих сил, і сприяння урожаю, і все, все, що лише могло обняти тодішнє життя — все було відображене у веснянках-гаївках. А протягом такого довгого часу при різних соціальних змінах, при боротьбі християнства з „поганством", зокрема з піснями та грами, ми втратили велетенські скарби... Але дещо дійшло й до наших часів, хоч, правда, змінене, на-

шароване (наверстоване) до непізнання. Нашим дослідникам треба нині натружувати всі зусилля, щоб занотувати бодай те, що прийняли ми, старші, від батьків-дідів своїх.

В загальному, за тими рештками, що до нас дійшли, ми можемо близько класифікувати веснянки-гаївки так: 1) Веснянки-гаївки, створені в дохристиянському періоді і 2) Веснянки-гаївки, створені в добі християнській.

I. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ДОХРИСТІЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ:

1. Філософічні та космічні;
2. Релігійно-символічні;
3. Магічно-вегетативні — (символічно-мітологічні);
4. Веснянки-гаївки, що відображають господарський устрій родового побуту;
5. Алгоритичні;
6. Хвальні;
7. Еротичні;
8. Описові;
9. Родинні;
10. Заклик весни;
11. Імітаційні, що наслідують і розбуджують природу;
12. Ті що відображають культ покійників та подають образ смерті і т. д.

II. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ПОХРИСТІЯНСЬКІ:

1. Наверстовані з релігійними додатками (поєднані дохристиянські з християнськими);
2. Історичні;
3. Побутові:
 - а) Родина;
 - б) Дівчина;
 - в) Парубок;
 - г) Вдова;
 - г) Старий дід;
 - д) Сирота;
 - е) Муж п'яниця.

4. Заклик весни;
 5. Відображення чеснот дівчини на відданні;
 6. Хвальні — природи, весни, сонця;
 7. Жартівливі на побутові теми (сарказм, іронія);
 8. Драстичні;
 9. Політичні;
 10. Військові;
 11. Магічні;
 12. Риндзівки і т. д.
- Веснянки-гаївки розрізняємо і щодо виконання:
- а) Синкретичні;
 - б) Несинкретичні;
 - в) Веснянки-гаївки з рухами;
 - г) Веснянки-гаївки без рухів, лише спів;
 - г) Веснянки-гаївки лише дівочі щодо виконання;
 - д) Веснянки-гаївки мішані — дівочі й парубочі;
 - е) Веснянки-гаївки — хороводи дорослої молоді і хороводи підлітків.

До синкретичних веснянок-гаївок належать усі з дохристиянського періоду і лише декотрі з пізніших. У синкретичних веснянках-гаївках поєднано пісню (слово), ритм, рух, танець, міміку та гру з частими повтореннями.

До несинкретичних відносяться гаївки-веснянки, які співаються сидячи, чи під час хороводу.

Крім цього, розрізняються веснянки-гаївки місцеві та загально вживані у всіх українських землях; розрізняють також і за часом їх виконання: одні починають співати від Благовіщення, а другі лише на Великдень і т. д.

ГАІВКИ ДОХРИСТИЯНСЬКОЇ ДОБИ

І. Філософічні. — До цієї групи належать такі веснянки-гаївки як „Кривий танець”, „Вінок”, „Ворота” та багато інших.

П. Чубинський (III, стор. 32) вважає „Кривий танець” найстарішою веснянкою-гаївкою з огляду на її синкретизм, зовнішню наче „поверховість” та примітивізм.

Текст веснянки-гаївки „Кривий танець”:

А.

Кривого танця йдемо,
Кінця му не знайдемо:
То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину.
А ми кривому танцю
Не введемо концю,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

Б.

Кривого танця да не введем конця,
Ведем, ведем — да не введем,
Плетем, плетем — да не виплетем.
Веду, веду, да не виведу,
Несу, несу, да й не винесу!
Треба його да виводити,
Конець ладу знаходити!
Кривого танця йдемо —
Танця не введемо,
Отак танець іде,
По кривому скриволіє...

Ця веснянка-гаївка має дуже багато варіантів і записів по всіх українських землях і областях. „Кривим танцем” завжди розпочиналися весняні гри-веснянки.

Виконується „Кривий танець” так:

На площі — на „горбочку”, царині, чи майдані, або біля церкви, а чи біля води, а в окремих місцевостях — і в гаю, коли такий близько, — збираються дорослі дівчата. Вони розставляють трьох хлопчиків-дітей, в інших місцевостях — трьох дівчаток, а чи вбивають три колики в формі трикутника, а сами беруться за руки ключем і їх корифейка-провідниця (дівчина береза) водить за сонцем кривулькою поміж згаданих дітей, робить різні викрутаси та зигзаги зі співом „Кривого танцю”. Ходить цей ключ поміж поставлених трикутником дітей, чи вбитих у землю вербових коликів, та й у тому напрямкові, куди поведе провідниця. Всі чинно ступають під спів, періодично то піднімають ру-

ки вище, наче до сонця, то опускають, то звивають руками, наче рослина в'ється та розвивається; хоровод іде то повільно, то прискорює ходу. Відповідно пісні — „то вгору, то в долину” — творяться рухи рук, ніг, голови та й всього ключа.

„Первісна ж вага, очевидно, не в тексті, не в пісні, а в руху, в хороводі, і в сім бачу відбиття примітивного такого хороводу: його першого завдання — підняти настрої, розбудити енергію”.

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 101, Київ-Львів, 1923 р.).

Ця веснянка-гаївка проводиться лише старшими дівчатами (дівками), а поширена по всій Україні (у всіх українських землях). Головний рух-гра однакові всюди, але в окремих місцевостях робили більше рухів, у других лише бігали та співали. Веснянка-гаївка має дуже багато варіантів, протягом віків зазнала чимало наверстувань (нашарувань); в окремих місцевостях прибрала чимало додатків, а подекуди закінчення прийняли жартівливий зміст, але провідна думка й загальний зміст дійшли до нас і залишилися у всіх варіантах первісні.

Що ж саме в ту далеку тисячолітню давнину вкладено в цю „немудру та примітивну” поезію?

Щодо цього, то ми маємо різні думки. Безсумнівним є те, що ця архаїчна веснянка-гаївка заховує у собі філософічний зміст. Три хлопчики, що їх ставлять чи садять трикутником, символізують начебто небо, повітря й землю, — а чи людське життя, його основні етапи: народження, розквіт сил та старість з її неминучою смертю, а чи нестримний біг самого життя, природи, прихід весни, утікання її від зим. Друге, „Кривий танець” знаменує рух сонця, — краще сказати соняшної системи, — воно вічно „ходить” по небу — „то вгору, то в долину” (схід та захід); „то в рожу, то в калину” — і йому, сонцю, у ті далекі часи — „не могли вивести кінця”, цебто, розгадати, чому це наступають зміни в природі, чому змінюються пори року? Чому це сонце то приходить з своїм благодійним та життєдайним теплом,

то відходить; чому це наступає день, а після неодмінно часто небезпечна і застрашаюча ніч? Врешті, що ж визначають слова — „то в рожу, то в калину?” У попередніх працях я коротко подав про культ квітів у наших далеких пращурів, і що було вірування, що душі покійників оселені в деревах та квітах. Ось тому і співається, що сонечко йде у вирій, у квіти, до духів-душ покійників, опікунів, хатнього огнища (це вночі); то „в калину” — цебто вдень, до людей з своєю любов'ю, з своєю постійністю — вічністю. Калина в давнину була символом вічної любови, кохання, вірності, згоди й гармонійності життя і природи, символ народження життя.

Але й життя людини було незрозуміле нашим далеким прапрадідам: народження, різнобарвне життя, і повне радості, і повне небезпеки, та й смерть — переселення у в и р і й — все це загадкове... Як вічність сонця, як зміни в природі — то народжується, розвивається, то завмирає, то знову воскресає — і шукали наші пращури розв'язання цієї великої таємниці, шукали початок створення світу, і ці свої вічні шукання, неясні уяви — вкладали в поезію, в рух, танець-гру, тодішні молитви, в образи синкретичних релігійних дій.

Ця примітивна веснянка-гаївка разом була і хвальною сонцю; поруч цього і чарувала скорий прихід весни (біг і рухи), та й вегетаційна, щоб рослини так буйно розвивалися на всі сторони, подібно рухам хороводу...

„Ці гаївки ясно нам показують, що рухи, в них виведені, наподоблюють зріст і завивання гудини тих рослин, як горох, огірки й інші. А зокрема „Кривий танець” символізує розбуджування життєвої сили в природі...”

(Л. Білецький: Історія української літератури, т. 1-й, стор. 96, Авгсбург, 1947 р.).

Акад. В. Гнатюк записав у Галичині чотири варіанти веснянки-гаївки „Кривий танець”. Варіант „Г”, ч. 32, стор. 115, „Гаївки” — найближчий до поданого напочатку, лише має незначну відмінність в останніх 4-х рядках.

Варіант „Б”, записаний 1889 р. в Гусятинському повіті, має значну відмінність, хоч провідна думка одна і та ж:

„Я в'ю вінец, піду в танец,
Душко моя!
Я в тім танци нема кінця
Та й не буде...”

Варіант „В” цілком відмінний, хоч основна думка не відходить від решти варіантів. Цей варіант у других шости рядках є цілком жартівливий.

Основні варіанти веснянки-гаївки „Кривий танець” заготовані:

1. П. Чубинський, III, стор. 32; Милорадович. Сборник Харьковскій”, т. V.; В. Гнатюк: „Гаївки”, ч. 32, стор. 115-116, варіанти — А, Б, В, Г.; И. Лозинскій: Галагівка (Зоря галицька яко альбум), стор. 155, ч. 5.; И. Галька: Гаевки (Зоря галицька яко альбум) стор. 516-517, ч. I; Я. Головацкій: Народния песни, т. II-й, стор. 687-688, ч. I; там же, т. III, 2, стор. 168, ч. 8.; Ів. Колесса: Галицько-руські народні пісні (Етногр. збірник XI), стор. 30, ч. 10; Правда, 1895, 210-211, ч. 5.; Правда, 1893, стор. 375-376, ч. 3; Зоря, 1881, стор. 115.

2. Символічно-мітологічні (Релігійно-символічні).

Другою стародавньою дохристиянською веснянкою-гаївкою, дуже цінною, вже складнішою, у більш розвинутій драматизованій формі, що виразно виявляє віру й вірування в природні й надприродні сили (анімістичне вірування), з антифонним співом, двохоровсю дією — це „КОСТРУБ” („Кострубонько”).

Це мітологічна містерія — „оплакування і похорон К о с т р у б а” (Кострубонька); на жаль, ця веснянка-гаївка не зберегла своєї повноти, а до всього зчасом надто наверстовувалась, в окремих строфах християнізувалась, що в загальному перешкоджає глибшому дослідженню.

Але звернемось прямо до цієї веснянки-гаївки.

„Кострубонька” виконує великий гурт дівчат. Усі вони стають у коло і беруться за руки. Одна дівчина, деінде **хлопець**, що символізує Кострубонька, входить в середину кола, друга дівчина поза колом, а подекуди в хороводнім колі. Дівчата рухаються по сонцю. Та дівчина, що всере-

дині, ходить „задумана”, наче „стурбована”, когось чи щось
шукає...

Перша дівчина в колі:

— Христос Воскрес!

Друга, інша дівчина:

— Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Пішов у старости.

Всі: 1. Бідна моя головонько,
2. Нещаслива годинонько!
3. Що я собі наробила,
4. Щом Коструба не злюбила?
5. Приїдь, приїдь, Кострубоньку,
6. Станем рано до слубоньку.
7. Рано, рано, поранейку
8. На білому камінейку.

Перша: — Христос Воскрес!

Друга: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Поїхав по квітку.

Всі: 1-8 — Бідна моя головонько і т. д.

Перша: — Христос Воскрес!

Друга: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Поїхав по напій.

Всі: 1-8 — Бідна ж моя головонько... і т. д.

Перша: — Христос Воскрес!

Друга: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Слабий.

Всі: 1-8 — Бідна ж моя головонько... і т. д.

Перша: — Христос Воскрес!

Друга: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Вже вмер.

Всі: 1-8 — Бідна ж моя головонько... і т. д.

Перша: — Христос Воскрес!

Друга: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділисте де мого Коструба?

Друга: — Вже повезли на цвинтар.

Всі: — Слава тобі Божий цару,
Що мій Коструб на цвинтару!

11. Лежи, лежи, як колода,
12. Я молода, як ягода.
13. Я молода, як ягода,
14. А мене для тебе шкода!
15. Лежи, лежи, щобис не встав,
16. Бо до мене енчий пристав.
17. Ноженьками задоптала,
18. Рученьками приплескала!

(Варіант „А”).

(В. Гнатюк: „Гаївки”, ч. II; стор. 42-49, сім варіантів).

Ця веснянка-гаївка також поширена по всій Україні; вона записана в безлічі варіантів, лише з невеликими відмінностями, але з одним і тим же змістом та провідною думкою.

У варіанті „Б” — В. Гнатюка, на питання: „Чи не виділисте мого Коструба-голуба?” всі відповідають: „Ю заручений, весілля буде, по весіллю, пішли на вивід, по виводі жінка хора, жінка вмерла...” — І дівчина тішиться, що Кострубиха на цвинтарі.

У варіанті „В” на запитання, чи не бачили Коструба, відповідають: що купував спідничину, сорочину, коралики, хусточки, чобітки, кафтаники — „іншій, не тобі...” Як бачемо — це наверствування далеко пізніше...

Ця містерія „Кострубонько” іще належно не досліджена, але дещо ми можемо зрозуміти. Тут подано популярний образ шлюбу молодої дівчини із старим-нелюбом; подано також смерть і похорон нелюба-Кострубонька. Але, зважаючи на те, що похорон викликає радість, то треба думати, що тут подано символічний похорон зими та прихід весни. Інші вбачають тут „поховання зерна в землю”, яке воскресне, проросте.

Другі вбачають у Кострубонькові мітологічний образ з стародавніх вірувань слов'ян, подібний до грецького Адо-

ніса, єгипетського Озіріса, фінікійської Астарті та вавилонської Іштар.

Уся гра „Кострубонька” з довгим діалогом відображає всі ті моменти, про які йде мова. Наприклад, коли співають, що поїхав по квітку — веселі обличчя діючого кола й дівчини в колі; коли ж співають чи рецитують, що поїхав по спідничку, сорочину, фартушину і т. д. „інший не тобі” — дівчина в колі береться за відповідний одяг і вдає ревності, жаль, злість, незадоволення... Після слів, що Кострубонько вмер — спочатку на обличчях виявляється жаль... і, врешті, дівчина в колі втішається, бігає, підскакує, плеще в долоні й співає:

...„Слава тобі, божий цару...”

В Україні Коструба згадують і діють з ним тричі: на Великдень, на Зелені Свята (Русальний тиждень) та в перші петрівчані дні. І взагалі Коструб спогадується у всеслов'янській мітології.

Не підлягає сумніву, що ця містерія належить до СО-НЯШНИХ СВЯТ. Видно, в образі Коструба подана з и м а; в образі молодой дівчини — в е с н а.

В народній уяві пори року — це були певні образи-істоти, які між собою вели боротьбу... Хороводи-гри допомагали в е с н і перемогти стару з и м у... А боячись суворости та помсти зими, щоб не повернулась, хоровод вдавав начебто закликає зиму в образі Коструба прийти і поєднатися у згоді з весною — „Стати до шлюбоньку”... Коли ж весна остаточно опанувала землю, зраджує зиму — то і весна-дівчина, і хоровод виявляють свою велику радість, що вже Коструб на цвинтарі...

З приходом християнства розпочалась непримиренна боротьба духовенства з „поганськими” звичаями, цебто з нашою первісною культурою, але те, що вкорінювалося тисячоліттями, не так легко було викорінити протягом століть. Тому духовенство вирішило гри веснянок-гаївок стягнути з лугів, гаїв, від води та з кладовищ, де вони до того часу відбувалися, — до церковних цвинтарів і мало-помалу „христи-

янізувати" їх. Ось тому веснянки-гаївки й почали водити біля церков близько XIV-XV стол. Це саме найбільше вплинуло на страту наших первісних поезій, на велике їх на-верстування та зміни. І в цій, певно, понад 3000-річній веснянці маємо великі зміни й утрачення її цільності та відносна „християнізація”.

Можна здогадуватись, що дівчина в колі символізувала слов'янську богиню ЛАДУ. Це частково підтверджує зміст інших архаїчних дохристиянських веснянок, як у веснянці-гаївці „Козел”. (Назва ця теперішня, а яка була давно — не знаємо).

„Ой Див, Див та Ладю,
Ой Див, Див та ЛАДА” і т. д.
(В. Гнатюк: Гаївки, стор. 29-30, ч. 8).

Веснянка-гаївка „КОСТРУБ-КОСТРУБОНЬКО” — надзвичайно цікава містерія; образ Коструба — це безсумнівний образ з нашої мітології, але, на жаль, його трудно дослідити, а тому й дуже трудно зробити певні висновки.

Література до цієї веснянки-гаївки: М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 103, 169, 189, Київ-Львів, 1923 р.; Л. Білецький: Іст. укр. літ., т. I-й, стор. 96-97, Авгсбург, 1947 р.; А. Свидницький: Великдень у подолян (Основа, 1861, XI-XII), стор. 50-51.; Шейковський: Бит подолян, I, стор. 23.; П. Чубинський: Труди, т. III, стор. 77-78, ч. 16.; В. Гнатюк: Гаївки, стор. 42-49, ч. II (сім варіантів.); Ів. Колесса: Галицько-руські народні пісні (Етногр. збірник XI), стор. 23-24, ч. I.; Правда, 1895 р., стор. 211-212, ч. 7.; І. Лозинський: Галагівка, (Зоря галицька яко альбум.), стор. 514, ч. I.; И. Галька: Гаєвки, (Зоря галицька яко альбум), стор. 523-524, ч. II.; Я. Головацький: Народня песни, т. II, стор. 185-187, ч. 9. і багато інших...

3. Магічно-вегетативні веснянки-гаївки

До магічно-вегетативної групи веснянок-гаївок як характерні (типові) належать: „МАК”, „ГОРОШОК”, „ОГІРОЧКИ” та багато інших.

Віра в силу слова, віра в магічно-імітаційний акт створила ряд веснянок-гаївок, які, за тодішнім анімістичним світоглядом, впливали на проріст зерна, на добрий ріст-розвиток рослин, на високий урожай. Учасники хороводу намагалися передати оточуючій природі енергію, розбуркати її сили, розбудити її до життя, викликати велику життєдайну силу природи й примусити її допомогти буйному росту рослин, високому урожаю. І в згаданих веснянках-гаївках основне має значення рух, гра, а слово є допомічне, хоч М. Грушевський так висловлюється щодо цього:

„Багатство руху, тісне об'єднання словесної музикальної дії з пантомімою, з танком, хороводом, котре так сильно ще заціліло в весняних грах і хороводах, надає їм сильно архаїчний характер, таїть у собі дійсно багато старовинного, ембріонального, — такого, що вводить нас в початки словесної творчості...” (М. Грушевський: Історія укр. літ., т. I-й, стор. 102).

Веснянка-гаївка „МАК”:

Дівки стають у коло і беруться за руки, а дві ломлять палички та одають в середину кола й звуться „маківночки”. Дівчата стоять до кола тих двох і співають:

Ой по горі лен, лен,
По долині мак, мак;
Любі наші маківночки,
Просили вас соколучки
Оріть же го так, так!

Показують при цьому, як ті мають робити; ті так і роблять.

Сійте ой по горі лен, лен,
По долині мак, мак;
Любі наші маківночки,
Просили вас соколучки
Сійте же го так, так! і т. д. І ті „сіють”.

Далі: політь, сапайте, жніть, в'яжіть, складайте, возіть,

молотить, вийте, продавайте, а всі маківночки показують, як усе це робити. Коли вже „продадуть”, то співають:

Горобелю, горобелю,
Дес бував, дес бував?
А в садочку на листочку.
Шьос чував, шьос чував?
Чис не видів, горобелю,
Як мак трут, як мак трут?
Ой я видів, ой я бачив,
Шьо в долині б'ють, шьо в долині б'ють.

Тоді всі дівки б'ють у долоні й розбігаються.

Але характернішим варіантом буде варіант „Б”:

Усі дівчата стають в коло, одна йде досередини. Усі співають:

Соловію, пташку, пташку, (в інших варіантах: „Горобчику, шпачку, шпачку”).

Чи бував же ти у садку, у садку, (в записі „у сатку”),
Чи видав же ти як сіють мак?

Ой так, так сіють мак (2 рази).

Далі: як скородять, як сходить, як росте, як цвіте, як труть, як їдять. Та, що в середині кола, відповідає і показує.

Отже, провадиться ця веснянка-гаївка на всіх українських землях однаково, а чи дуже з незначними змінами, хоч варіантів веснянки-гаївки „Мак” є дуже багато.

Всюди дівчата стають у коло (в Галичині кажуть „у колесо”), беруться за руки, всередину стає в Галичині 3-4 дівчат з пaticкками; на Надніпрянщині всередині перебуває одна дівчина, яку вибирає загал: на Закарпатті також стає всередині одна дівчина, але тут по черзі мусять усі дівчата побувати всередині. Крім того, на Надніпрянщині спочатку співає хоровод, а дівчина всередині рухами показує, як „порають” мак, а потім показують рухами, як порають мак, усі дівчата хороводу. По закінченні гри веснянки-гаївки „Мак” — усі дівчата з реготом та галасанням розбігаються з хороводу.

На Закарпатті дівчата під час співу-гри веснянки „Мак”

увесь час крутяться і відповідно жестикулюють. А веснянка виконується не біля церкви, як в більшості в Україні, а під час походу-гри по селу. Веснянка-гаївка „Мак” в одній частині Закарпатської української території провадиться і співається, як по всій Україні, — в околицях же колишнього Земплина і Шариша — вона сильно піддалась пословаччинню:

Якоже то яко мак порац?

А то так шицко так мак порац.

А яко же то яко мак сіяц?

А то так шицко так мак сіяд ... А далі: браница, сходзи, кветне, щипац і т. д.

Чому саме взято у веснянку-гаївку тему маку?

Мак — це чарівна рослина, краще сказати насіння маку. Видюком-маком зачаровували своє обійстя від лихих сил; мак додавали до покійницької жертвенної їжі-куті; на макові (разом з кутею) гадали, краще сказати чаклували, під час Святої Вечері, скільки буде роїв та як багато курі нанесуть яечок. Спеціально мак святили на „Маковея”; та, разом з цим, мак складав головну приправу до пісної їжі у селян.

Про веснянку-гаївку ми маємо чимало літератури, чимало записів іще з 1860-1870 рр. минулого століття: Шейковського, Грінченка, П. Чубинського, В. Гнатюка, А. Терещенка, Маркевича, Гальки, Паулі, Рокосовської, Головацького, Ів. Панькевича, а також у „Правді” 1893 р. в „Зорі Галицькій”, в „Київській Старині” і т. д.

Другою характерною, типовою, веснянкою-гаївкою цього типу — є „ГОРОШОК”. Це цілком вегетаційна веснянка, тут головне дії, бо дії викликають, за тодішнім віруванням, скорий і гарний розвиток, і огудиння, і стручків.

Текст веснянки:

Вийся, горошку, в три стручки,

А роди, Боже, в шири, в шири.

Щоб тебе черви не точили,

Щоб парубки ся женили!

(Грушевський: Історія україн. літ., т. I-й, стор. 101).

А.

Вийся, горошку, в три стручки,
Дай же нам, Боже, чотири,
Щоб ся парубки женили,
Нас на весіля просили.

Б.

А кождому парубкови
Є гороху по стручкови,
Стефанові півстручище,
Бо нездатний парубище.

В.

Прийшла весна з квітами,
Пішли в поле з плугами,
Та посіяли горошок.
Та рости, горошку, в три листи,
Та дай же, Боже, чотири,
Щоб ся парубки женили,
Щоб в осені дівок забрали,
Щоб старі баби гуляли.
Кождому парубкови гороху стручочок,
Миколові стручисько,
Бо він старий парубчисько.

(В. Гнатюк, „Гаївки”, стор. 218, ч. 163).

Ця веснянка-гаївка провадиться так: дівчата беруться за руки ключем. Провідниця (корифейка) водить зигзагами-кривулькою, а під час співів та гри роблять жести руками, наче „тягнеться” огудження. При співі слів: „три стручки” — тричі топають і тричі протягло руки прстягають то угору, то вниз, то вбоки. При співі: „Щоб парубки женили” — показують убік, де стоять парубки. Це викликає жарти збоку парубків і дівчата, співаючи: „Такий то — (називали ім'я парубка, що найбільше жартував) стручисько, бо нездібний (чи старий) парубчисько” — і дивились усі на нього.

Як бачимо, викликаючи сили росту рослини, щоб і ріс горошок, щоб і стручків було б досить, щоб і черви не то-

чили, — додають, чаклюють, щоб і парубки женились. Таким чином до вегетаційних веснянок-гайвок приточене також і парування.

До цього типу веснянок-гайвок належить веснянка „ОГІРОЧКИ”, як магічно-вегетаційна. Правда, огірочки появилися в Україні-Русі пізніше, але сама по собі гра та спів є дуже ранні. М. Грушевський припускає, що якусь іншу городню рослину пізніше замінено на огірочки. Для нас ця заміна значення не має, бо нас цікавить гра та спів. Веснянка-гайвка „Огірочки” також поширена по всіх українських землях і має дуже багато варіантів та відмінностей у грі.

Гра провадиться так:

А.

„Дівчата стають одвертим рондом; один кінець ронда йде попід руки останньої пари другого кінця, потім попід руки передостанньої пари і т. д., при чім співають:

Ой вийте сі, вогирочки,
Та нехай будуть насільночки;
 Най сі в'ють,
 Най сі в'ють.
А ми їм сі завивали,
Вони нам сі дивували —
 Жовтий цвіт,
 Жовтий цвіт!

Коли завинулися всі пари та зробився начебто ланцюг, тоді розвиваються в протилежний бік, співаючи:

Розвивайте сі, вогирочки
Та нехай будуть насільночки,
 Най сі в'ють,
 Най сі в'ють!
А ми їм сі розвивали,
Вони нам сі дивували,
 Жовтий цвіт,
 Жовтий цвіт!

(В. Гнатюк, „Гайвки”. — Зап. М. Цар у Підберезівцях,
Львівського повіту, 1871 р.).

Б.

Другим типовим варіантом буде:

Питалася мати дочки,
Чи садила вогирочки?
Ой садила, підливала,
Щонеділі вибирала,
То сі в'ють, то сі в'ють!
Ци великі, ци маленькі,
Все сі рвут, все сі рвут!
А ви, милі вогирочки,
Не рвіт сі,
Ци великі, ци маленькі,
В'єжіт сі,
Повилисі вогирочки,
Я в зелені попліточки,
То сі в'ють, то сі в'ють;
Ци великі, ци маленькі,
Все сі рвуть, все сі рвуть!

Провадиться веснянка-гаївка так: усі дівчата беруться за руки; перша спереду тримається стовпа або дерева; всі бігають попід руки і роблять собою плетінку і співають.

(За В. Гнатюком, „Гаївки”, Львів, 1909 р.).

Лише В. Гнатюк записав одинадцять варіантів у Галичині; на Наддніпрянщині існує безліч варіантів „Огірочків”, але провідна думка одна.

Закарпатський варіант:

“На гладеньке місце положить три камені в формі трикутника; потім хлопці й дівчата стають у коло. Коли круг готовий, одна дівчина пустить руку своєї товаришки і поведе цілий ряд у танок помежи тих три камені. Коли провела дорогу, йметься з попередньою сусідою і робить знову круг у формі підкови. Коли танок готовий, починають співати:

1. Огірочки, пупіночки розвивайтесь,
Наші хлопці тай молодці женихайтесь.
2. По горі шалата, шалата,
Граються дівчата, дівчата.

3. Огірочки, пупіночки як ся в'ють, як ся в'ють;
Наші хлопці тай молодці мід горівку п'ють.
4. Ой по горі топці, топці,
Роди Боже хлопці, хлопці.
5. Кілько на решеті дірочок,
Тільки в хлопців квіточок, квіточок...

Зап. 1928 р. М. Грицак.

(Із статті Др. Ів. Панькевича, Збірник НТШ, Львів)

Ця гаївка-веснянка має два основних мотиви: вегетаційний та еротичний, можливо, що тут поєднано дві веснянки-гаївки. Характерним і відмінним тут є вислови: "роди Боже хлопці, роди Боже, дівчата", чого ми не маємо в інших ані варіантах, ані веснянках-гаївках. Подібні вислови зустрічаємо в жартівливих колядах та побажаннях новорічних. Тут, як художній засіб, подається цікавий паралелізм: розвиток огудиння та "пупіночків-огірочків" з жениханням хлопців-молодців; рівно ж "хлопчиків та дівчаток", щоб родились та росли-розвивалися.

„Не вважаючи на різні додатки, прилучення з інших забав, — елементи залицяння, парування і т. д., тут ще ясно виступають ті елементи, що в австралійських церемоніях розмноження: імітації рухів звіря чи рослини, котрої розмноження є на меті. Звиваючись на взір горохового стебла чи огіркового огудиння, учасники хороводу, не-свідомо вже для себе, мають очевидно пособляти доброму росту гороху чи іншої городини”.

(М. Грушевський: Історія україн. літер., т. I-й, стор. 101, Київ-Львів, 1923 р.).

Отже, імітаційно-вегетаційні веснянки-гаївки були у ті далекі часи магічними діями-словами і, на основі анімістичного світогляду, викликали швидкий розвиток відповідних рослин та багатий урожай. У наші часи ці молитви — дії стали звичайними розвагами-грами молоді.

Література про цей тип веснянок-гаївок: Галька: Галька („Зоря галицька яко альбум”), стор. 522, ч. 10.; А. Ванке: Галагівки, Збірник відд. т. XIII, ч. 3, стор. 48, ч. 12.; Я. Головацький: Народні песни, т. II-й, стор. 192, ч. 17; там же, стор. 694-695, ч. 10; там же, т. III-й, 2, стор. 155-156, ч. 3. О.

Кольберг: Покусіє, стор. 154-155, ч. 2.; Ів. Колесса: Галицько-руські народ. пісні, Етнограф. Збірник XI, стор. 29, ч. 9.; Шейковський: Бит Подолян, стор. 13.; П. Чубинський: Труди, т. III, стор. 79-80, ч. 9.; М. Грушевський: Істор. української літератури, т. I, стор. 101; Л. Білецький: Історія української літератури т. I, стор. 95 і т. д.

(Частково бібліогр. за В. Гнатюком).

4. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ РОДОВО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ЛАД

Світлій пам'яті ЄВФРОСИНИ та ІВАНА КИЛИМНИКІВ

До цієї групи веснянок-гаївок належить — „А ми просо сіяли". Багато етнографів-істориків вважають цю веснянку найстаршою, що найменше піддалася змінам та наверстуванню. Ця веснянка є цілком синкретичним твором глибокої давнини і вірно відображає період родового побуту, тодішнього господарювання, взаємин сусідніх родів, первісні хлібні культури, вірування та парування (одруження). Веснянку виконує два хори: хлоп'ячий і дівочий. Текст веснянки-гаївки „А ми просо сіяли:"

Хор хлоп'ячий:

— А ми нивку виорем, виорем,
Ой дід-Ладо! виорем, виорем.

Хор дівчачий:

— А ми в поле виїдем, виїдем,
Ой дід-Ладо! виїдем, виїдем!

Хор хлоп'ячий:

— А ми просо посієм, посієм,
Ой дід-Ладо! посієм, посієм.

Хор дівчачий:

— А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід-Ладо! витопчем, витопчем!

Хор хлоп'ячий:

— А чим же вам витоптять, витоптять?
Ой дід-Ладо! витоптять, витоптять?

Хор дівчачий:

— А ми коні випустим, випустим,
Ой дід-Ладю! випустим, випустим.

Хор хлоп'ячий:

— А ми коні переймем, переймем,
Ой дід-Ладю! переймем, переймем.

Хор дівчачий:

— А чим же вам переймать, переймать?
Ой дід-Ладю! переймать, переймать?

Хор хлоп'ячий:

— А шовковим повідом, повідом.
Ой дід-Ладю! повідом, повідом.

Хор дівчачий:

— А ми коні викупим, викупим,
Ой дід-Ладю! викупим, викупим.

Хор хлоп'ячий:

— А чим же вам викупить, викупить?
Ой дід-Ладю! викупить, викупить.

Хор дівчачий:

— А ми дамо сто гривень, сто гривень,
Ой дід-Ладю! сто гривень, сто гривень.

Хор хлоп'ячий:

— Не візьмемо й тисячі, тисячі,
Ой дід-Ладю! тисячі, тисячі.

Хор дівчачий:

— А ми дамо дівчину, дівчину,
Ой дід-Ладю! дівчину, дівчину.

Хор хлоп'ячий:

— Ми дівчину возьмемо, возьмемо,
Ой дід-Ладю! возьмемо, возьмемо.

Хор дівчачий:

— А нашого полку убуде, убуде,
Ой дід-Ладю, убуде, убуде.

Хор хлоп'ячий:

— А нашого полку прибуде, прибуде.

В інших варіантах веснянки починаються з строфи: „А ми просо сіяли...”; замість: „А ми дамо сто гривень, сто

привень", — „А ми дамо сто рублів, сто рублів"; замість нивка, вживається слово „поле". А в найстарших — вживається не нивка і не поле, а — „с і ч а" (зрубаний і опалений ліс). У веснянці-гаївці, записаний у 1891 році в Галичині В. Гнатюком, зміни такі:

Замість „дід-Ладо" — „Див-Ладо"; замість „сто гривень, чи сто рублів" — вживається: „сто срібних, сто срібних"; замість: „А ми коні переймем... шовковим поводом", — „шовковим неводом"; замість: „А ми коні переймем..." — „А ми коні злапаєм, злапаєм..." Але ці різниці є дрібні й ніскільки не впливають на зміст та значення.

Веснянка-гаївка провадиться так:

Гурт хлопців, взявшись за руки, стають проти такого ж гурту дівчат. Ці гурти-ряди (лави) стають на віддалі одної від другої близько 4-5 метрів. Хлоп'ячий хор, співаючи: „А ми нивку виорем, виорем" — підходить на кілька кроків ближче до дівчат і показує, як вони будуть орати. Хор дівочий швидше підбігає до хлоп'ячого, який відходить декілька кроків назад, і, співаючи; „А ми в поле виїдем..." — вдає, що швидко виїжджає на бій у поле... При співі хлоп'ячого хору: „А ми просо посієм, посієм" — і роблять рухи, начебто вони сіють просо... Дівчачий хор, відспівуючи — „А ми просо витопчем, витопчем" — вдає, що витоптує ногами... і т. д.

Веснянка „А ми просо сіяли" також поширена по всіх українських землях. М. Грушевський, як і багато інших істориків та етнографів уважають цю веснянку найстарішою. До цієї думки й я цілком приєднуюсь, бо вона найкраще зберегла й провідну думку, і правдиво подає фрагменти з господарювання доби кланового (родового) періоду, та найкраще зберегла первісні форми. У цьому високомистецькому поетичному творі ми дійсно вбачаємо правдиву картину життя й господарювання в добу родового побуту. У ті далекі часи, як нам відомо, кожний рід займав певну територію, — один для пасовиська, а другий для хліборобства. З часом родам на їх території ставало тісно: одним не виста-

чало пасовиська, а другим відповідної землі для посіву проса — роди починали між собою сварки, бійки та взагалі ворогування. Крім того, тоді не було поля чи нивки, а була „січа” або „чища”, які назви збереглися в історії та в стародавніх веснянках-гаївках, навіть і в окремих варіантах веснянки „А ми просо сіяли”. Іще в кінці XIX стор. на Волині у цій веснянці-гаївці співали: „А ми „січу” посієм, посієм...” „Січа” це своєрідне поле, яке весь рік готував: випалювалась певна ділянка ліса і там 8-10 років рік сіяв просо. Ворожий р і д, щоб „вижити” свого сусіда — інший рік з певної території — випасав не лише пашу, але руйнував і засів проса. Все це викликало ворожнечу між родами. У цій веснянці саме й показано, що один рік посіяв на „січі” просо, а другий загнав свою худобу (коні) й знищив цей посів. Потерпілий рік вчасно довідався про такі ворожі дії роду-напасника й зайняв худобу. А коні та корови (коні та корови уже були освоєні в ті часи нашими пращурами) у ті часи являли мірило багатства та достатку, — корова та кінь були одиницею виміру вартостей, як пізніше грошова одиниця, бо тоді ще грошей не було. Отже, худобу рід-напасник мусів викупити й помиритися з потерпілим родом-сусідом. Спочатку йде торг, і рід-напасник пропонує срібло-рублі чи гривні. (Слово „рубель” українське, а визначало воно таке: пізніше, коли запанувало срібло, в обігу була срібна паличка-патичок; цей патичок карбувався: рубане раз — рубель, рубане — відкарбує удруте — два рублі чи карбуванці). Але про гривні та рублі чи карбуванці тоді ще не могло бути мови, бо вони з’явилися пізніше; (торг на гроші — це пізніше наверствування у цій веснянці).

Врешті приходять ворогуючі роди до згоди: рід-напасник дає потерпілому дівчину.

Розмотуючи цей складний „клубок” — цю понад 3000 років створену веснянку, ми робимо певні висновки:

1. Дійсно, найстаршою хлібною культурою у наших пращурів було п р о с о. (Жито та пшениця прийшли далеко пізніше). 2. У ті часи ще не знали „поля” чи „ниви”, а лише

„січу” чи „чищу”, які слова-назви й вживаються у стародавніх варіантах цієї веснянки. 3. Роди у своїх зайняттях поділялися на хліборобів, скотарів, мисливців тощо. Тут саме ми маємо справу з родом-хліборобом та родом-скотарем. 4. У ті далекі часи вже знали наші пращури, що злиття крові-одруження близьких людей веде до виродження, а тому всіма правдами й неправдами діставали дівчину для одруження юнака з другого далекого роду, незалежно ворогуючого чи ні. Тому дівчину або викрадали біля води, в лісі, на ігрищах, або нападав „князь” з „боярами” на дім дівчини і насильно її відвойовував, або купували дівчину. Тут маємо справу з купівлям чи заплаатою за заподіяну шкоду. Про „умикання чи поривання” дівчат, про те далеке парування — мова повніше буде далі. 5. Тут поданий цікавий рефрен-приспів: „Ой дід-Ладо, сіяли, сіяли...” Є відомості, хоч правда не так ясні, що у слов'ян, зокрема у наших далеких прапрадідів, була богиня кохання *Л а д а*, дух діда-прадіда, опікун роду, звався *Л а д о*. Отож тут маємо ясні вказівки й на тодішні вірування у душі-духи померлих — *л а д а*. 6. Веснянка-гаївка „А ми просо сіяли” відображає й другий період вірувань та віри наших пращурів — анімістичний. Веснянка має цілком синкретичний характер. Тут магичні і слова, і дії; цілковита віра, що це просо проросте й буде гарний урожай — віра в магичну силу слова і дії. М. Грушевський спогаданий рефрен називає „одним із старих епітетів женихання”. На мою думку цей рефрен далеко глибший і більше промовляє. В окремих варіантах та інших гаївках, зокрема галицьких, у гаївці „Просо” рефрен звучить так: „Ой Див, Ладо”. А, як ми знаємо, ця неясна надприродня сила-істота спогадується і в „Слові о полку Ігоревім”. Отож ми й приходимо до певного висновку: „Дід-Ладо” — це дух-душа діда-прадіда, і це поняття пов'язане з первісною релігією в душі покійників, як доброзичливих опікунів роду. А цей дух-Ладо кликали вони і в радості, і в біді. 7. „А нашого полку убуде” — слово „полк” визначало в давнину — групу, сторону, хор; пізніше слово „полк” визначало похід. Таким чином збереглися стародавні вислови і слова, у цій складі і самий заголовок веснянки є первісний,

хоч вся веснянка й поновилась новим лексиконом, — заголовок (назва веснянки) подає майже повний зміст веснянки.

Ясно, що ця чудова веснянка-гаївка протягом тисячоліття дуже наверстувалась — тут з'явилась і „нивка“, і „поле“ замість „січі“ чи „чищі“; в окремих варіантах — ми маємо жито чи пшеницю замість проса; гривні й „рублі“ та „карбованці“, хоч про гроші у ті далекі часи не могло бути й мови, бо, як я попереду сказав, — одиницею вартости був бик, корова, кінь, вівця, чи певна міра проса — торгівля носила міновий характер; з'явився тут і „шовковий повод...“ Трудно сказати, чи в добу родового побуту наші пращури вже знали про шовк. Слово „повод“ — це в давнину визначало сіті і т. д.

Але головне — господарський устрій за доби родового побуту; взаємини родів; тодішня хліборобська „система“; вірування та чаклування; анімістичний світогляд; характер тодішнього одруження — це все й на сьогодні являє цільну картину.

Треба сказати, що ця веснянка, лише трохи іншого змісту, є у всіх слов'янських народів, але найкраще, найповніше з меншим наверстуванням збереглася вона у нас.

Час її створення визначити трудно, та й неможливо, але поза всяким сумнівом це твір з часів родового побуту. Впродовж віків веснянка дуже наверстувалась, змінився її лексикон новішими словами, але зміст, первісна думка, гра — проведення її — все це залишилось без особливих змін.

Веснянка „А ми просо сіяли“ має численні варіанти в усіх українських землях.

Варіанти цієї веснянки-гаївки записані: П. Чубинській: Труди, III том, стор. 66-67; Маркевич: Обичаї и поверья Малороссии, стор. 74-75; Потебня: Об'ясненія малорусских и сродних песен, стор. 39-45.; А. Терещенко, Бит русского народа, стор. 303-308; П. Шейн: Великорусс, стор. 78-80; П. Якушкин: Русская песня, стор. 286; В. Гнатюк: „Гаївки“, стор. 17, ч. I, Львів, 1909 р.; М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й; Л. Білецький: Історія української літератури, т. I-й і т. д.

У новіших часах, після 1945 року з'явилися в науковій літературі думки щодо походження окремих назв великодних, правдивіше сказати — весняних пісень. Зокрема заслуговує уваги стаття проф. Я. Рудницького від 1948 р., надрукована в Науковому Збірникові УВУ в Мюнхені, в якій він подає свої міркування-дослідження щодо назв: гаївка, гаїлка, ягівка, явгілька, яголайка, гагілька, гагівка, галагівка, лаголайка, магілька, галі і т. д., виводячи корінь від праслов'янського „аг” — „яг”, що первісно, це визначало (з праіндоєвропейського) — рости, плід, овоч...

Не заперечуючи цього твердження щодо назв гагілька, ягівка і т. д., однак щодо слово-назви „ГАЙ”-ГАЇВКА я залишаюсь при своїй думці: слово „гаївка” має первісний корінь таки „ГА-І”, а пізніше вивідне слово від цього коріння — з суфіксом „їв” та „к” та флексією „а” та „і”, пізніше йотоване „І-іу-ю, і-а-я” і т. д. — відбило свій зміст. Пісні та звичаї, що заіснували в глибокій давнині, приймали назви від часу, чи дії, здебільшого, як наприклад: пісні, що співались на КУПАЛА — купальські, що під час жнив — жайинкові, обжинкові жнивні; що співались у Петрівку — петрівчані; на христинах — христинні; на весіллі — весільні, і т. д. Тому й на весні весняні-веснянки; в гаю — гаївки...

Треба сказати, що вірування наших прашурів у душі душі дідів-прадідів, які з роду не виходили зі смертю, а залишались у роді, лише відлітали в **и р і й** і періодично знову прибували через „Небесні ворота”, а то й завжди були при очагові, як опікуни; та що вони — душі — перебували в лісі, в дереві, над водою, то й початкові пісні весняні були просякнуті пошаною до цих душ; тому й співались в лісі, тому там, у лісі над водою, і проходили священні дії — і первісних шлюбів, і хвала-зустріч та виклик богині **Л а д и**, а разом і **В е с н и**; тому там і проходили благання-молитви, чаклування урожаю, здоров'я, тепла, радости...

Тому й пісні прийняли назву „гаївка”-веснянка. Це основних дві назви весняних пісень, а решта — то льокальні, місце-

ві, належні, порівняльно, до невеличких груп і всенационального, як веснянки-гаївки — ті назви не мали й не мають широкого значення. Крім цього, слова „гай” — („га-і”) існує майже з терміном „ШУМ”. У стародавніх народних утворах-поезіях це слово стояло поруч ШУМ-у, з деякими нюансами:

1. „Нічко моя темная, зоре моя ясная,
Гай буде, гай!...”
2. „Гай, гай, дівчата, ШУМА заплітати...”
3. „Гай, гай, шуляку, гай, у гай „відлітай!
(„Гонити шуляка — смерть відганяти”).
4. „А я гаю, гаївку співаю...”
5. „Іди, сину, в гай, над водою,
Знайди, сину, дружину,
Приведи з собою...”
6. „Ой. гаю, мій гаю, густий — непрогляну...”

Це витяги цитат з народних утворів родового побуту, як підтвердження моєї та й багатьох думки. А врешті, Зелені свята, Купала, „Гоніння шуляка”, „Верба” й інші — це таки підтверджує думку, подану вище, що гаївка таки від поняття „гай”.

Звичайно, ми заступаємо від різних речі: що могло значити в індо-європейській мові „ГА” чи „ГА” й якого значення витвірне слово могло прийняти з часом...

Отже, в слово — назву народ вклав зміст і поняття: весняна пісня, що в первісні часи співалася в лісі над водою, — а що до кореня — це що інше...

Ще інші („ономатопеїчні рефрени”) подає О. Зілінський у 1-му томі „Ческословенська русістика”, Прага 1956, стор. 403—419. Пор. про це статтю М. Томоруг, „Літературна газета”, Мюнхен, ч. 4, 1959, стор. 10.

5. АЛЕГОРИЧНО-МАГІЧНІ

До алегоричних магічно-образних веснянок-гаївок належить чимало. Взірцевими будуть такі: „Подоляночка”, „Жучок”, Шум”, „Білозорчик” чи „Білоданчик, „Зайчик” та багато інших.

„Подоляночка” поширена по всіх українських закутках, лише в Галичині була в окремих селах. Пізнішими часами „Подоляночка” перейшла до цілком дитячих фігурних пісень, підлітків дівчаток. Раніш вона була чільною дівочою веснянкою-гаївкою. Ця веснянка є також цілком синкретична, поєднує рухи-ритми, хоровод, міміку, співи та особливу, відповідно слів, вібрацію голосу. Спів її то сумно-надійний, то втішно-веселий. Варіантів „Подоляночка” має чимало.

Текст „Подоляночки” з Великої України:

„Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька.
Тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...
Ой, встань, встань, Подоляночко,
Умий личко, як ту скляночку,
Візьмися у боки, поскачи трохи..
Попливи до Дунаю, бери дівку скраю...

(Записав, пригадує, в с. Лисогора, на Поділлі, 1912 р. С. Килимник).

Текст з Закарпаття:

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька...
Тут вона стояла,
До землі припала,
Личко не вмивала,
Бо води не мала.
Ой, встань, ой встань, Подоляночко,
Обмий личко, як ту скляночку,
Возьмися у боки за свої скоки,
Підскоч до раю, бери дівку скраю...

(Записана 1927 р. В. Попадюком, подана в збірнику — „Великодні ігри і пісні Закарпаття — д-р Іваном Панькевичем).

3-й варіант (також з Закарпаття):

Де ти була, мала дівочка?
Де ти була, Подоляночка,
Де ти була мала дівочка?
На землі клякала,
Личка не мувала,
Бо води не мала.
Ой стань, ой стань, Подоляночко,
Умий личко, яко сердечко,
Возьмися за боки,
Заграй свої скоки,
Підскоч до раю,
Возьми дівча скраю...

(Записана в с. Коритянах, близько Ужгорода, 1927 р. Ст. Рушанським, з вищеподаного збірника д-ра Ів. Панькевича).

Гра проводиться так:

Дівчата утворюють коло на площі серед села, як в Закарпатті, біля церкви, на лузі чи в іншому відповідному місці, беруться за руки, а в коло входить одна дівчина у вінку з барвінку та стьожках (биндах). Коло починає поводити, але в такт, рухатись, співаючи спочатку піяніссімо, потім піяно, врешті форте й фортиссімо... Дівчина, що всередині робить рухи, відповідно співу.

Можна здогадуватись, що це коло дівчат символізує сонце, бо й хоровод рухається за сонцем, — дівчина всередині — весну-землю. Під глибокими снігами та морозами земля „заснула“, змінила красу свою — „занедбала“...

Сумний і повільний спів: „Тут була Подоляночка... тут вона впала, до землі припала” — зів'яла й понижилась під морозами та снігами зелень землі... Але все жвавіший спів запрошує: „Ой встань, ой встань, Подоляночко”... І коли під спів „до землі припала” — дівчина в колі припадає до землі, то при співі вже веселішому — „встань” дівчина весело встає, випростується, — „природа воскресає”.

А далі „умий лице, як ту шкляночку” — і дівчина вдає, що вмиває; рухи робляться жвавішими, дівчина впевнено і весело ходить у колі... Це знаменує, що пішли весняні дощі, умили землю (змили зимову луду) — і земля зеленіє, радіє... Під спів: „взьмися у боки за свої скоки” — береться дівчина у колі за свої боки й весело танцює, підскакує, підбігає, руки випростує до сонця, дивиться вгору...

Під спів: „Підскоч до раю, бери дівку скраю” — дівчина підскакує й бере одну з дівчат з кола на своє місце, а сама стає на її місце. Слово *р а й, в и р а й, в и р і й* — це поняття в уяві людей первісної культури — країна незаходячого сонця, гарячого, благодатного, животворного сонця, де перебувають духи-душі, де перебувають узимку вісники неба — пtiці... Отже, алегоричний вислів „підскоч до раю” — визначає, що весна мусить досягти соняшного зеніту — тепла й світу так потрібного для краси землі, для рослинності та тваринного світу... А разом тут є, як майже в кожній веснянці, натяк на парування, на одруження.

Веснянка-гаївка „Подольночка” — це чудесний алегоричний витвір народньої фантазії та магічного чаклування — скоршого виклику весни. Саме нею і подібними їй в сиву давнину у молитовному настрої молодь викликала та чаклувала *в е с н у* . воскресення матері-природи. а з нею і гаряче сонце, і багату родючість землі, і разом одруження...

Проїшли віки, зміна світогляду, зміна віри... Веснянка-гаївка „Подольночка” визнана за „поганську”, а тому її дорослі дівчата занехаяли, але перейшла вона в кола дитячі, як гра та розвага...

До цієї групи належить веснянка-гаївка **БІЛОЗОРЧИК-БІЛОДАНЧИК**.

Ця веснянка-гаївка має чимало варіантів і провадиться також у всіх українських землях.

Характерні тексти веснянки-гаївки „Білозорчик-Білоданчик”:

Текст з Наддніпрянщини:

...Сірий-білий Білозорчику,

Полинь, полинь по Дунайчику,

Полинь, полинь по Дунайчику,
Промий, промий біле личенько,
Протри, протри ясні оченьки
Та візьмися попід боченьки... і т. д.

(Село Ведмеже-Вушко, на Вінниччині, 1900 р.).

Галицькі варіанти:

Ти заячику, Білобранчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику.
Ой то, зайку, скоком, скоком,
Повернися догори боком,
Та візьмися за підбоки,
Та покажи свої скоки.
Та візьмися за під плечі,
Та покажи свої речі.

„Б”, ч. 9.

Та возьмися за коліно,
Щоби тебе не боліло.
Зазуй, зазуй черевички,
Гляди собі молодички.
Та возьми си гребінчика,
Розчеши собі русу-косу,
І чорненькі брівця,
Щоби були як маківця.

(В. Гнатюк, „Гаївки”, Львів, 1909 р., зап. П. Білинський.
1860 р.).

Ч. 9, „Г”.

1. Ой мій милий, Білодарчику,
2. Поплинь, поплинь по Дунайчику,
3. А вмий, а вмий біле личко,
4. Вбери, вбери сорочечку,
5. Пригладь, пригладь головочку,
6. Зазуй, зазуй черевички,
7. Возьми себе попід лядочки,
7. Шукай собі челядочки.

(Там же).

В. Гнатюк у збірнику „Гаївки” подав дев'ять варіантів та зіслався на кільканадцять, з цього ми бачимо, як поширена ця гаївка.

Закарпатський варіант:

А мій милий Молоданчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику.
Устань, устань дуже раненько,
Умий, умий біле личенько.
А розчеши жовті косоньки,
А візьмися за лідвиченьки.
Убуй, убуй черевиченьки,
Шукай, шукай собі посестриченьки.

(Д-р Іван Панькевич: „Великодні ігри та пісні Закарпаття, ч. 4, зап. В. Решук, 1928 р. у Ясені).

Майже всюди веснянка-гаївка „Білозорчик-Білоданчик-Молоданчик” провадиться так: дівчата стають у коло, за руки не беруться, одна дівчина, а в багатьох місцевостях — хлопець стає в середину кола. Коло співає, роблячи певні ритми руками під спів. Та дівчина чи хлопець, що всередині, робить рухи відповідно співу: „Поплинь, поплинь по Дунайчику” — вдає, що пливе, оббігаючи коло зсередини, а дівчата в колі роблять пластичні рухи руками, наче пливуть; під спів: „Устань раненько” — спочатку лягає, а потім встає і продовжує рухи за піснею: протирає оченьки, береться по-під боченьки, озуває черевиченьки, одягає сорочиноньку, береться по-під боки, робить скоки — обтанцьовує все коло зсередини й вибирає собі посестриченьку, челядиноньку, товаришку чи дівку... Коло весь час стоїть, лише робить рухи руками. а під спів “скоки”, всі на місці й роблять скоки. Гра проходить до тих пір, поки всі учасники „Білозорчика” не побувають усередині.

В одних місцевостях гру провадять лише дівчата, а в других і хлопці, і дівчата.

Деінде в грі бувають незначні відмінності.

І тут подається образ в е с н и в образі „сірого-біло-

го Білосорчика" — весняного вітру-легеня, що розганяє ранні „білі" тумани над „Дунайчиком". (Є відомості, що в Україні в давнину взагалі ріки називали Дунаєм-Дунайчиком). Тут досить ясно і образно зазначається (в переноснім розумінні), щоб земля озулася і вбралася, змилася б весняними дощами після зими, і щоб життя добре й приємно потекло „поплило по Дунайчику". А разом з цими алегоричними образами подано й образи парування, одруження, кохання. У численних варіантах, як пізніше навестування, подано й „Іванчика-тарабанчика" й „Івана Білодана" й ін. Запрошується тут весну-землю „встати раненько", а білосорчика-білоданчика, вітра, „пригнати"-вибрати собі „посестриченьку".

Звичайно, кожний образ, кожний вислів має своє особливе значення і свій символ. Але символи ці досить ясні для всіх і, я думаю, не потребують особливих коментарів.

Навестування тут також значні, але дохристиянський зміст зберігся добре.

Література: „Русалка Дністровая", стор. 43, ч. 2. И. Галька: „Гаевки" („Зоря галицька яко альбум"), стор. 523, ч. 10.; Я. Головацький: Народнія песни, т. II-й, стор. 189, ч. 13.; там же, стор. 695, ч. 10.; Його ж, т. III-й, 2, стор. 156-157, ч. 4.; И. Галька: Народные звичаи и обряды, т. стор. 126, ч. 10.; Ів. Колесса: Галицько-руські народні пісні (Етногр. Збірник XI.), стор. 29, ч. 8.; „Правда", 1868, стор. 240, ч. 2.; Шейковський: Бит Подолян, стор. 20; П. Чубинський: Труды, т. III, стор. 63, IV.

(Література і тексти з Галичини — за В. Гнатюком).

„Ш У М — Ш У М Я Ч И Й"

До категорії алегорично-магічних (символічних) належать, як типові, веснянки-гаївки Ш У М (Шумячий) та Ж У Ч О К.

Спів і гра цих веснянок-гаївок — мета оживити природу, викликати в ній весняний рух, уподобити весну та землю.

„Ш У М - Ш у м я ч и й у часах первісної культури на-

ших пращурів далеких визначало назву й поняття ліса. Слово ліс з'явилося далеко пізніше. Людина любила красу „ШУМУ-ШУМЛЯЧОГО”, вважала його в цілому за певну надприродню істоту. В якому саме образі наші пращури уявляли „ШУМ-ШУМЛЯЧИЙ” — сказати трудно, у нас про це поняття збереглося у фолкльорі не так багато. Знаємо лише те, що в „ШУМЛЯЧОМУ” (властиво перша назва лісу була визначена прикметником ШУМЛЯЧИЙ, а вже пізніше — утворився іменник ШУМ; подібно як і вовк в ті часи визначався словом „ТЕРЗАЮЧИЙ”, а пізніше — „СІРИЙ”, а ще пізніше прийшло слово „ВОВК”).

В ШУМЛЯЧОМУ (лісі) відбувалися великі богослужби наших пращурів: там біля води відбувалися грища — грали гаївок-веснянок; там провадилося очищення водою та вогнем; там провадилося поривання-умикання дівчат — парування; там провадився КУПАЛО (див. С. Килимник: „Містерія Купальської ночі”); туди виряджали своїх покійників, відтіля й зустрічали їх для проводів на ниви (див. Літній цикл, „Русальний тиждень”); відтіля приносили маювання, в якому перебували духи-душі л а д а на “Зеленому тижні”; у ШУМЛЯЧОМУ „Гонили шуляка”, цебто смерть та лихі сили; у лісі на прогалинах косили сіно для своїх отар; у лісі збирали цілюще та чарівне зілля; в лісі займалися ловами: на лісових „січах” та „чищах” — сіяли просо; використовували ліс як будівельний матеріал для своїх хатинок-землянок; використовували ліс на священні вогнища для своїх родинних хат; ліс був місцем прожитку й відпочинку в спеку; в лісі займалися ловами; в лісі „дерли” мед; Шумлячий був місцем сховища для людей під час небезпеки... ШУМЛЯЧИЙ був могутнім, таємничим, привітним... Але, за тодішніми віруваннями та уявою — ліс був населений надприродними і добрими, і лихими силами... Ці сили й допомагали людині („Містерія Купальської ночі”), і страшили, а інколи й „пожирали” її... Вночі лихі сили кричали на всі голоси, завивали, „ламали шумлячий-дерева” (скрип дерев від вітру); шумлячий був населений і звірями-хижаками, які чигали на життя людини... У шумлячому жили духи-душі л а д а, — опікуни р о д у і р о д и н и, жили й неприкая

ні душі. В далеку давнину пращури наші хоронили своїх покійників також у шумлячому... Крики пугатькали та сови — „Пу-гу, поховав” і т. д. і до останніх часів були люті і неприємні для людини...

Ось тому людина на весні так шанувала ШУМЛЯЧИЙ-ліс; усі „весі” (села) ходили туди священними процесіями умилювати та зачакловувати ШУМ, співали йому хвальних пісень; провадили магичні дії-гри; там же на Купала знаходили люди „вогненну квітку людського щастя”...

Ось чому в давнину були священні гаї; ось чому був створений культ лісу; ось чому лісові чарівні та цілющі зела-зілля святять і досі й з такою святістю їх збирають і зберігають; ось чому й досі на Зелені Свята вносять лісові дерева до хат; ось чому на весіллі не може бути без г і л ь ц я, того „родовидного” священного деревця... Ось чому лісові надприродні істоти — л і с о в и к, в о д я н и к, р у с а л к и, м а в к и й інші живуть у віруваннях нашого народу...

Пригадаймо, врешті, і Прокопія Кесарійського, який подав нам правдиву картину шанування дерев нашими пращурами — принесення безкровних жертв перед д у б о м перед тим, як подорожували до Царгороду в справі торгівлі... Ось чому був і є глибокий звичай садити на могилах покійників дерева — на могилі хлопця чи дівчини к а л и н у, на могилі чоловіків — груші, а на могилі жінок — яблуньки. І взагалі кладовища не лише в давнину, але ще й у ХІХ ст. засаджувались лісовими та садовими деревами (садовими вже пізніше).

На жаль, веснянки-гаївки про ШУМЛЯЧИЙ-ШУМ у нас збереглися найслабше й трудно зустріти в давніх записках. Пригадую короткий уривок, колись в 1908 році записаний мною в глухому лісовому селі Миззяківські Хутори та в Кислях на Волині:

...Ішли дівчата ШУМА заплітати,
Ой, дівки, парубки, ШУМА заплітати.
А у нашого Шума — зелена шуба,
Ой, дівки, парубки, Шума заплітати.

На жаль, не можу дальших слів пригадати, а текст був дійсно цікавий. Як пригадую, веснянка-гаївка ШУМ виконувалась так: спочатку бралися за руки й співали: ШУМ, ШУМ-ШУМА" — пускали руки й неймовірно жваво танцювали... У цей час „налітали" парубки, кожний хапав свою дівчину, й утворювався безмежно веселий танець. Рештки тієї гри-гаївки ми маємо й сьогодні — танок „ШУМКА".

Збереглися веснянки-гаївки про ліс під різними назвами: Діброва, Барвінок, Гай. „Зелений Шум":

Ой нумо, нумо,
В зеленого Шума —
А в нашого Шума
Зелена шуба,
А Шум ходить по діброві..."

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 173, Львів-Київ, 1923.)

Не менш цікава веснянка-гаївка цієї категорії — це „Ж У К-Ж У Ч О К", на якій ми коротенько й зупинимось.

Ця веснянка-гаївка ще й досі належно не розгадана. Чимало етнографів зосереджувало увагу на ЖУЧКОВІ, який носить характер первісного примітивізму й простоти. Збереглася ця веснянка-гаївка лише в окремих фрагментах, як і „ШУМ", а до всього дуже наверстована (нашарована), а деінде й змінена. При чім, і нашарування не є таке ясне й зрозуміле; лише з певністю можна сказати, що додатки-нашарування вже значно пізнішого часу.

Варіант з Великої України:

...Грай, ЖУЧКУ, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу...
Ходить Жучок по діброві,
А Жучиха рибу ловить...

Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...

Жу-жу-жу... Жу-жу-жу...

Що зловила, то пропила,

Дівці сукні не купила...

Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу —

Чекай, дівко, до суботи,
Буде сукня ще й чоботи...

Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...

Вже й субота минає,
Вже й неділя настає,
Дівка сукні не має...

Грай, жучку, грай, і т. д.

Була записана 1910 р. в с. Якушинцях, С. Килимник; тепер нотую із пам'яті:

З галицьких варіантів:

З варіанту „А”, ч. 41.

Ходить Жучок по жучині,
А Жучиха по деревині,
Грай, Жучку, грай!
Ой грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе!
А наш Жучок чорновусий,
А на Жучку жупан куций.

Грай, Жучку, грай небоже...

Дівки его підпоїли,
На нім жупан підкроїли...

Грай...

А наш Жучок, як пан, як пан,
Одягнув сі в куций жупан...

Грай, Жучку, грай,
Ой грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе!

(Приспів повторюється ще 2 рядки).

Записав у Підберезівцях, Львівського повіту, 1876 р. М. Цар.

Варіант „В”:

Ходить Жучок по долині,
А Жучиха по калині:
Грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе,
Грай, Жучку, грай!
А ми того рік чекали,
Жибиємо сі дочекали.
А наш Жучок невеличкий
А на Жучку черевички;
А наш Жучок молодец,
А на Жучку перстенец;
А наш Жучок чорновусий;
А на Жучку жупан куций;
Бо ми Жучка підпоїли,
Та й жупан му підкроїли.
Грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе,
Грай, Жучку, грай!

(Записано з дотриманням орфографії). Записала Н. Левицька в с. Іванівцях, Жидачівського повіту.

Варіант „І”:

Грай, Жучку, грай,
В нас добрий край:
У нас дівки в золоті ходят,
У нас верби грушки родят.
Грай, Жучку, грай!
Дайте, дівки, околота,
Хлопців нести до болота.
Грай, Жучку, грай!
В нас добрий край!

Дівки скачут в золоті,
Хлопці плачут в болоті!
Грай, Жучку, грай!

Бо в нас добрий край. (Пасічна).

Варіанти галицьких гаївок записано із збірника Гнатюка „Гаївки”, Львів, 1909 р.

Гра проходить так: усі дівчата беруться парами за обидві руки, стаючи обличчям одна до другої; в інших місцевостях сплітають руки, утворюючи живий міст. І коли вже утворився такий довгий ряд, беруть мале 5-6-річне дитя, здебільшого хлопчика, в інших місцях дівчинку, висаджують на цей живий довгий „міст”, обходять площу чи навколо церкви, співаючи „Жучка”; дитя увесь час іде вперед по живому мосту; дівчата, по руках яких пройшов „Жучок”, перебігають наперед і знову включаються у живий безкסнечний зміст; періодично „Жучка” змінюють іншим дитям.

Хід жвавий, спів веселий, — а своєрідна алітерація „ж”, „г” та „р” — утворює й своєрідну музику, уподоблює травневим вечорам, коли безліч літає хрущів і чується суцільне жужжання, — своєрідний гомін в е с н и.

М. Грушевський каже, що гра таких веснянок, як „ШУМ” та „ЖУЧОК” — є уподібнення весняного шуму, гомону, щоб скорше викликати весну, віддати їй хвалу, привіт.

(М. Грушевський: Істор. укр. літер., т. I-й, Львів-Київ, 1923 рік).

Д-р Іван Панькевич у статті „Великодні ігри та пісні Закарпаття”, подає цю ж веснянку-гаївку під назвою ДЖУДЖ. Гра проводиться, як зазначено вище, але текст далеко повніший, чому я його і мушу навести:

Ходить Джудж по джуджині,
А дівчина по калині.
Йграй, Джудже, йграй!
Зажди, дівча, до п'ятниці,
Буде сукня та й косиці.
Йграй, Джудже, йграй!

Зажди, дівча, до суботи,
Буде сукня та й чоботи.

Йграй, Джудже, йграй!

Зажди, дівча, до неділі,
Буде сукня та й лелії.

Йграй, Джудже, йграй!

Ходить пташок по бервену,
А дівчина по син-лену.

Йграй, Джудже, йграй!

Ходить пташок по зарінку,
А дівчина по барвінку.

Йграй, Джудже, йграй!

(Записали в с. Росішці 1928 р. М. Грицак та в Косовській Полянці — Ів. Сас.).

(Із „Збірника праць, присвяченого пам'яті Володимира Гнатюка“, Львів, 1929 р., стаття д-ра Ів. Панькевича, вид. НТШ, Львів).

Мені здається, що в образі ЖУЧКА можна безпомилково вбачати весняний ШУМ-ГОМІН — образ лісу, що пробуджується ранньою весною; в ЖУЧИСІ — образ весняної води-повіні... Цією магичною веснянкою й викликали скорший прихід та розвиток весни, уподоблюючи співом та грою шум лісу та жужжання жучків.

Без сумніву, що і „ШУМ“ і „ЖУЧОК“ це не є простенькі примітивки: в них закладено далеко глибший зміст і розуміння. Перешкоджає нам провести глибоку аналізу цих чудесних веснянок-гаївок те, що вони надзвичайно наверствувалися та що до їх змісту іще додали „куплю віна“ для дівчини. Допомагає нам краще зрозуміти цю веснянку-гаївку закарпатський варіант, зокрема слова: „Ходить пташок по зарінку, а дівчина по барвінку“. Хоч це й додатковий мотив, еротичний, а разом це є значні фрагменти образу весни. „А Жучиха ловить рибу“ — це весняна повінь, коли дійсно користали з цього для ловлі риби, а разом мали надію на скорше воскресення природи. Слово ж — „пропила“, „купила“, „п'ятниця“, „субота“, „неділя“, „сукня“, „чоботи“ тощо — це продукт-нашарування похристиян-

ських часів. Але можна у всьому змісті добачити глибший алегоричний зміст. Цікаві слова з закарпатської веснянки-гаївки: „Ходить пташок по зарінку, а дівчина по барвінку” — можливо, що ці слова, чи вислови, є первісного характеру: у води в лісі поривали дівчат (умикали), і тут співається, що хлопець ходить по березі-зарінку, а дівчина в лісі по барвінку (барвінок — квіти лісові й завжди у дикому стані росте в затінках під деревами). Таким чином, з приходом весни не лише воскресає природа, але й воскресає надія юнака-хлопця та дівчини про парування, про одруження...

В уяві пращурів радів і ліс, і найменші мешканці лісу, жужжали — хвалу весні та лісу давали; раділа й вода, і діброва, раділа й молодь, і Жучиха від радості весняної п'яніла, над водою ходила...

Веснянка-гаївка має численні варіанти, провадиться по всіх українських землях з однаковою грою; лише в окремих місцях провадилась тільки дівчатами, а в інших, як Закарпаття — хлопцями і дівчатами разом, попарно. І це дає нам також привід здогадуватися про образ весняного парування-одруження; про „небесний міст”, про прихід новонароджених.

Веснянка „ЖУЧОК” так численна варіантами, що лише В. Гнатюк занотував 10 варіантів цілком та зіслався, порівнюючи із своїми, не менш як на 10-12 інших. На Великій Україні іще більше варіантів „ЖУЧКА”.

Література: В. Гнатюк: „Гаївки”, Львів, 1909 р.; И. Галка: Гаевки; Я. Головацкий: Народния песни; Ів. Колесса: Галицько-руські народні пісні; Грушевський: Іст. укр. літ., т. I-й, Київ-Львів, 1923 р.; Л. Білецький: Історія укр. літ., том I-й, Авґсбург, 1947. А. Wanke: Nałahiwka, т. XIII, стор. 49, ч. 13; О. Kolberg: т. I, стор. 156, ч. 4; О. Kolberg: Piesni ludu z Podola rus. т. XII, стор. 237, ч. 4.

6. ХВАЛЬНІ ВЕСНЯНКИ-ГАІВКИ

Х в а л ь н і веснянки-гаївки є витвір первісний, але чимало є подібних нових, похристиянської, а навіть останньої, доби як народніх так і індивідуальних творів, поезій.

Інколи й трудно буває визначити їх хронологію. Звичайно, майже кожна веснянка-гаївка має хвальні мотиви поруч інших. У цій підрозділі подаємо веснянки-гаївки, в яких переважає понад усе мотив хвальний. Ці веснянки-гаївки вирізняються особливою художністю, високою емоційністю радості та винятковими рисами любови до природи, до весни.

Хвальних веснянок-гаївок з передхристиянських часів є дуже багато. Весну та хвалу їй подається в головних образах вісників неба, вирію — птиць; в образах весняної води-повені; в образах дівчини та хлопця, дитяти, діброви, весняного шуму, вітру, в образах свійських та лісових звірят тощо. Найулюбленіші образи таки будуть птиць — ластівоньки, гоголя, гусей, лебедів, перепілоньки, жайворонка, зозулі, шпачка, ссоловейка, орла та горобчика. Дуже стародавній образ — це р е м е з а. Усі ці образи утотожуються головню з дівчиною, хлопцем та коханням.

...„Ой вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо-літечко,
Зеленеє житечко,
Хрещатий барвіночок,
Запашненький васильочок...”

У цьому уривочку бачимо закликання весни та літа, зачаклування урожаю, краси весни в улюбленому зіллі — барвіночку та василечку. А вірилось, що це здійснить вісник неба та вирію — гостоль.

...„Прийди, весно, прийди,
Прийди, прийди красна,
Принеси нам збіжжя,
Принеси нам квіток...”

У цьому уривку-заклику й чаклування весни, щоб скоріше прийшла, щоб красна була, і знову — щоб принесла житечко та квіти-красу. Здавалося б, що тут уява весни — абстрактна, але коли вона „йде”, коли „несе”, то без сумніву уява не абстрактна.

.....
Прийшла до нас весна красна!..."

(Мат. етногр. XII, ст. 146).

...„А вже весна воскресла,

Воскресення природи — воскресення-прихід весни — приносило велику радість дітям природи — нашим прашурам. І це зрозуміло: після довгої холодної, а вкінці і голодної зими — весна уявлялась у найкращих образах, у найніжнішому уявленні та відчутті — любови, ласки, краси.

Отже, з приходом весни — виявлялася й велика радість у людини, — а з радістю й доброта, щедрість та надія. Тому й питали весну, а її устами відповідали, що саме вона принесла та принесе.

Цікава веснянка-гаївка „ВОРОБЧИК”.

Провадиться вона та співається так:

Дівчата стають у коло й беруться за руки. До середини кола саджають мале дитя, яке й зветь „ВОРОБЧИКОМ”, ходять навколо дитяти, крутяться і співають:

„Воробчику, маленький пташку,

Не вилітай із зеленого ліску”.

Потім зупиняються і одна з дівчат питає у дитяти — „ВОРОБЧИКА”:

— А вжес гніздо звив?

— Вже! — Відповідає дитя.

Після цього знову співають перших два рядки й знову питають:

— А вжес ся наніс?

— Вже!

І знову звертання — перших два рядки, а потім:

— А вже сидиш?

— Вже! — Відповідає дитя.

— А вже ти ся яйця наклюли?

— Вже!

— А вже вилізли?

— Вже!

— А вже писклята вилетіли?

— Вже!

Перед кожним запитанням співають два перших рядки — звертання.

Після цього збігаються всі дівчата досередини, підхоплюють дитя й підкидають догори з хоровими викриками: — Гесюге! Гесюге!

Література: Галагівка („Зоря галицька яко альбум” г. 1860), стор. 510, А. В. Гнатюк: „Гаївки”, Львів 1909 р., ч. 7. А. Wanke, Halahiwka та інш.

Цілком зрозуміло, що це звертання до весни, але в образі „воробчика”. Видно веснянка-гаївка „ВОРОБЧИК” зазнала змін протягом тисячоліття та втратила певні строфи: між зверненням і питанням мусіло бути пояснення, чому саме „воробчик” не повинен був вилітати з зеленого лісу” і т. д. Але веснянка-гаївка без сумніву з первісної народної творчості, бо саме первісні народні поезії й були драматизовані на зразок „А ми просо сіяли” та поданої вище — „ВОРОБЧИКА”. Характерним тут є й те, що веснянка-гаївка провадиться з малим дитям, яке знаменує „молоду” весну, як молоде дитя. Цікавим є й те, що по закінченні гри дитя підкидають догори, цебто до сонця, та й колом ходять — по сонцю.

Веснянка-гаївка „ВОРОБЧИК” — це колишня релігійна дія-молитва через вісника неба — птицю, благання про розплід-народження птаства, тварин та людей. Алгоритмичний зміст цієї поезії досить глибокий, хоч і поданий наче примітивно.

Характерною (типовою) веснянкою-гаївкою, в якій подано образ весни в образі вісника неба — ПЕРЕПІЛОНЬКИ.

„Зажурилась перепілонька,
Що так раненько з гір вилетіла,
З гір вилетіла, трав не виділа,
Іно виділа сніги, морози,
Сніги, морози, води як лози.
— Ой де ж я буду гніздечко вити,
Гніздечко вити, діти водити?
Ой чув же тое сив соколونько —
„Цить, не журися, перепілойко!

Ой знаю, знаю долину-луку,
Долину-луку, траву велику.
Там то ми будем гніздечко вити,
Гніздечко вити, діти водити.

(Др. Л. Білецький: Історія укр. літ., т. I, ст. 101).

Веснянка-гаївка ПЕРЕПІЛОНЬКА проводиться так:

Дівчата йдуть у два ряди великим колом навколо церкви (чи на лузі), сумно протяжно співають, але в такт; вдають зажурені обличчя, показують у далину, наче на гори, пластично імітують лет, вдають, що відчують мороз (наче дрижать). Назустріч цьому шестю йде дівчина й співає:

„Ой де ж я буду гніздечко вити...

Шестя — усі дівчата — підхоплюють слова ПЕРЕПІЛОНЬКИ й усі разом співають:

„Гніздечко вити, діти водити!

У цей час виходить парубок збоку й речитативом голосно вигукує:

„Цить, не журися, перепілойко!

Ой знаю, знаю долину-луку, траву велику.

Увесь хоровод закінчує:

„Там то ми будем гніздечко вити,

Гніздечко вити, діти водити”.

Особливість цієї гри полягає в рухах та міміці. Драматизація — чудесна. Періодична й відповідна зміна мотиву впливає на емоції. У цій веснянці-гаївці подана й зима, з морозами та снігами, і весна з долинами, луками та травами; і клопоти весняні — і про гніздечко, і про дітей, і про безпеку.

Веснянка-гаївка ПЕРЕПІЛОНЬКА просякнута наскрізь анімістичним світоглядом та первісними образними уявами. Первісній людині, яка дуже близько стояла до природи, здавалося, що й природа так же відчуває приємне й неприємне, як і людина. А рання весна, з періодичними морозами, снігами, а інколи й заметіллю, — примушує (в уяві) весну журитися й переживати...

(Гру цієї веснянки-гаївки спостерігала Лариса Килимник у с. Кисілях на Волині).

Трохи відмінно співалася та виконувалася ця ж веснянка-гаївка у західній Україні, відмінний і текст, але зміст близький.

Чому нашу перепелоньку
Та й головка болить!
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!
Чому нашу перепелоньку
Та й колінці болять!
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!
Чому нашу перепелоньку
Та й підбочки болять!
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!

(Козівці, пов. Тернопіль, записав 1907 року М. Бунт).

В інших варіантах лише подаються інші хвороби — то ручки болять, то ножки болять і т. д.

Література: В. Гнатюк: Гаївки, ч. 42, стор. 131, Львів, 1909 рік.; Я. Головацький: Народнія песни, том II, стор. 190, ч. 14; там же, т. III, стор. 182, ч. 8; Маркевич: Обичаи и поверья, стор. 170-171; П. Чубинський, Труди, т. III, стор. 63-65, ч. 10.

Варіантів цієї гаївки є чимало по всій Україні, але зміст і образи — ті ж. Приклад: у першій „ПЕРЕПІЛОНЦІ” — співчуття, що дуже рано з-за гір прилетіла, що ще сніги та морози... Далі клопоти, де буде „діти водити”. Тут з’являється „соколонько” і допомагає — і долину-луку з високою травою знайти, і гніздечко вити, і дітей водити. Отже, мотив одруження. У другій веснянці-гаївці ПЕРЕПІЛОНЦІ — виявлено жаль і співчуття, що весна дуже струджена далекою дорогою, що їй болить і головка, і підбочки, і ручки, і ножки... Словом, образ весни тотожний з образом людини.

У веснянках-гаївках „ПЕРЕПІЛОНЬКА” ми виявляємо любов людини до природи, вплив природи, зокрема весни, на душу людини первісної культури; доброта, щедрість та

любов з'являються в людині під впливом краси весни, краси природи.

„Водили” цю веснянку-гайку так: дівчата стають у коло, перепілонька ходить в середині кола; дівчата співають, а „ПЕРЕПІЛОНЬКА” лише торкається тих частин тіла, про які співають, ходить у колі й відповідно жестикулює та виявляє „чуття” у міміці. Дівчата, що в колі, не ходять, а лише стоять на місці, але жестикулюють і відповідно співу творять міміку.

Подібний тип веснянок-гайвок становить особливий вид зустрічі та привітання. І до цього часу збереглися згадані риси привітання дорогих гостей: „А як ваше здоров'я?” „Як ся маєте?” „Чи не болить вас голова?” „А які ваші ножки чи ручки стружені” і т. д. А уявляючи весну в образі живої істоти, зокрема в образі дівчини у барвінковому вінку, і створили в давнину такий вид найвищого привітання, турбот про радість-в е с н у.

Люди первісної культури вірили, що все, що є гарного, гармонійного, приємного — це все дала весна з її благодійними й животворними силами; приклад — це буде веснянка-гайвка „Ой, хвалилася да березонька”:

„Ой, хвалилася да березонька:
„Що на мені кора да біленькая,
Що на мені листя да широкее,
Що на мені гілля да високее”.
Ой, відозветься зелений дубочок:
„Ой, не хвалися, да березонько,
Не ти свою кору да вибілила,
Не ти своє листя да широчила,
Не ти своє гілля да височила.
Вибілило кору да яснее сонце,
Широчив листя да буйний вітер,
Височив гілля да дрібен дощик”.

Веснянка співається у два хори: дівочий та парубочий. Особливої гри при цьому не спостерігалось. Ясно, що веснянка з часів дохристиянських і носить характер хвальний сонцю та силам природи на весні—дощеві та вітрові. Як вона

провадилась у давнину — сказати трудно. Поширена була ця веснянка в північних районах-повітах Чернігівщини.

До хвальних веснянок-гаївок належать ще веснянки-гаївки — містерії: ЧАДО, ВОРОТАР, МОСТИ, РЕМЕЗ та інші.

Веснянка-гаївка „БЛАГОСЛОВИ МАТИ” розкриває нам цікаві моменти з часів первісної культури:

„Благослови, мати,
Ой, мати Лада, мати,
Весну закликати,
Зиму провозати!
Зимочка в візочку,
Літечко в човничку...”

(Б. Лепкий: „Струни”, ч. I, стор. 14, Берлін, 1922 року).

Тут, у цій веснянці-гаївці є і цікаве, і малозрозуміле: „Ой, мати Лада...” Чи це тут називають богиню весни Лада, чи це тут просять мати-весну, щоб поблагословила мати господаря-Лада? Судячи по тому, що тут зазначено як цільність — „мати-Лада”, то скоріше всього тут іде мова про богиню весни та кохання. Як її уявляли, в яким образі — трудно нині сказати. Без сумніву, що абстрактно не могли уявляти, бо люди первісної культури мислили лише образами. „Мати-Лада” мусить закликати весну, виряджати, уже у візочку, зиму; а літечко привезти у човничку...

У хвально-привітальних веснянках-гаївках зустрічаємо й образ „доньки п а н я н о ч к и, або „мізинчика”:

„Ой весна, весна та весняночка,
А де ж твоя донька та паняночка...”

Зміст, а тому й провідна думка цієї веснянки-гаївки — дуже неясні. Чи це „донька та паняночка” був образ весняної краси (певно найскорше), чи це образ уквітчаної весною землі, чи інший — сказати трудно, бо перші строфи слабо в'яжуться з наступними...

Досить оригінальною хвально-привітальною веснянкою-гаївкою є „ЧАДО”.

1. Де ту моє чадо було!
2. А ми его не виділи

1. Може чадо коні (корови, вівці, гуси) пасе?
2. Може того щастє бути.
1. А я ковбас наварю,
Свое чадо викуплю.
2. Ми ковбаси роз'їмо
Тобі чада не дамо.
1. Я капусти наварю,
Свое чадо забєру.
2. Ми капусту псам дамо,
Тобі чада не дамо.
1. Я з костуром зайду,
Свое чадо займу.
2. А ми костур спалимо,
Тобі чада не дамо.
1. А я візком під'їду,
Свое чадо виведу.
2. А ми возик зломимо,
Тобі чада не дамо.
1. А я ябком підточу,
Свое чадо виточу.
2. А ми ті ябко з'їмо
Тобі чада не дамо.
1. Я пирогів наварю,
Свое чадо відберу.
2. Ми пироги роз'їмо,
Тобі чада не дамо.
1. А я квасу наварю,
Свое чадо викуплю.
2. А ми ввєсь квас псам дамо,
Тобі чада не дамо.
1. А я мед-винойко принесу,
Свое чадо забєру.
2. А ми мед-вино поп'ємо,
Тобі чада не дамо.
1. А я пасок напечу (каші, кишки)
Свое чадо викуплю.
2. А ми паски (кашу, кишки) поїмо,
Тобі чада не дамо.

1. А що тото дитя їдат?
В неділолку ковбасойку
В будний день суху рибойку.
2. А що тото дитя пиват?
1. В неділоньку мед-винойко,
А в будний день горілолку.
2. А в чім тото дитя ходит?
В золоті, сріблі, атласі,
В окованім поясі.
1. А що тото дитя робит?
2. В неділолку гуси пасе,
А в будний день кужель пряде.

Література: В. Гнатюк: „Гайвки”, 4; І. Лозінський: Галагівка („Зоря галицька яко альбум” на 1860 р. стор. 512-513); А. Wanke, Halahiwka („Zbiór Wiadomości”); Л. Білецький: Історія української літератури, т. І; М. Грушевський: Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923 р. і т. д.

Такі образи веснянок-гайвок як „ЧАДО”, „МІЗИНЧИК”, „ДОНЬКА-ПАНЯНОЧКА” — давно цікавлять учених, але й досі остаточно не розгадані.

„Ой весна, весна та весняночка,
А де ж твоя донька та паняночка?”

Веснянка-гайвка ЧАДО провадиться так:

Дівчата утворюють коло, беруться за руки; дві дівчини ходять поза колом, а других дві дівчини в середині кола. Дівчата, що всередині, ходять і вдають, що вони чогось шукають та ставлять питання. На питання відповідають дівчата, що зовні, а потім підхоплює все коло й співає повторно відповідь. Веснянка-гайвка провадиться за сократичною методою — питань та відповідей, дуже вдало драматизована й проходить жваво при відповідних рухах, міміці та інтонацій-вібуванню голосу.

Слово ЧАДО в староукраїнській, як і взагалі в слов'янських мовах, визначало поняття дитя.

Протягом віків веснянка-гайвка ЧАДО наверстувалась, частково змінила зміст, поновилась новою лексикою, але,

видно, провідна думка залишалась первісна. А в загальному ця містерійна веснянка-гаївка є загадковою й для нас на сьогодні не цілком ясною. Одне є безсумнівне, що головний мотив цієї веснянки-гаївки є мотив славлення та зустрічі весни, турботи про неї. Самі ж образи, як і дійові персонажі, цілком не розгадані.

Можна здогадуватися, що коло дівчат, що взяли за руки, знаменує насамперед с о н ц е, а потім в і н о к, як символ любови, чистоти, невинності, пошани та щастя. Дівчата, що в середині кола — символізують в е с н у та л і т о, а дівчата, що поза колом — осінь і зиму. „Весна” й „літо” турбуються за своїм „ЧАДОМ” — уквітчаною землею, урожаєм. Весна й літо готують великі дари Деметрії-землі; після мокрої вітряної осені, яка забирає красу землі, її вінець з хрещатого барвінку, а зима ховає під холодними льодами та снігами всю природу. Сили кола (сонця) та ті, що в колі, різними способами пробуджують землю, щоб обдарувати її красою, урожаєм, приплодом, новонародженими та різним багатством, а зовнішні сили, що поза колом, перешкоджають.

Драматична форма веснянки-гаївки збереглася, самий процес гри, розподіл дійових осіб-образів — збережено, але затемнили справу вікові додатки та поновлена лексика.

Шукання та питання за ЧАДОМ — „може тото щастє буде” — і відповіді: коні, корови, вівці, гуси пасе — є характерними образами первісної культури.

Зробити певний висновок — трудно, бо думка тут глибоко прихована.

Пізнавальна сторона тут — це безмежна любов батьків до дітей; бажання, щоб діти родились, щоб були щастям і утіхою для батьків; видно плекання дітей, любов до них — це було важливим і у ті далекі часи, як і тепер, чільні батьківські клопоти, мета життя — це „довести дітей до пуття”. Батьки дбають про дітей, бережуть їх, намагаються (мріють) найкраще одягати, добірними стравами годувати, захищати від усього лихого.

Здійснення філософічних засад: „людина — вічна”, то-

му, породивши дітей, людина вже й живе не для себе, а для них...

Певно, що образ **в е с н и** тут уподібнений образу найлюбішого, найдорожчого для людини — образу **ЧАДАДИТЯТИ**. За всяку ціну, з великими труднощами та боротьбою вишукують, відкуповують і завойовують своє **ЧАДОВЕСНУ**.

Зміни, додатки та нові слова хоч і затемнили основний зміст цієї цінної веснянки-гаївки, але пізнавальна вартість її висока. Такі слова як „ковбаса”, „пирог”, „горілока” тощо — є продукт далеко пізнішої культури.

У низці містерійних веснянок-гаївок з космічними образами та мітологічним змістом особливу увагу дослідників притягають — **ВОРОТА, МОСТИ, ВОРОТАР та РЕМЕЗ**.

МОСТИ. (Із Збірника В. Гнатюка: „Гаївки”, ч. 3, стор. 20, Львів, 1909 р.).

- Дві: Пустіте нас (2) до гір воювати!
Всі: Не пустимо (2), мости полоomite.
Дві: Хоч ми мости поломимо,
Ой то ми вам заплатимо
Самими талярами.
Всі: Не хочемо вашої заплати,
Не впустимо (2) до гір воювати.
Дві: Пустіте нас (2) до гір воювати!
Всі: Не впустимо (2), мости полоomite.
Дві: Хоч ми мости поломимо,
Ой то ми вам заплатимо,
Самими сороківцями (2).
Всі: Не хочемо (2) вашої заплати,
Не впустимо (2) до гір воювати.
Дві: Пустіте нас (2) до гір воювати!
Всі: Не впустимо (2), мости полоomite.
Дві: Хоч ми мости поломимо,
Ой то ми вам заплатимо
Самими рублями (2).
Всі: Не хочемо (2) вашої заплати,
Не впустимо до гір воювати.

Дві: Пустіте нас (2) до гір воювати!
Всі: Не пустимо (2), мости полоमितе.
Дві: Хоч ми мости поломимо,
Собі дівоньку візьмемо,
Хотьби найскрутнішу.

**

1. Пустіте нас (2) до горської землі!
2. Не впустимо (2), полоमितе мости.
1. Заплатимо (2) золотим зернетком.
2. Не хочемо (2) золотого зернетка.
1. Пустіте нас (2) до горської землі!
2. Не пустимо (2), полоमितе мости.
1. Заплатимо (2) тим крайнім дитетком.
2. Не хочемо (2) крайнього дитетки.

(Зал. у Вербівці, пов. Жовква, 1871 р.).

Література: Я. Головацький: Народня песни т. II-й, стор. 191, ч. 16. Там же, т. III-й, стор. 178-179, ч. 3.; „Правда”, 1875 р., стор. 69 (два варіанти); А. Потебня: Об’ясненіе малороссійских и сродних народних песен, стор. 127-151. Про цю веснянку-гайку А. Потебня подав спеціальну розвідку. А. Метлинскій, Народня Южно-русскія песни, стор. 296-297 (два варіанти); Z. Pauli: Piesni ludu rus., т. I-й, ст. 18-19, ч. 2.; A. Wanke: Halahiwki (Zbiór Wiad т. XIII, 3); Z. Rokosowska: Pszyczynek do antropologii ludu rus. na Wołyni. (Zbiór Wiad., XI, 3, стор. 169, ч. 2); O. Kolberg: Pokucie, I, стор. 178, ч. 22.

У часи первісної культури, на Великий День (Великдень) під час цих культових молитв-відправ відчинялися не б е с н і в о р о т а весні, новонародженим дітям (власивно, вірили, що коли діти народжуються, то проходять саме через ці небесні ворота) та для душ-духів покійників, що виходять у цей день з могил — прибувають з вирію. А всі ті, що цими ворітьми чи мостами приходять — несуть дари й благодаті на землю людям. Але, хто саме така космічна стать, якій відкриваються небесні ворота? Хто ті ворота саме відкриває? Цей образ так і не розкритий остаточно. А. Потебня пов’язує це питання з мітологією (взагалі він великий при-

хильник і послідовник мітологічної теорії) — він уявляє собі з о р ю — вона відчиняє небесні ворота та відкриває мости, а небо подає животворну воду в образі дощу та роси, і цю воду утотожнює з медом. М. Костомаров вбачає, що крізь небесні ворота та мости приходить новий хліборобський рік, а приходить він разом з весною.

Фамінцин посилається на паралель античної Деметри та її доньки Персефони, яка з весною вертається на землю і „запліднює її овочевим цвітом, зеленими врунами хліба, а в душі молоді покладала великі надії на веселе життя весни, літа, глибокі надії на осінь, на заручини, весілля і заживання нового, щасливого родинного життя”.

(Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 171 та Л. Білецький: Історія україн. літер., т. I-й, стор. 98).

Протягом тисячоліття ці веснянки-гаївки дуже наверстовувалися, змінилися, а декорті то й іншого змісту прибрали; тепер вони перейшли у дівочу та парубочу гру-забаву. Ця веснянка-гаївка, як і МОСТИ, проводилася так:

Дві дівчини, або два хлопці, стояли обнявшись, символізуючи сторожу-варту ВОРІТ чи МОСТУ, решта дівчат ставали в ряд, держучися руками за плечі; потім починали співати: „Пустіте нас”, обіцяючи різну платню: рублі, дукати, грейцари. Врешті ті „дві дівчини” хапають одну з-поміж ряду й перетягають на свій бік. Так продовжується гра, поки не перетягнуть усіх дівчат, кожний раз співаючи:

„Хоч ми вам не заплатимо,
Собі дівоньки візьмемо,
Хоч би найкращую...”

В інших місцях гра проходить відмінно: два парубки стають спереду, взявшись за руки й піднявши руки вгору, наче роблять ворота. За ними стають дівчата й просяться. Їх пропускають, а останню затримують і питають, кого вона любить. Коли дівчина покаже хлопця, якого любить, тоді знову починається гра спочатку.

Звертання до воротаря здебільшого таке:

„Кралою-порталю (воротарю), створи порти (ворота).

Че ште да влезе царева войска (нехай прийдуть цареві війська)”).

Видно, початок та гра збереглися первісні, а далі вже додатки та наверствування кількох сторіч, різних періодів. У нашій мітології було вірування, що „існував” між небом і землею „міст”, „ворота”. Другий міст „існував” між землею та „царством духів-душ” — вирієм, куди відходили члени роду — діди-прадіди, і відкіля приходили (народжувались) нові члени роду-родини. Врешті це міст чи ворота, через які приходили і весна, і новий господарський рік, і урожай та різні життєві добробути, зокрема приріст людей.

Дуже нетрудно пізнати тут наверствування: рублі, талари, пенсьонзи, грейцари — це все нове наверствування. — а з старого залишилося: „корова з телятом”, „кобила з лошатом”, „гуска з гусятами”, „курка з курятами”, „золоте зернятко”, „крайне дитятко”, „красна дівочка”.

Треба тут звернути увагу іще на одне стародавнє вірування: на воду, бо мости будували лише через ріку, через воду, — через „святителя і чистителя давнини”: символа очищення, здоров'я, символа приходу весни, з її життєвими благами: росами-дощами, теплом, красою; з молодечими грищами на воді, а разом з неодмінним підбором пари — весняного одруження. А мітологічний „калиновий міст” — це міст щастя, подружньої радості, багатства, любови.

Отже, тут вип'ячується й мотив одруження, кохання, а з цим „умикання”, „поривання”, чи купівля дівчини.

МОСТИ, ВОРОТА, ВОРИТЦЯ, ВОРОТАР — дуже поширені, в численних варіантах, по всій території України (по всіх етнографічних землях).

„ВОРИТЦІ” (Мости) на закарпатській Гуцульщині:

„Хлопці й дівчата стають у крузі. Всі держаться за руки, лише двоє — ні. Половина круга починає співати: Перша половина:

„Пустіте нас, пустіте нас,
Війну воювати.

Друга половина:

Не пустимо, не пустимо,
Мости поламати.

Перша половина:

Аж ми мости поломимо,
Калинові накладемо,
Та й пінязів надаємо,
Преч собі йдемо.

Друга половина:

А нам сесі не ломіте,
Калинові не кладіте,
Та й пінязів не давайте,
Преч собі йдемо.”

(Сесі певно треба розуміти „се сі”).

„По відспіванні, там, де не тримаються за руки, передня з правого ряду веде цілий ряд попід руки задньої пари й іде довкола круга, а потім направляє круг і веде на друге місце; там знову повторюють те саме”.

(Д-р. Іван Панькевич: Великодні гри та пісні Закарпаття, стор. 255).

Д-р Ів. Панькевич, досліджуючи Закарпаття, подає у своїй розвідці, що там найбільше люблена та найбільше поширена по всій закарпатській території — це була веснянка-гаївка **ВОРІТЦЯ** або **МОСТИ**. На жаль, тепер вже молодь починає забувати цю чудесну, так прекрасно драматизовану, веснянку-гаївку, а починаючи від с. Середнього, колишньої Ужанської жупи на захід, вже співають цю пісню словацькою мовою і не біля церкви, а йдучи вулицею, чи на лузі. Текст її приводжу:

„Забава „МОСТИ” називається тут „ГОЯ ДЮНДЯ, ГОЯ”. Забаву роблять виключно дівчата. По службі Божій або вечірні, дівчата поберуться за руки й стають у довгий ряд. Дві великих (певно високих — С. К.) стають на початку того ряду, а других дві на кінці. Потім дівчата, що є на кінці, звідуються співом у передніх:

Задні: Гоя дюндя, го-я!
Послала нас крільовна, го-я дюндя, го-я!
Передні: Гоя дюндя, го-я!
На що же вас послала, го-я дюндя, го-я!
Задні: Гоя дюндя, го-я!
Златі мосткі ставлец, го-я дюндя, го-я!
Передні: Гоя дюндя, го-я!
Уже мосткі готові, го-я дюндя, го-я!
Задні: Гоя дюндя, го-я!
Пусце же нас през ніх, го-я дюндя, го-я!
Передні: Гоя дюндя, го-я!
Та лем ідзе през ніх, го-я дюндя, го-я!

„Тоді передні дівчата підносять руки, а задні переходять немов би через ворота, чи попід міст, тягнучи за собою цілий ряд. Таким способом, ті дівчата, котрі були при кінці, стають передніми. І так забава йде далі, покиль не перейдуть на село”.

У с. Коритневичах гра проходить трохи відмінно, але також через усе село.

(Записав Стефан Рушанський у селі Коритнянах, 1927 року, біля Ужгороду).

Веснянка-гаївка ВОРОТАР, як і „ВОРІТЦЯ” та „МОСТИ”, має одну й ту ж провідну думку, іще до кінця не розгадану. Знаємо лише, що це загальна м і с т е р і я таємних НЕБЕСНИХ чи ВЕСНЯНИХ в о р і т, через які приходять високі й досконало нам неznані особи, мітологічні образи. Припускаємо, що через них проходять-приходять нові люди (народжені), нові істоти, сонце, весна, новий рік, урожай, добробут, щастя, радість та одруження.

Але ВОРОТАР є відмінний тим, що він пізніше прийняв нові образи, зокрема образ галицького князя Р о м а н а. Пізніше, у підрозділі „Веснянки-гаївки похристиянської доби”, ми знову повернемося до цієї чудесної драматизованої містерії, а зараз приведу основні тексти:

„Воротаре, воротарчику, вітвори ворітонька!
Хто воріт кличе? Князеві служеньки.
А що за дар везуть? Яренької пчілки!

Ой ще ж бо нам мало! Що ж ми вам додамо?
Що ж ви нам додасте? Дочку-мізиночку,
Молодую дівоньку в рутянім віночку!
Воротарю, воротареньку, вітвори воротенька
(варіант: „З щирого золотонька”)!
Що ж там за пан їде, що ж то нам за дар везе?
Золоте зерняточко, крайнее дитяточко!
(варіант: “Ярое пчолятонько, на вибір крайнее дів-
[чатонько!])

Ми зерняток не беремо, за дитятко дякуємо.
Володар, володар, чи дома господар?
Та нема його в дома, поїхав по дрова.
Церква замикана? Церква одмикана
(І хор ходить навколо церкви)
А хто у тій церковці? Золотее дитятко.
А що ж воно робить? Золотого ножика держить.
А що ж воно крає? Срібнее яблучко.

Або: Мізиноє дитя — у сріблі, у злоті.
На чім воно сидить — на золотім кріслі

А чим воно грає? Золотим яблучком.

Або: Мезиноє дитятко на місяцю та посажене,
На місяцю посажене, зірками обгороджене.

Або: А в що воно грає — червоним яблучком.
А чим покраває — золотий ніжик має.
„Що воно їдає? Все пшеничний хлібець.
Що воно пиває? Все солодкий медок...”

Література: Чубинский, 138; Антонович і Драгоманов
стор. 38; В. Гнатюк, стор. 36; М. Грушевський: Історія ук-
раїнської літератури, т. I, стор. 172, Київ-Львів, 1923 р.; Л.
Білецький: Історія української літератури, т. I, стор. 98,
Авгсбург, 1947 р.

ВОРОТАР — (варіант галицький):

Дві дівчини стають проти себе й тримають хустку за два
кінці; перед ними стають інші дівчата гусаком і співають:

Всі: Воротарі, воротарі, втворіть нам воротонька.

Дві: Ми воріт не втворимо, замки си поломимо.

Всі: Ми замки направимо, скоро сі спровадимо.
 Дві: Чим же ви направите, чим же ви направите?
 Всі: Золотими ключиками, срібними шилюстками.
 Дві: А якого ж ви пана, якого ж ви пана?
 Всі: Ми пана Цитнарського, їдем до Боярського.
 Дві: А з чим же ви їдете? Що нам за дар везете?
 Всі: З якими пчолоньками, з красними паненками.
 Дві: Ми того не беремо, та й за дар не приймемо.
 Всі: А що ж ви беретоньки, та й за дар прийметоньки?
 Дві: Макове зернятсьнюко, крайное дитятонько.

Після цього ті, що тримають хустку, підносять руки догори й дівчата переходять гусаком, вільно, аж останню з ряду задержують і не пускають доти, поки не скаже, ког-
 того хлопця любить.

(С. Іванівці, пов. Жидачів, зап. Н. Левицька).

Література: Русалка Дністровая, стор. 42-43.; И. Галька: Гаевки („Зоря галицька яко альбум”), стор. 523, ч. 10.; Я. Головацький: Народния песни, т. II-й, стор. 695, ч. 10; Там же, т. III-й, 2, стор. 153-160; стор. 165, ч. 3; 175, ч. 17; 178, ч. I. И. Галька: Народные обычаи и обряды, т. I, стор. 127, ч. 10; Иван Колесса: Галицько-руські народні пісні (Етногр. Збірник XI), стор. 24-25, ч. 2; „Правда”, 1875 р., стор. 67-68 (три варіанти); „Правда”, 1895, стор. 288, ч. 25; „Правда”, 1868, стор. 228, ч. 3; Шейковській: Бит Подолян, I, стор. 27; П. Чубинській: Труды т. III-ий, стор. 38-41, ч. 2 (8 варіантів); Антонович і Драгоманов: Историческія песни русскаго народа, т. I, стор. 38-42; О. Потебня: Об’ясненія малорусских и сродных народных песен, стор. 55-127; Лопарев: Слово о погибели русскія земли; И. Жданов: Русскій билевсой эпос, стор. 453-462; Z. Pauli: Piesni ludu rus., т. I, стор. 18-19, ч. 2; A. Wanke: Halahiwki, Zbiór... т. XIII, 3; O. Kolberg: Pokucie, I, стор. 173, ч. 22.; стор. 178, ч. 81, стор. 181, ч. 34 й інші.

Ця веснянка-гаївка провадиться так: утворюється два ключі — дівочий і парубочий; де іде два ключі лише дівочих. Малий ключ започатковує лише двома особами, а великий — чимало. Ступнево великий зменшується, а малий збіль-

шується і стає великим. Дві дівчини, частіше два хлопці, утворюють ворота, ставши один до одного обличчям, піднявши руки догори, тримають дубчик, чи хустину. Великий ключ пробігає, а малий щораз затримує одну дівчину. Гра проходить під час безперервного сократичного (діалогу) співу — запитань та відповідей. Вкінці дві останні дівчини стають „воротами”, а малий ключ — великим.

Ця веснянка-гаївка має сотні варіантів. Не підлягає сумніву, що вона мала початковий зміст інший, зміст „небесних воріт”, а пізніше, у XIII стор. наверстувалась і прийняла історичні постаті-образи. Але про це ми будемо говорити в підвідділі „Похристиянських веснянок-гайвок”, в точці — „Веснянки-гайвки історичні”.

Вважається, що ВОРОТАР є найкраще витриманий первісний діалог, досяг досить високого художнього рівня і є типовим утвором доби первісної культури, звичайно, коли відкинути наверстування, додатки та зміни.

Веснянки-гайвки — ВОРОТА, МОСТИ, ВОРОТАР, КОСТРУБОНЬКО, РЕМЕЗ, та ще кілька десятків інших — ждуть свого дослідника, який би розкрив їх глибокі думки й допоміг у дослідженні історії первісної культури України.

ВЕСНЯНКА-ГАЙВКА РЕМЕЗ

До містерійних, загадкових, і досі не розкритих гайвок-веснянок належить веснянка-гаївка РЕМЕЗ. Окремими дослідниками-етнографами та записувачами народної творчості цей твір перенесений до коляд. Насправді, це є веснянка-гаївка з часів передхристиянських. Вона znana по всій Україні, але вже в кінці XIX стор. „почала забуватись”. Ремез — це рідкісна птиця, яка в'є гніздо досить оригінально: склеює його з волосинок-ниточок і не кладе на суку чи в дуплі, а підвішує на гілці. Вітер увесь час гоїдає це гніздечко. Було в Україні повір'я, що людина, яка знайде ремезове гніздечко, буде щаслива, бо гніздечко чарівне, зокрема лікує від лихоманки та інших „лісових” хво-

роб. Було повір'я, що хлосець, який знайде ремезове гніздо, буде мати щасливе одруження з вимріяною нареченою.

Текст:

Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на лідоньку.
Буде лідок розтопати,
Твоє гніздо забирати!
Увий собі в темнім лісі,
В темнім лісі на орісі.
Будуть горіх оббирати,
Твоє гніздо оглядати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на орісі, —
Будуть оріх оббирати,
Твоє гніздо обдирати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Увий гніздо на сосонці —
Сосна завше зеленіє,
Твоє гніздо рум'яніє!
Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на сосонці.
Будуть сосну обтинати,
Твоє гніздо розтрясати.
Увий собі у дівиці,
У дівиці, у світлиці,
Там їй будеш приспівати,
Будеш її радувати.

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 167).

Варіант, зап. В. Гнатюком, Гаївки, стор. 225, ч. 168:

Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на ледоньку:
Бо ся ледонько буде розступати,
Тое гніздо забирати.
Ой вий собі в темнім лісі,
В темнім лісі на орісі:

Будут люди оріхи збирати,
Твоє гніздо оглядати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на орішеньку:
Будут люди оріхи збирати,
Твоє гніздо обдирати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Увий собі на яворі;
Буде явір розлистати,
Твоє гніздо покривати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на явороньку:
Будут явір хлопці стинати,
Твоє гніздо розстрісати.
Ой ремезе, ремезоньку,
Увий собі на сосонці:
Сосна завше зелєніє,
Твоє гніздо рум'яніє.
Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на соснонці:
Увий собі в гречной панни,
В гречной панни у світлиці.
Гречная панна буде ти рада,
Возьме тебе у клітоньку:
Там і будеш приспівати,
Буде ся тобою радувати.

Література: Я. Головацький: Народня песни, т. III-й, 2, стор. 170-171, ч. II; И. Галька: Народня звичаи и обряди с околиць над Збручем, т. II-ий, стор. 25-26; А. Метлинскій: Народня Южнорусскія песни, стор. 368; А. Потебня: Об'ясненія малорусских и сродних народных песен, стор. 251-258; М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 167, Київ-Львів, 1923 р. Z. Pauli: Piesni ludu rus. w Galicji.

Як провадиться спів і гра РЕМЕЗА мені не пощастило ані побачити, ані почути. Старенька бабуся Ірина Харчук, 99 р., у 1914 році, наспівувала. Мотив, як вона казала, „ду-

же жалісливий”, сумний; веснянку-гаївку, казала бабуся, — співали у великому пості та на Великдень гуртом хлопці й дівчата разом. У співі начебто брала участь і вона в селах — Якушинцях, Зарванцях, Хмельовій та Лисогорі на Вінниччині. Наскільки пригадую, співаний нею РЕМЕЗ значно довший.

Образ РЕМЕЗА й самий зміст досить неясний, але дуже цікавий, ніжний, пестливий; слова та образи дерев — пестливі: ремезоньку, ледоньку, орішеньку, явороньку, сосонці, квітонці і т. п. Мало зрозуміле ось що: ніжність розмови, теплі поради звити гніздечко „у лісі на орісі”, „на явороньку”, „на сосонці”, потім відряджування від цього, що люди можуть оглядати це гніздо, та порада оселитися в світлиці гречної панни, жити „у клітонці”.

У ту далеку давнину птиць — вісників неба — не саджали в клітоньки. Хіба рятували в окремих випадках від морозу й то на весні випускали на волю. Правда, справа „клітоньки” — це далеко пізніше наверхствування. А порада оселитися у світлонці гречної панни — це еротичний мотив, мотив кохання, мотив родинного гнізда. Дослідники цієї веснянки-гаївки чимало попрацювали над нею, але остаточного висновку таки не зробили.

Одне ясно, що чільним образом у цій поезії — є „чарівне” гніздо РЕМЕЗА; другими образами — це символічні дерева та ліс; далі лід, і, врешті, гречна панна, світлонька та „щебетання-розважання”. Основний мотив РЕМЕЗУ — це хвала та зустріч весни у лісі, а потім у родинному гніздечку.

Ця веснянка-гаївка носить сліди сивої давнини; наверхствування незначні. Художність та емоціональність дуже висока; поезія окутана глибокою романтикою, любов’ю до природи, а разом показує тодішні взаємини людини й природи. Найцікавіше в РЕМЕЗІ те, що життя, красу, працю (ремеза) — все завершується одруженням, любов’ю, родинним поетичним гніздечком, як одвічним законом життя на землі, вічності людини.

Маю надію, що до веснянки-гаївки Ремез ми ще повернемось у майбутніх моїх працях.

6. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ЕРОТИЧНОГО ЗМІСТУ

(Кохання, любов).

Майже кожна веснянка-гаївка, за малим винятком, має мотив кохання, любови та одруження, в тій чи іншій мірі. Ми у цьому підрозділі розглянемо веснянки-гаївки, в яких мотив еротичний є основним, чи домінуючим.

Типовими еротичними веснянками-гаївками будуть: „Царенко” („Короленко”), „Любка”, „Чернушка”, „Вербовая дощечка”, „Кудрявчик”, „Вінок”, „Барвінок”, „Зайчик”, „Грушечка” та сотні, а може й тисячі інших. Еротичний цикл веснянок-гаївок найбільший, найрізноманітніший, глибокий своїми емоціями та прагненнями.

У цих веснянках-гаївках подано в широких образах прагнення юнака та дівчини одружитися, „звити рідне гніздечко”, „водити дітей”, господарити в любові, злагоді й доброті — виконати заповідь Божу: „Плодітеся, населяйте землю, володійте нею”. А кохання у веснянках-гаївках подано так делікатно й високохудожньо, що й нині захоплює нашу молодь та й дорослих. Веснянка-гаївка „ЦАРЕНКО” дуже характерно віддзеркалює прагнення юнака знайти собі пару:

...„Ходить царенко, ходить блукає!

Ходить царенко долі Дунаєм,

Ходить царенко темним гаєм —

Ходить царенко долі шукає...

(Тексту цієї веснянки-гаївки не маю під руками, а записав із спогадів іще дитячих першу строфу, — дальший текст не можу пригадати. Памятаю лише, що далі співали про голуба чи про сокола, що над лісом літає, але досконало пригадати не можу).

Веснянка-гаївка „ЦАРЕНКО” без сумніву стародавня, з часів родового побуту. Впродовж віків вона багато втратила, а натомість і прибрала, нашарувалась. Про її давнину підтверджує „Повість временних літ”:

...„Игрища межю сели: і схожахуся на игрища, на плясанія и на вся бесовскія песни и ту умикаху жени себе — с нею же кто свещевашеся”...

У часи родового (кланового) побуту поміж селами, у лісі над водою на Великий День (Великдень) та на Купала провадилися грища дівчат. Хлопці інших родів „умикали” — поривали дівчат, утікали з ними — це таке було одруження, підшукування пари. Про це й говориться у наших літописах, про це говорили й високі церковні достойники з прийняттям християнства.

Отож тут і подано прямо, без алегорії: хто ходить, де і чого, чи кого шукає. Слово „блукає” дуже характерне, а визначало воно, що щось шукає; дійсно, хлопцеві у ті часи треба було довго блукати, поки знайде собі відповідну пару для „умикнення”. А так як грища проходили біля води та у лісі, то молодцеві треба було „блукати” довгий час, поки вигляне та „пірве” свою мету, свою мрію...

Глибоко жалію, що не можу пригадати дальший текст, бо чув я її й бачив, як „водять”, іще в дитинстві на Вінниччині. Веснянка-гаївка ЦАРЕНКО майже забута. А проводили її так:

Дівчата зарані умовлялися з одним із спокійних хлопців бути на цій веснянці „ЦАРЕНКОМ”. Дівчата ставали в коло й починали співати — „Ходить царенко, ходить блукає”. Із співом починають іти у такт. У цей час домовлений хлопець підходив здалека, згинався, випрямлювався, то підбігав, то йшов повільно; він розглядався на всі боки. На обличчі вдавав (мімічно) то тривогу, то байдужість, безнадійність, утому, то радість надії. А під спів: „Ходить, блукає, пари (долі) шукає” — входить у коло, ходить повільно, розглядається навколо. Дівчата вдають, що нікого не бачать, продовжують ходити повільним кроком і співати. Потім ЦАРЕНКО стає посеред кола, гукає й питає, пожвавлює кроки й хоче одну дівчину зловити. У цей час набігають хлопці й ловлять дівчат. Дівчата на всі боки розбігаються із сміхом та галасом. Але ЦАРЕНКО таки мусів зловити свою мету. Після цього ставали в коло і хлопці і дівчата, продовжували гру, а царенко із своєю царівною гуляли всередині й виконували якісь рухи по „замовленню”. Цим начебто веснянка-гаївка й кінчалася. Мушу оговоритися, що зміст і гра веснянки-гаївки „ЦАРЕНКО” такі, як я по-

дав, а щодо точности тексту — ручати не могу. Запевняв мене етнограф прот. Іван Шипович, що веснянка-гаївка ЦАРЕНКО записана ще князем Цертелевим та пізніше Максимовичем, але тих текстів не довелось мені побачити.

Ще у XIX ст. ця веснянка-гаївка була досить популярна, особливо на Наддніпрянщині, і дуже люблена серед молоді; завжди викликала ревності хлопців до щасливого „ЦАРЕНКА”, обраного самими дівчатами.

Близьку до цієї веснянки-гаївки записав Чубинський:

- Царівно, царівно, мостіте мости,
- Ладо моє, мостіте мости!
- Царенку, царенку, вже й помостили,
- Ладо моє, вже й помостили.
- Царівно, царівно, ми ваші гості!
- Царенку, царенку, за чім ви гості?
- Царівно, царівно, за дівчиною!
- Царенку, царенку, за якою?
- Царівно, царівно, за старшенькою.
- Царенку, царенку, старшенька крива,
- Царівно, царівно, так ми підемо!
- Царенку, царенку, так вернітеся.

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. I, стор. 263, Київ-Львів, 1923 р.).

Ця веснянка-гаївка також дуже стара, але попередня старіша. Там подано, як поривання, а тут уже добровільна згода, що робилося вже значно пізніше.

Гра цієї веснянки-гаївки така ж як і „МОСТИ” чи „ВОРОТА”. Лише питають „свати”. Гра продовжується до тих пір, поки королі-свати не переберуть усіх дівчат.

Третя близька до цих веснянка-гаївка — це НЕМЕНТУР із збірки Ірени Гошовської: „Підляські великодні і весняні пісні”.

НЕМЕНТУР

Нементур бором ходить,
Ой чого ж він бором ходить?

Кличе, шукає жени своєї;
Жени своєї молодії.
Нащо йому жена своя,
Нащо йому молодая?
Де поділа коня мого?
Де поділа вороного?
Пропила з поповичом,
Проїла з дяковичом.
На вині зелененькому,
На миді солоденькому.
Треба її бити, бити,
Треба її навчити.
Жеб не ходила до корчми пити,
Жеб не ходила більше гуляти!

Гра: Всі ходять колом. Одна пара в середині кола, друга назовні. Потім зовнішня ловить внутрішню.

(Ірена Гошовська: Збірка „Підляські великодні й весняні пісні”).

Веснянка-гаївка „ЦАРІВНА” відображає вже період, коли одруження — підбір пари — проходив біля води, але одруження проходило добровільно, за обопільною згодою. „Царівна” також стародавня, драматизована й має лише один мотив: одруження. Друге, цікаве й те, що тут іще зберігся дуже стародавній рефрен — „Ладо мое”. А прихована думка — тут ті ж „небесні ворота”, ті ж таємничо-романтичні „мости”, а з мостами неодмінно пов’язана й вода, біля якої й проходив підбір пари, і якою обмивалися й від якої набиралися сил, здоров’я, очищалися й зачаклювали своє майбутнє щасливе подружнє життя.

І веснянка-гаївка НЕМЕНТУР не менш цікава тим, як упродовж віків наверстовується народня творчість. Перша строфа — це той же мотив „Царенка:” шукання у лісі, „блукання”, але з часом уже не юнак шукає пари, а муж своєї жени молодії. Тут діалогічна форма стародавньої веснянки-гаївки збереглася лише напочатку, а далі йде дидактично-монологічна, яка виникла і створилась, як видно, під впливом північних сусідів. Ніде у стародавніх

гаївках (не кажу про пізніші наверсткування) ми не зустрімаємо жорстокого поводження мужа з женою. Коли такі мотиви є, то це виняткові.

Поетичні вислови: „Коня мого” та ще з епітетом „вороного” — це вислови ще раніші, а вже вислови: „пропила з поповичом, дяковичом; треба її бити, щоб до корчми не ходила” і т. д. — це вже найпізніші наверсткування, можливо XVII-XVIII стор. З появою горілки в окремих селян з’явилася пристрасть до пиятики, що й добро своє пропивали, а це породжувало не лише ревності подружжя, але приводило інколи й до розпусти. Про це буде мова пізніше.

Надзвичайно цікава, загальнолюблена й поширена веснянка-гаївка „ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА”:

„Старші дівки уставляють три малих дівчинки, одну недалеко від другої, а сами ловляться за руки й обходять довкола спочатку одну, потім другу та третю”:

„А”

1. Вербовая дощечка, дощечка,
2. Ходить по ній Насточка, Насточка.
3. Де ти, Настко, бувала, бувала?
4. Як дібрівка палала, палала?
5. Горшком води носила, носила,
6. Та й дібровку гасила, гасила.
7. На всі боки леліє, леліє,
8. Відки милий приїде, приїде?
9. Щось Насточці принесе, принесе.
10. Принесе їй чоботи, чоботи,
11. З косівської роботи, роботи.
12. А в Косові роблені, роблені,
13. В Віденові зношені, зношені.

(Із збірника В. Гнатюка „Гаївки”, варіант „А”. Записана у Видинові, Снятинського пов., 1889 р. Васидем Равлюком).

„Б”.

1. Вербовая дощечка лежала, лежала,
2. По ній ми дівонька бігала, бігала.
3. На оба бочейки взирала, взирала,

4. То відкіля вітройко повіне, повіне,
5. Відтіля миленький приїде, приїде.
6. Та що ж бо він мені привезе, привезе?
7. Лисюю шубойку або дві, або дві,
8. Кований пояс до землі, до землі,
(або: Тоночок-рубочок до землі (2)).
9. А піячисько в коршмі п'є, в коршмі п'є,
10. Та прийде додому мене б'є, мене б'є,
11. А я дітойки хапаю, хапаю,
12. Та до сусідойки ховаю, ховаю.
13. А той сусідойко добрий пан, добрий пан,
14. Та сховав дітойки під жупан, під жупан.

(Записав у Наконечнім, Яворівського повіту, Степан Супрун. Збірник В. Гнатюка „Гаївки”).

Література: Я. Головацький: Народня песни, т. 2, стор. 191, ч. 15; там же, стор. 684-685, ч. 1; ч. 14; там же т. III, 2, стор. 160, ч. 7.; И. Галька: Народные обычаи и обряды, I, стор. 106-107, ч. 14.; Ив. Колесса: Галицько-руські народні пісні (Етногр. Збірник XI), стор. 28-29, ч. 7.; Б. Грінченко: Етнограф. Матеріали, т. III, стор. 72, ч. 123.; А. Метлинскій: Народня Южно-русскія песни, стор. 297-298; А. Потебня: Об'ясненія малорусских и сродных народных песен, стор. 152-171.

„ВЕРБОВУЮ ДОШЕЧКУ” водять ще й так: дівчата стають у два ряди, а дві ходять посередині; по закінченні співу, вибирають з рядів дві інших, а самі стають на їх місце. І третій варіант гри: дівчата становлять коло; потім вибирають Насточку (дівоньку); посередині простеляють рушник, а по ньому ходить Насточка, наче по кладці; далі драматизується: запитання та відповіді; увесь час відповідні рухи та міміка — прислухається до вітройка, виглядає милого і т. д. Потім вибирають другу-третю Насточку...

Веснянка-гаївка дуже поширена була по всіх українських землях. В. Гнатюк записав 7 варіантів, а було їх чимало.

Углиблюючись у зміст, мелодію та гру цієї веснянки-гаївки, ми не маємо найменших сумнівів, що вона з часів

дохристиянських, але до нас дійшла її первісна форма та зміст лише в першій її половині, — далі пішли значні на-версткування віків поєднання з ВЕРБОЮ ДОЩЕЧКОЮ інших веснянок-гайвок тощо. Все це затемнило первісний зміст, але, як я зазначив, збереглася перша частина, й це у значній мірі допомагає зрозуміти цей твір часів первісної культури.

Верба — це було в давнину чарівне й символічне дерево, на якому перепочивали добрі духи-душі, а тому верба й приносила щастя, а навіть перша віщувала й „приводила” весну. А дощечка з верби на воді — це начебто той чарівний міст у щасливе подружнє життя. А дощечка-кладочка, коли на ній стоїть „дівочка” чи „Насточка” допоможе дівчині відгадати долю. Отже, Насточка ворожить і на воді, і на вітронькові — відкіль вітер повіє, з тієї сторони й майбутній, нині невідомий, милий прибуде...

Друга половина веснянки-гайвки обох варіантів — є наверсткування, а краще сказати, додаток значно пізніших похристиянських часів, а навіть можна припускати, що ще додано та змінено в XVIII-XIX стор. („ковсовської роботи” тощо).

Ріжниця у варіантах (додатках) та, що у першому, „А” — милий дбайливий, люб’ячий, добрий; у другому, „В”, п’яниця безрозсудний; він нічого не робить, „А пиячисько в коршмі п’є та прийде до дому мене б’є...”

Хоч цей додаток найпізніших часів, але він подає дуже високий образ справжньої матері, яка про себе не думає, але рятує діток...

Отже, головна думка „ВЕРБОВОЇ ДОЩЕЧКИ” — це намагання дівчини заглянути у своє майбутнє, угадати характер майбутньої дружини. У першому варіанті й подається такий уявний образ люб’ячого мужа, який любить свою жону, дбає, про неї, купує їй, що є кращого на той час і т. д. У варіанті „В” вже подано, крім мужа, ще й прекрасний образ жони, її важка доля, як матері.

У веснянці-гайвіці ЛЮБКО (ЛЮБКА) у варіантах „А” і „В” подано образ мрій любови дівчини до свого судженого, потім мужа; поруч подано образ протилежний: жит-

тя з нелюбом. Скільки ніжності, ласки, любови в образі дівчини, яке велике непереможне бажання заснувати родинне гніздо, жити в згоді та любові з милим, догоджувати йому. Поруч образ життя з нелюбом.

„Л Ю Б К О”

„А”.

Дівчата стають у коло, а дві входять усередину й під спів та рухи показують, як і що робити з милим та нелюбом. При співі „милий” — обіймаються, цілуються, ласкавість та любов у рухах та міміці; при слові „нелюб” — відвертаються, хмуряться, плачуть і т. д.:

Ой як, як по садочку ходжу? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як за миленьким гляджу? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як миленькому постелити? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як миленького посадити? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як коло миленького сісти? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як миленького обійняти? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як миленького поцілувати? Всі: Оттак! (2).

Ой як, як від миленького встати? — Оттак! (2).

Ой як, як миленького піднести? — Оттак! (2).

Ой як, як по садочку ходжу? — Оттак! (2).

Ой як, як за нелюбом гляджу? — Оттак! (2).

(Дивиться вгору)

Ой як, як нелюбові постелити? — Оттак! (2).

(Село Товстенське, пов. Гусятин, зап. М. Будка).

„Б”

Дві дівчини подають собі руки й ходять кругом у колі та відповідно до слів пісні грають нелюба або милого, — при чім, при слові милий, мила, любий, люба — обіймаються, пригортаються, ласкаво дивляться одне до одного; при слові нелюб — відвертаються та відтрючаються.

Ой як з нелюбом сісти?

Гей, бат, ніяк!

Як з нелюбом сісти їсти?

Гей, бат, вотак!

Як з миленьким сісти їсти?
 Гей, бат, вотак!
 Як з нелюбом іти робити?
 Гей, бат, ніяк!
 Як з миленьким іти робити?
 Гей, бат, вотак!
 Як нелюбу постелити?
 Гей, бат, вотак!
 Як милому постелити?
 Гей, бат, вотак!
 Як з нелюбом лячи спати?
 Гей, бат, вотак!
 Як з миленьким лячи спати?
 Гей, бат, вотак!

(Зап. О. Малецький, 1908 р., у Стрільбичах, Старосамбірський повіт).

Варіанти взято з „Гайвок” В. Гнатюка.

У веснянці-гаївці ЛЮБКО досить виразно подані риси-мрії дівчини тих далеких часів: і родинне щастя, при умові любови, і добрих взаємин подружжя; і як засягнути в родинному житті мир, любов та злагоду... Але у другій половині веснянки-гаївки віддзеркалюються думки дівчини протилежні: а що як майбутній муж та буде нелюб? Як то важко до нього прихилитися, як важко з ним жити?!

Важливим у цій веснянці-гаївці — це вияв і віддзеркалення притаманних українській дівчині (жінці) рис ніжності, любови, ласки, доброти й вибір мужа „по любові”, а не по вигодах. Друге, тут, близько цього, подано й життя з нелюбом. Цьому мотиву майже всі наші українські поети та письменники приділили чимало уваги. Життя з нелюбом — це не життя, а муки, життєва трагедія.

Темі л ю б о г о та н е л ю б а присвячена також дохристиянська веснянка-гаївка „ВІНОК”:

Ой вінку, наш вінку,
 Кришаний барвінку,
 Я тебе плела
 Та вчора з вечора.

Та повісилам тебе
Я в теремі та на дереві,
На шовковім шнурочку,
На золотім кілочку.
А моя мати взяла
Та й нелюбові дала.
Коби я була знала.
Була б я го розірвала.
Була б я го розірвала,
Ноженькою придоптала,
Рученькою приплескала.

**
*

Ой вінку, наш вінку,
Кришаний барвінку,
Я тебе плела
Та вчора з вечора.
Та повісилам тебе
Я в теремі та на дереві,
На шовковім шнурочку,
На золотім кілочку.
А моя мати взяла
Та й миленькому дала.
Коби я була знала,
Була б я го красше вбрала,
Ще й золотом позолотила,
Миленького прикрасила.

(Скорики, пов. Збараж, зап. А. Коблюк).
В. Гнатюк: „Гайвки”, ч. 121.

Вінок — це символ щастя, правди, чеснот, любови, нагороди, щасливого одруження та життя; це символ щирої платонічної любови, символ вічності.

У цій, здавалося б сантиментальній поезії прихована глибока філософічна думка: у чому полягає щастя й доля для молодой дівчини?

Друга думка тут — взаємини між дітьми та батьками: діти щастя в житті вбачають не в грубому матеріалізмові,

не у вигодах, а в чистій святій любові — „хліб з водою, аби серце з тобою”, — а батьки своїм практицизмом дуже часто гублять своїх дітей. Ось чому втручання батьків у справу одруження дітей не є природнім, не є вірним і не завжди „корисним”.

Звернімо увагу на високу художність веснянки-гаївки ВІНОК, на її емоційність, на художні засоби: патетичне звертання до вінка: „А я тебе плела та вчора з вечора” — цебто мріяла про щастя не тепер, не сьогодні, а ще раніш; а повісила вінок — у теремі, на дереві, на шовковому шнурочку, на золотому кілочку і т. д. Усе це високо підносить значення, чи поняття ВІНОК. Видно із перших строф, що веснянка-гаївка ВІНОК була колись драматизована, а значом, з наверствуванням (золото, шовк тощо) вона втратила частково первісну форму, але ідею свою зберегла.

Гра веснянки-гаївки ВІНОК: І. В одних місцевостях проводилась так: дівчата утворюють вінок (коло), сплітають поза спиною руки; в середині вінка дівчина у вінку, у стрічках, коло-вінок починає тихо рухатись за сонцем. Дівчина всередині підіймає руки вгору, хвилясто ними поводить праворуч-ліворуч, потім, доторкнувшись свого вінка на голові руками — співає перших чотири рядки. „Вінок”—дівчата повторюють цей спів хором. Так проробляється і з другими чотирма рядками. Друга частина: дівчина всередині співає, що її вінок мати нелюбому дала. Під час цього співу дівчина складає руки долонями, схиляє праворуч голову й прикладає до складених рук, чим виявляє своє горе. Вінок-коло повторює хором цей же спів. Потім дівчина виявляє розпач-горе, вдає що розриває вінок, що топче його ногами, припліскує руками й знову співає перших чотири рядки, але вже веселим тоном, бадьорим, жвавіше; рухи жвавіші, міміка-усмішка на обличчі — вияв радості. І знову показує, як би вона вінок убрала, як би золотила, миленького прикрасила... Ця гаївка-веснянка є цілковитий вияв (відображення) анімістичного світогляду: у першій половині показує, заворожує, чого вона не хоче, а у другій чаклує, що саме хоче щасливого

вінка, щасливого одруження, взаємної любови. Тут кожний рядок — це певний символ.

Пізніше цю веснянку-гайку дівчата співали, сидячи на траві колом. Веснянка-гайка була іще у XVIII стор. та у першій половині XIX — дуже поширена на Наддніпрянщині, зокрема на Поділлі, Київщині та Полтавщині, а пізніше її мотиви, а в окремих місцевостях і веснянка — перейшли у народні пісні.

Заслуговує уваги веснянка-гайка ЗАЙЧИК. Коли в попередніх веснянках-гайках цього підрозділу подані були образи дівчат, то в „ЗАЙЧИКОВІ” подано образ молодика-легія, який, видно, попав до прищ чужого роду, його оточили, і він, загрожений, не має як утекти, не має можливості „умкнути”-схопити собі дівчину-пару. А дівчатам він і до вподоби, вони йому співчують, симпатизують:

ЗАЙЧИК:

1. Зайчику: та сивесенький голубе,
2. Та дивнесенький соколе!
3. Ані куди зайти, ані вискочити,
4. Ані куди, зайчику, перескочит
5. Скочком бочком повернуся,
6. Гребінчиком розчешуся.
7. Взуйся, зайчику, в черевички,
8. Поплинь, зайку, по дунайку,
9. Вибирай си дівку з крайку.

(Зап. у Козівцях, Тернопільського повіту, 1907 р., М. Бунт).

Без сумніву, веснянка-гайка ЗАЙЧИК є з часів стародавніх, дохристиянських, з часів грищ біля води та умикання дівчат, але з часом деякі зв'язкові рядки розгубилися, інші, пізніше, наверстувалися, та частково додано з інших близьких веснянок-гайок. Тут 1-4 рядки мало пов'язані з 5-7, а 8-9 рядки є приєднані з „БІЛОДАНЧИКА”, як і 5-7.

Гра проходить так: дівчата й хлопці утворюють коло. Одна дівчина, а вбільшості хлопець, ходить усередині. Під час при та співів гаївка драматизується: 1-4 рядки співає коло; 5-6 — виконує з жестами та мімікою „зайчик”, що всередині, 7-9 — знову співає коло.

Другий варіант, також із „Гаївок” В. Гнатюка, стор. 123, ч. 40:

1. Зайчику, зайчику,
2. Ти мій братчику,
3. Не ходи, не допчи
4. По городчику.
5. Бо моя рутка,
6. Як баламутка;
7. Бо моя м'ятка,
8. Як пані матка.
9. Зайчикок, зайчикок прибігає,
10. Рученьку, ноженьку прибиває;
11. Чим бито, не бито,
12. Ножечку пробито.
13. З калинового лугу,
14. Вибирай собі другу.

(Слобідка Мушкатівська, пов. Борщів, зап. Степан Мішко та М. Левицький, 1892 р.).

Тут, як і у першому варіанті, подано образ парубка-юнака. Але тут іще більше затемнений зміст: ніжне звертання — „ти мій братчику”, — а разом прохання, щоб не ходив по городчику (!?). Чому саме ніженьку-рученьку „прибиває”? Та, звичайно, веснянково-гаївковий вислів: „З калинового лугу, вибирай собі другу”.

Можна вважати також, що невдалий наскок з метою схопити собі дівчину, наразив парубка на побиття. А співчутливість дівчат дає пораду вибрати собі другу, в іншій місці, знову таки „по дунайчику”, цебто біля води...

Гра проходить, як і варіанта „А”, але ще з більшою драматизацією та жестикуляцією.

І ця веснянка-гаївка поширена була по всіх українських

землях. На жаль тут ми пізнаємо образ молодика лише побічно, через уяву дівчат. Сам по собі „ЗАЙЧИК” лише в першому варіанті виявляє свою чепурність. Видно, що й ця веснянка-гаївка багато втратила упродовж віків.

Література: И. Галька: „Гаевки” („Зоря галицька яко альбум”), стор. 158, ч. 4; Я. Головацький, Народния песни, т. 2-й, стор. 689, ч. 4; Там же, т. III-й, 2, стор. 187, ч. 12; И. Галька: Народния звичаи и обряди, т. I, стор. 114, ч. 4; Свидницький: Великдень у Подолян, „Основа”, 1861, XI-XII, ст. 45; І. Шейковскій: Бит подолян, стор. 19; П. Чубинскій: Труди, т. III, стор. 59-62, ч. 9; А. Терещенко: Бит русского народа, IV, стор. 274-278 і т. д.

До еротичного розділу гаївок-веснянок належать сотні з численними варіантами; всіх обняти у цій короткій розвідці — неможливо, але загальний образ пізнати можна, хоч кожний розряд та й веснянка-гаївка мають свої нюанси, свої особливості. Високе платонічне кохання, любов, рівність пари (обое молоді) — лише це забезпечує щасливе подружнє життя; ласка, доброта та ніжність дружини — підкоряє та змінює інколи „сухий” характер мужа, і творче розбудовується родинне гніздечко та спільна праця — це дає здійснення мрій щасливого життя.

VIII. ОПИСОВІ ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ, ДАРИ ВЕСНИ

Присвячую моїм онукам — ЮРІЮ та НАТАЛЦІ РЕВАМ

Весняне сонце, теплий ласкавий вітер, краса землі — зелені дерева, трава, квіти, радість людей, тварин, співи птиць, гри звірят; зміна суворої зими на теплу весну, — холодних вітрів — на ласкаві, теплі — все це породжує любов, гарний настрій, надію й надхнення на життя. Краса весни, її милуючий подув — породжує в людині творчість і надхнення — уяву весни доброї, ласкавої, багатой і щедрої.

„Розлилися води на чотири броди.

Рефрен: Гей, дівки, весна-красна,

Весна красна, зілля зелененьке!

У першому броді соловей щебече,
 Рефрен: Гей, дівки...
 У другому броді зозуленька кує,
 Рефрен: Гей, дівки...
 А в третьому броді сопілочка грає,
 (Варіант: У третьому броді коничок заржав),
 Рефрен: Гей, дівки...
 В четвертому броді дівчинонька плаче.
 Рефрен: Гей, дівки...
 Соловей щебече — садки розвиває,
 Рефрен: Гей, дівки...
 Зозуленька кує, бо літечко чує,
 Рефрен: Гей, дівки...
 Сопілочка грає, в улицю скликає,
 Рефрен: Гей, дівки...
 (Варіант: Коничок заржав — він доріженьку
 Рефрен: Гей, дівки...
 Дівчинонька плаче, за нелюба йдучи.
 Рефрен: Гей, дівки, весна-красна,
 Весна красна, зілля зелененьке!

(Після комбінації М. Грушевського, з невеликими новими комбінаціями; Історія української літератури, т. I, стор. 173-174; Чубинський: III, 142; галицький — Ж. Павлі I, стор. 43).

Ця веснянка своєю красою, художніми засобами, зокрема символікою та глибокою емоціональністю — перевищує другі з цієї групи. Вона досить поширена по всіх українських землях. На початку XX стор. вона увійшла в дитячі читанки — опис весни.

Опис краси весни, її початок подано в образі весняної поводи (повені). Тут виявлена радість, що вже нема снігу, нема криги на воді, а тому нема й холоду — є безмежний простір води: „Розлилися води на чотири броди!”

Броди (мілкі місця для переходу ріки) в давні часи мали велике значення в господарському житті. Через броди сполучалися люди з пасовиськами, з сінокосами, з лісами, які були розташовані на протилежнім березі гли-

бокої та небезпечної ріки. Людина в ті давні часи вишукувала на ріках мілкі місця, більш-менш безпечні, через які могла виганяти худобу на пасовисько, могла переходити, чи переїжджати. А після збору хліба та сіна могла й перевозити це добро до свого обійстя. У ту сиву давнину про мости та пороми — іще не могло бути мови. Отже, броди були великими чинниками сполучення в давнину.

Але, в уяві народній, б р о д и були й загадкові, часто населені різними і добрими охоронними й злими силами.

Ранньою весною, коли розливалися води — броди були недіючі, але надія на спад води, а тому й на „добрі” броди — була.

Весняна повідь — розлив води — в давнину була пов'язана з надією на шкоре парування; викликала надхнення любови та надії у молодиків — хлопців та дівчат. Тому так широко відображена повідь весняна у стародавній еротичній поезії.

Цілком зрозуміла і ця радість молоді, і ця поезія опису води, бо вода, як „святитель” і „добродій” мала велике значення в житті наших пращурів. Молодь (та й дорослі) улаштовували біля води релігійні, чаруючі, ритуальні грища; біля води проходив і підбір пари — „умикання”-„поривання” дівчат... На воді, на річці чи на ставу проводила молодь гадання-ворожіння про свою майбутню долю і т. д. Ось тому навколо весняної поводи й зібрані головні теми весняних пісень — еротичних, космічних, господарських, родинних, хвальних; вирізняються серед усіх веснянок пісні щасливого одруження та одруження нещасливого з нелюбом.

Особливо улюбленими образами у цих високопоетичних веснянках є птиці, — символ весни, радості, тепла, урожаю, приплоду тварин, народження дітей та взагалі ж и т т я.

І в цій веснянці „У першому броді — соловей щебече”. А соловейко — це й вісник весни, вісник любови, кохання, краси; образ вимріяного дівчиною милого. Таким чином, „перший брод” подає надію на щасливе, радісне, вимрія-

не одруження рівної молоді пари. А поруч, тут же, у „другому броді” — „зозуленька кує”.

Зозуленька — це багатозначущий символ наших пращурів — і вісник весни, і вісниця довготи віку (коли почують вперше зозулене „ку-ку”, питають про долю й недолу, про довгий чи короткий вік), і символ туті за життям, за минулим, за красою; символ бездітної вдови, але найголовніше — це символ віщування.

У „третьому броді — сопілочка грає”. Сопілка — це суто український первісний музичний інструмент, а знаменує вона радість молоді, гри, танці. Уміла гра на сопілці передає найтонші нюанси людського чуття: і сум, і радість, і любов, і тугу. Звичайно, тут сопілка знаменує початок „Вулиці”. (Про це буде подано в наступних томах).

Ця веснянка поділяється на дві половини. У першій частині подано головні образи весни, у другій — пояснення цих образів: соловей — віщун тепла, а крім цього, він сади розвиває. Пригадаймо квітучі українські сади на весні — саме тоді, коли сади цвітуть, найкраща нічна та й денна пісня соловейка. Сади перецвіли — й пісня солов’їна мало-помалу затихає... Отже, і наші прашури „вели певні досліди”, були уважно спостережливі над усіма явищами природи.

Сопілочка „вулицю скликає”, цебто молодь на спільні розваги. В у л и ц я — це своєрідний клуб молоді, де ця молодь танцює, співає, жартує, знайомиться між собою та провадить різні гри. „В у л и ц я” утворилась швидше всього за часів племінного періоду, можливо й раніш.

...„Сходини молоді для забав, „свещеванія” і паркування в різних формах практикувалось, очевидно, у всіх наших племен від непам’ятних часів. При тім, молоді й дівчата виступали групами більш або менш організованими, які являються прототипами пізнішої „парубоцької” і „дівочої громади”.

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. 1-й, стор. 256, 1923 р., Київ-Львів).

„У четвертому броді — дівчинонька плаче”, бо доля її важка — вона одружується проти своєї волі з нелюбом, з нерівнею. У ті далекі часи, як нам відомо, одруження проходило біля води способом „умикання-поривання”, і дівчина не знала, яка їй доля судилася. А найгірша доля — це одружитися з нелюбом, з старим. Цей мотив яскраво визначається у цілому ряді веснянок-гаївок. Кожна дівчина найбільше цього боялась.

Другий варіант четвертого броду — „коничок заржав, він доріженьку почув”.

Видно ця зміна чи заміна рядка з’явилась пізніше. Це натяк на військову виправу молодця. Це могло бути й в часи племінного устрою, а могло наверстуватись і в часи пізніші — княжі, чи козацькі.

Веснянка має особливо музичний та поетичний рефрен; він є чарівний-магічний, як заклик весни красної, що вкриває всю землю зіллям зелененьким, що тішитиме всіх людей і всю природу:

„Гей, дівки, весна-красна,
Весна-красна, зілля зелененьке!”

Отже, цей рефрен є заклик весни та значення її для дівчат на порі, бо зілля зелененьке утотожнюється з весною, подає її образ, а разом утотожнюється з щасливим одруженням. Тому й оклик та звертання до дівок — „Гей, дівки...”

Мотив цієї веснянки, — я пригадую добре, — то безмежно веселий, то тужливо-радісний, то бадьоро-радісний, то сумний, — і ці переливи голосу відповідають поданим у веснянці образам, відповідають анімістичному світоглядові — то благають-чарують добре, то відхиляють лихе, то безпорадні стають перед неминучою долею-фатумом.

Сумніву не підлягає, що веснянка-заклик походить з далеких часів родового побуту; пізніше, можливо в добу племінного устрою, чи ранньої князівської доби, а навіть в часи козащини доповнилась, змінилась, чи наверстувалась такими додатками, як „коник заржав’”...

Другою близькою до вищеподаної буде високоми-
стецька веснянка, що знаменує і привіт весні, й ДАРИ
ВЕСНИ, буде „ОЙ ВЕСНА КРАСНА”:

Ой весна-красна, що нам винесла?
Ой винесла тепло і добре літечко!
Малим дітонькам побіганнячко,
Старим бабонькам посидіннячко,
Красним дівонькам на співаннячко,
А господарям на робітячко.
Весна-красна, що нам винесла?
— Коробочку життя витрясла.
Старим бабам посидіннячко,
Молодим погуляннячко,
Дівочкам по віночкові,
А хлопчикам по кийочкові.
Принесла вам літечко,
І зелене зіллячко:
Хрещатий барвінок,
Запашний васильок.
Весна-красна, що ти нам принесла?
Коробочку з веретільцями,
А скриньочку із червінцями.
Старим дідам по києчку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітям по яблочку,
А дівчатам по віночку,
А хлопчатам по батожочку. (Волинь).
Малим дітям — ручечки бити,
А дівонькам та й погуляти,
А господарям поле орати,
А господиням кросенця ткати,
А старим дідам раду радити,
Раду радити — пиво варити,
А к якому дню — свят-Великодню.

(В основі підляський варіант з поправками-додавками
— Волині, Слобожанщини та інших північних. М. Грушев-
ський: Історія української літератури, т. I-й, стор. 170, Ки-

ів-Львів, 1923 р. Л. Білецький: Історія української літератури, т. I, стор. 97-98, Авгсбург, 1947 р.).

Ця веснянка цікава тим, що вона подає повний образ весни з її красою, працею, з розподілом цієї праці, з надією та дарами. В кожній строфі тут подається інше: в першій строфі подано те, що саме принесла весна, чим обдарувала людей: всім тепле літечко, малим дітям втіху, гри, „побіганнячко” — виладовування енергії; бабусям — приємний відпочинок на сонечку надворі; дівчатам співаннячко, гри, веселощі; господарям весна несе велику працю: оранку, сівбу, косовицю, жнива, пасовиська тощо.

У другій строфі подано опис весни, її приємність та красу в образах „зілля зелененьке”, „барвінку хрещатому”, у „василечку запашному”. Значення цих символів-образів подано раніше.

Третя й четверта строфи віддзеркалюють працю господині: сіяння конопель, льону, готування волокна для прядіння на полотно. Для цієї чільної праці господині треба аж цілу скриньку веретенець.

Господарю весна принесе літечко, а літечко принесе багатства; стареньким дідусям по кийочку. Цебто, старенькі дідусі вийдуть на весні з душних хат, опираючись на кийочки, бо ж узимку стареньким дідусям по льоду та по снігу важко чи навіть неможливо ходити. Бабусям весна принесе „по серпочку” (?). Що це визначає? Для чого бабусям старим серпочки? Трудно догадатись.

Малим дітям весна-літо принесе по яблочку — цебто урожай садовини. У ті часи цукерків та інших ласощів не було, а яблука вважалися для дітей ласощами.

Дівчатам весна принесе по „віночку”, цебто — одруження, шлюб, виміряну долю.

Молодим хлопцям — батіжки, цебто пасовисько худоби.

Отже, образ весни, її ДАРІВ, тут цілком господарський з домішкою еротичного мотиву. Ця веснянка є також з часів родового побуту, дуже стародавня. Тут і закликання весни, і чарування урожаю, і приплоду худоби, і здоров'я людей, багатства. Також тут докладно визначені обов'язки

всіх членів господарської родини, не поминуто ані старих, ані малих.

Оскільки таких веснянок є дуже багато варіантів, але зміст та основна думка одна, то М. Грушевський дозволив собі скомбінувати з кількох різнотериторіальних одну, яка охопила б основні моменти всіх веснянок цього типу.

Досить цікаву веснянку подала О. Гердан-Заклинська, яку записала на Підляшші Ірена Гошовська:

ОЙ ВЕСНА КРАСНА:

Ой весна красна попід лісом ішла,

Рефрен: Ой, ло, ло, попід лісом ішла!

Попід лісом ішла, фартушком трясла.

Рефрен: Ой ло, ло, фартушком трясла!

Фартушком трясла, всім тепло несла.

Рефрен: Ой, ло, ло, всім тепло несла!

Малим діточкам кучечки бити,

Рефрен: Ой, ло, ло, кучечки бити!

Малим дівочкам цівочки сукати,

Рефрен: Ой, ло, ло, цівочки сукати!

Зрослим дівонькам кросенці ткати,

Рефрен: Ой, ло, ло, кросенці ткати!

Малим хлопчикам хращика грати,

Рефрен: Ой, ло, ло, хращика грати!

Старшим парубкам поле орати,

Рефрен: Ой, ло, ло, поле орати!

Старим бабулям раду радити,

Рефрен: Ой, ло, ло, раду радити!

Старим дідулям плут городити,

Рефрен: Ой, ло, ло, плут городити!

(З нотаток Ірени Гошовської, ч. 4).

Ця веснянка-гаївка має той зміст, що й попередня, лише тут дуже характерно, що весна в народній уяві насамперед пов'язана з лісом — „Понад лісом ішла”. Тут образно подано весняний вітер, який колише лісом.

Ще більше характерний рефрен — „Ой, ло, ло...” Це ніжність, хвала, заклик й образ ніжного коливання весня-

ного вітру. Закінчення рефрену, повторення попереднього —цей паралелізм є вияв анімістичного світогляду, показано віру в дію слова, зачарування того, чого собі людина бажає на весні, щоб вдало й при здоров'ї виконати.

Поминемо ми тут наверстування, провінціалізм та своєрідну підляську говірку. Я виправив малозрозумілий вислів: „Старим бабулям плут городити” на „Старим дідулям плут городити”, бо ж баби ніколи плота не городили. Можливо, що під словом „плут” прихований якийсь символ, але малозрозумілий. Ця веснянка також належить до первісних творів, лише упродовж віків зазнала деяких змін.

З цього типу ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК ОПИСОВИХ ТА ВЕСНЯНИХ ДАРІВ Вол. Гнатюк зібрав кільканадцять варіантів у Галичині.

ВЕСНЯНИЙ ДАР

Наша весна-красна,
Щожісь нам принесла?
Ой принесла я вам
Парубоцьку красу.
Парубоцька краса
На калюжі прана;
На калюжі прана,
В цебрику золеня,
В діхтю крохмалена,
На вітрі сушена.

Наша весна-красна,
Щожісь нам принесла?
Ой принесла я вам
Паненську красу.
Паненська краса
В лузі намочена,
На Дунаю прана;
В балії парена;
На Дунаю прана,

В фабриці фарбована,
На шнурок вішана,
На сонці сушена,
На маглі маглена,
До скрині схована.

(Зап. С. Кретів у Підгайчиках, коло Перемишлян).

Вар. Б.

А вже весна воскресла,
Що жесь нам принесла?
Принесла вам паску
Та й дівоцьку краску.
А дівоцька краска
На меді мочена,
На керниці прана,
На сонці сушена,
На столі спечена,
В папір завинена,
В скрині схована,
Колодков замкнена.
А вже весна воскресла,
Що жесь нам принесла?
Принесла вам паску,
Парубоцьку краску.
Парубоцька краска
В калюжі мочена,
На потоці прана,
На вітрі сушена,
На порозі стачена,
Під лавку втручена,
Коцюбов замкнена.

(Зап. у Котузові, Підгаєцького повіту).

ВОЛИНСЬКИЙ ВАРІАНТ:

Рання весна воскресла —
Що жесь нам принесла?

Принесла я росу — дівоцькую красу,
Дівоцькая краса, як на весні роса,
В меду ся купала, в вині випливала,
Рання весна воскресла —
Що же нам принесла?
Парубоцьку красу, як у зимі росу...

Весна наша красна, що ти нам винесла?
На житечко росу, на парубків красу.
Парубоцька краса, як зимняя роса:
В смолі потапає, в дьогтю виринає.
Весна наша красна, що ти нам винесла?
На пшеницю росу, на дівочок красу... і т. д.

Література. Я. Головацький: Народнія песни, т. II, стор. 177-179, чч. 1, 2.; „Правда” 1868, стор. 215.; М. Грушевський: Історія української літератури, т. I, стор. 171.

Усі вищеподані веснянки скомпоновані з двох веснянок. Перша веснянка — це привіт і хвала весні та запитання, що вона нам принесла, які саме дари. Друга веснянка — це еротичного мотиву: співставлення дівочої та парубочої краси. Перша частина цих скомпонованих веснянок є дуже стародавня, створена правдоподібно в добу племенних державок, а чи в ранню князівську добу. Стародавньою, так би мовити, первісною частиною це буде саме що весна „воскресла” і що весна дари принесла, а дальші строфи — це пізніший народній витвір, надзвичайно змінений з анімістичної молитви на сатиричні паралелі. Можливо, що веснянка мала подібний зміст у часи її створення, але то була молитва-благання подати красу молодикові-парубкові та дівчині на порі. Певно, що вона була драматизована й мала відповідну гру, рухи та міміку. Зчасом вона до неспівнання змінилась у жартівливу, типу драстичних пісень „Вулиці”. Слова паняньська, дьоготь, балтія, фабрика, маглі, крохмалена та інші — це слова наверстовані в найпізніші часи.

Художні засоби цих веснянок здебільшого первісні: порівняння краси з весняною та зимовою рососою; паралелі,

епітети, метафори та метонімії — прекрасні. Частина цих художніх засобів є символічні: дівоча краса — це краса весни, що в меду-вині купається та виринає, на сонці сушиться... Цебто, найвища сила неба — сонце бере участь у творенні краси весни та краси дівчини. Парубочья краса — це уособлення холодної зими з її особливостями... У цих співставленнях краси дівочої та парубочої треба вбачати (у первісній формі) цілком еротичний мотив — причинки до кохання, любови, одруження.

У веснянках-гаївках циклю „ДАРИ ВЕСНИ” — опису краси весни, привітання її, зустрічі — ми знаходимо (вбачаємо) високомистецькі образи-символи, що обіймають весняно-літню працю та життя наших пращурів далеких; розподіл праці поміж всіма членами родини, — зустрічаємо й образи космічних та стихійних сил — сонця, вітру, води: символи людської долі, зокрема дівочої. Зустрічаємо в цьому циклі й хвальний, улюблений в українському фольклорі вистів „Дунаю” в розумінні води, річки; цей вислів-епітет дійшов до нас з часів дуже далеких.

Цикль веснянок „Весняних Дарів” охоплює найрізноманітніші теми та жанри.

Ці веснянки співались в останніх століттях, сидячи колом на лузі, у лісі чи на вигоні; в окремих українських місцевостях, як на Закарпатті — співались під час ходу селом. Без сумніву, колись вони були поєднані з рухами, мімікою, бо чаклування має силу і в слові, і в рухах та наслідуванні. До нас, на жаль, не дійшло, як саме вони виконувались в часи тієї сивої давнини. А що вони таки виконувались з рухами — не підлягає найменшому сумніву, бо, як відомо, первісне мистецтво було синкретичного характеру. Веснянки на Великій Україні виконувались упродовж часу від Благовіщення до Провідної неділі.

З таких символічних веснянок-гайвок, які виконувались походом-ключем через усе село, збереглася до цього часу веснянка на Закарпатті під назвою „КАЧКИ ГНАТИ”. Це довга гра, що сполучає в собі цілий ряд пісень цілком українських, але дуже пословачених.

„КАЧКИ ГНАТИ”

А в неділю раненько
Засвіціло слунінко,
Засвіціло на цену.

Кач домов, кач!
Волала нас мац!

В тей заградце ружічка.
Кач домов, кач,
Волала нас мац!

2.

По широкім Дунаю
Штірі качкі плаваю.
Кач домов, кач,
Волала нас мац!

Покля качкі прігнала,
Пару чіжем подрала.
Кач домов, кач,
Волала нас мац!

Пожень качкі на Дунай,
А сам себе роздумай!
Кач домов, кач,
Волала нас мац!

3.

Коло нас яречок —
бистра вода,
Ходілі паробці
юж не ходза.

Коло нас заградка
заградзена,
Цо у ней фіялка
засацзена.

Красша я Янічку,
яко ті.
Бо я мам фартушок
с дяпкаті.
Хто ці тен фартушок

Вішивав,
Кедз я в тім валалє
не бівал?
Вішивалі мі го,
паробці,
Понад наш облачок
ходячі.
Вішивалі мі го два ноці,
Понад наш облачок фітькачі.

4.

Єй лука, лука широка,
Трава вісока, вісока.
Ходзі по ней дзівче червене,
Дзівче червене, лічку румене.

6. (ч. 5. пропускаю).

Червений парубок, як ружа,
Кедз бі мі за мужа,
Верне бімше Богу молила,
Кедз бі я днеш вечер з нім біла.

(чч. 7, 8, 9, 10 пропускаю).

Ця веснянка дуже оригінальна й носить ясні сліди своєї стародавности. Забава провадиться так: спереді стають дві дівчини, а за ними вишиковуються дівчата одна за другою, тримаючись за хустинки (кастимені), і так ідуть через усе село серединою центральної вулиці, голосно співають поданих вище пісень, періодично заходять в окремі двори. Коли дійдуть до середини села, тоді дві, передніх, що йшли в парі, утворюють ворітця, піднімаючи стислі руки догори (одна праву, друга ліву). Увесь ключ проходить через ці ворітця, задня пара стає на чолі цього шестя, а передня позаду. Селом це шестя властиво не йде, а пробігає, періодично вітають (махають) хусточками вгору.

Пригляньмося цій веснянці-грі. Качки — це й свійська птиця й дика вісниця весни. Отже, дівчата, пробігаючи селом, махаючи хустинками, наче качки крилами, за-

кликають весну, вітають її, а разом у неї благують собі пари, вихваляючи красу дівчини та парубка, а разом і весни. Качки — це водяна птиця, а вода — то святий і чиститель давнини, де відбуваються „умикання” та „пирвання”. Тому пробігання-пролітання дівчат через село — це заворожіння найскоршого приходу весни, їй перший привіт. Це бажання, щоб весна прийшла так швидко, як швидко пробігають дівчата; щоб саме вона прибігла-прилинула у це село, де її чаклують. Посеред села утворюють ВОРИТЦЯ, через які пробігають усі „качки”. Це й є ті космічно-символічні ворітця, через які приходять з неба і сонце й весна, і благодать; це ті ВОРИТЦЯ, через які приходять нові душі, народжується людина; це ті ВОРИТЦЯ, через які приходять з вирію (тамтого світу) душі дідів-прадідів, опікунів роду, нив та подателі урожаю; це ті ВОРИТЦЯ, через які приходять на землю й саме життєдайне с о н ц е. У цій комплексі пісень є сила-силенна цікавих символічних, а разом і чародійних образів. Самі пісні поділяються на космічно-символічні та чарівно-еротичні. Не будемо зупинятися на розв’язанні цих образів-символів, але цілком вірно буде, коли скажемо, що й раніш подані всі ОПИСОВІ ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ — „ДАРИ ВЕСНИ” проводились подібно „КАЧКАМ”, і мають одну провідну думку. Але в „КАЧКАХ” більшість пісень — це еротичних, зачаклування краси дівочої та парубочої, зачаклування щирого кохання та одруження. А разом тут символіка поєднання весни з сонцем та землею, а наслідком цього народжують великі дари. Другою цінною рисою „КАЧОК” — це цілковитий синкретизм, що дає нагоду зрозуміти основну провідну думку веснянок-гаївок цього типу — відкриття НЕБЕСНИХ ВОРИТ для добра села, для парування, народження та урожаю.

Друга така ж цінна глибоко стародавня веснянка-гаївка Закарпаття — це „ЛІШОЧКА” (Карічка — коло), що починається закликом: „До гаю, лішочки, до гаю”. Але ця веснянка-гаївка буде подана в групі „родинних” веснянок-гаївок.

„КАЧКИ” записані Степаном Кузмяком, учнем школи в Пряшеві у 1928 р., а також в Онуківцях біля Ужгороду. Опис при подав Ів. Когутка, учень VII кл. Ужгородської гімназії у 1928 р.

ІХ. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ПЕРІОДУ МОЛОДЕЧИХ ГРОМАД — „ХЛОПЦІВ-МОЛОДЦІВ”

Ці веснянки-пісні треба вважати дуже стародавніми, дохристиянського періоду, але відносяться вони до часу племінних державок, цебто до того періоду, коли роди об'єдналися в племена.

У ті далекі часи вже створюються молодечі громади (парубоцькі). Вибуяла молодь не має де виладувати свою енергію, прикласти свою силу, тому збирається у громаду, яка має певні завдання. Ці громади — „блудило блудців сімсот молодців”, — як співається у коляді, — допомагають своєму членові „пірвати” дівчину для одруження; організуються в разі потреби на захист своєї державки, чи роду; шукають вони й наймаються у якогось князя на службу, чи воювати.

Ціла низка веснянок-гайвок відображає ці парубоцькі громади (коляди також), їх дії, їх тодішнє значення. А відомо нам, що у ті стародавні часи війни починали лише весною, то й зрозумілий буде нам вислів: „Коник (заграв) заржав — він доріженьку почув” — це вже мотив воєнний. У другій веснянці-гайвці:

...„Прийшла до нас весна-красна,
Гаївочку нам принесла:
Для дівочок гаївочку,
Для парубків мандрівочку...”

Весняні зібрання-сходини хлопців — то, властиво, ПА-РУБОЦЬКІ КУРЕНІ, краще сказати — традиції колишніх парубоцьких куренів:

...„Текла річка, звеніла,
Аж до парубків у сіни.

Тоді парубки збирались,
По золотому складались..."

(Чубинський, 150 стор.).

Тут зображено весну, коли ріки звільняються від льодового покриву, і коли сходяться молодечі курені (громади), наслідки яких — це пізніша „ВУЛИЦЯ”, „ВІЙСЬКОВІ ГРОМАДИ” та „ПАРУБОЧІ СКЛАДКИ”:

...„Прийде весна-красна,
Буде вся наша голота рясна!”

Ця строфа, звичайно, може бути й пізнішим на-верствуванням, але може бути й далеко стародавнім, лише упродовж століть змінена лексика.

Досить гарно віддзеркалена парубоцька громада (курінь) у веснянці-гаївці „БАРВІНОК”:

А.

Там на крутій горонці
З'їжджаються молодці;
Молодці ся з'їжджають,
Ворон коня сідлають.
Межи ними оден подобен,
Пустив коня сідлати,
Сам пішов зілля копати.
Роман-зілля копає
Та сам его не знає.
Поніс він его на раду,
Межи господарську громаду.
Господарі го не знали,
Та й го в рученьки не брали.
Там на крутій горонці
Роман-зілля копає
Та сам его не знає.
Поніс его на раду,
В господинську громаду.
Господині го не знали,
Та в рученьки не брали.
Там на крутій горонці

Роман-зілля копає
Та сам его не знає.
Поніс его на раду,
Межи дівочу промаду.
Дівчата го пізнали
Та в рученьки забрали:
Ти зіленько-барвінець,
Дівчатонькам на вінець,
Ти зіленько-барвінець,
Заганяти парубки в свининець.
Ти зіленько, лотота,
На парубки сліпотата.

Зап. Гладун у Жуличах, пов. Золочів, 1884 року.

Варіант — Б.

Роман-зілля копає,
А сам его не знає, не знає.
Поніс его до ради, до ради,
До хлопської громади, громади.
Его хлопська громада не знала, не знала,
В руки его не взяла, не взяла.
Роман-зілля копає, копає,
А сам его не знає, не знає.
Поніс его до ради, до ради,
До дівочької громади, громади.
Его дівки пізнали, пізнали,
В рученьки го забрали, забрали:
Ой то зіленько барвінець, барвінець,
То дівойкам на вінець, на вінець.
То зілейко карупіль, карупіль,
То дівойкам на купіль, на купіль.
То зілейко розроста, розроста,
На парубки короста, короста.

При останніх словах парубки кричать: „на дівчат короста, короста”.

Записано у Батятичах, пов. Золочів, 1884 р., зап. І. Кошик.

Варіант — В.

1. Роман-зіле копає, копає,
2. Та й сам его не знає, не знає.
3. Бирут его до ради,
4. Чоловічої громади.
5. Чоловікі его ни знають,
6. Назад его виртають.
7. Роман-зіле копає, копає,
8. Та й сам его не знає, не знає.
9. Бирут его до ради,
10. Жіночої громади.
11. Жінке его не знають,
12. Назад его виртають.
13. Роман-зіле копає, копає,
14. Та й сам его не знає, не знає.
15. Бирут его до ради,
16. Парубоцької громади.
17. Парубке его не знають,
18. Назад его виртають.
19. Роман-зіле копає, копає,
20. Та й сам его не знає, не знає.
21. Бирут его до ради,
22. Дівочої громади.
23. Дівке его пізнали,
24. По квіточці пірвали.

Зап. в Устє над Черемошем.

Література: Я. Головацький: Народня песни, т. III, 2, стор. 166-167, ч. 6.; „Правда”, 1895 р., стор. 252-253, ч. 19.; „Правда”, 1868, ст. 258, ч. —; Шейковскій; Бит Подолян, стр. 12; П. Чубинскій: Труди, т. 6 стор. 68-69, ч. 12; П. Шейн; Белорусскія Народ. песни, 1874, стор. 151, ч. 228; М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, 1923 р., Київ-Львів, та численні інші записи.

У цих трьох варіантах „БАРВІНКУ” яскраво подано про існування в ті далекі часи „ГРОМАД МОЛОДЦІВ”, цебто на нашу теперішню мову — „Парубоцьких громад” чи куренів.

Парубоцькі громади, курені, військові громади та товариства, пізніше „Вулиця” — пройшли певні стадії та градації. Система й організація МОЛОДЕЧИХ ГРОМАД — це витвір племенного періоду. З тієї стадії організації залишилося дуже мало поезії, хоч звичай тримаються до останніх часів, до 20-х років XX сторіччя. П. Михайло Козак розповідав мені, що організація парубоцьких громад перенесена була і в Канаду. У Форт Вілліам існувала парубоцька громада, до якої приймали з особливими церемоніями, чому він сам був свідком.

З тих решток звичаїв та фолкльору, що дійшли до нас, ми можемо констатувати наступне: 1. Організація молодечих громад існувала в далекій давнині; 2. Прийом до молодечих громад супроводжувався особливими церемоніями; 3. Член молодечої організації не міг бути одружений, а коли одружиться виходить з організації; пізніше молодечі організації влаштовували йому проводи; 4. Молодечі організації відряджали певну кількість своїх членів-бояр до молодика, на обов'язку яких було „умкнути”-„піврати” дружину „князю”-молодикові, хоч би кому прийшлося і полягти; 5. Взаємний захист членів-молочців, — при всіх випадках один другого боровив до загиби; 6. Обов'язково давати внески на потреби організації; 7. Найматися, в разі потреби й ухвали, добровільно до князів-чужинців за гроші, чи за „дівку”, чи за що там ходиться; 8. При розподілі здобичі була цілковита рівність...

Пізніше вже виникають військові товариства, воєнні та оборонні дружини, дружини нападників за здобиччю та найняті дружини. При цій організації вже вибирали старшого поміж себе, який домовлявся з князем за плату та стежив за рівним і правильним розподілом плати чи здобичі. Під час дій всі підлягали вибраному керівникові, але мали раду громади. Цебто, важливі справи вирішували на загальній раді. Військова організація вже краще відбита в народній творчості, зокрема в колядах княжо-дружинної доби.

...„Ой під вербою, під зеленою,
Ой там стояла мужів громада,
Мужів громада, велика рада...”

Це вже буде реалістичний образ МОЛОДЕЧОЇ ГРОМАДИ з первісних часів, її організації та виправка по „дівку”. До таких же архаїчних висловів належить і такий:

...„Не купуймо ми на жони злота,
На дівки срібла...”

Молодці були нежонаті, а слово „на жони” — це або пізніше навестування, або вжито в розумінні майбутнього часу, коли молодець одружиться. А найскорше це визначало — не одружуймось, не думаймо про одруження, а віддаймо всі засоби на Молодечу Громаду. Старшим варіантом вважається:

...„Не купуймо, браття,
На дівки вінки...”

І це визначало, що вибуяле життя в Молодечій Громаді було так до серця молодцям, що вони закликали не одружуватись.

У поданих варіантах „БАРВІНКУ” досить виразно зазначено, що „ворон коня сідлає” тобто громада збирається в похід по „дівку”, чи в найми до „князя”. А один з них „роман-зіля” копає, цебто збирається одружитися. Його зрікається Молодеча громада й інші громади, а приймає дівоча. У цих численних варіантах веснянки-гаївки „БАРВІНОК” (а їх нараховують понад 20) — яскраво виявлено й організацію Молодечих Громад, і їх збори у похід, і виключення члена, який одружився. Рівнобіжно з мотивом Молодечої Громади проходить, не менш яскраво еротичний мотив — кохання, одруження.

Іще цікаво показано організацію громад „чоловічої”, „жіночої” та „дівочої”. Без сумніву, що „дівоча громада” зорганізувалася далеко пізніше, коли вже не „поривали” дівчат. Але ця громада повстала на зразок хлоп'ячої. Відомо, що чоловічі громади існували, а брали вони по-

чатки від організації й структури р о д у. „Чоловіча Громада” радила в справі загально-господарській, оборонній тощо. Рештки цих громад збереглися до цього часу у формі віча чи сходу, де розв’язувались важливі громадські питання.

Ці веснянки-гаївки — „БАРВІНОК” упродовж віків надзвичайно наверстувались, а закінчення вже додані жартівливі, яких у первісних формах не було. Але провідна думка не змінилась.

Х. ВЕСНЯНКИ-ГАІВКИ, В ЯКИХ ВІДОБРАЖЕНО РОДИННЕ ЖИТТЯ

У веснянках-гаївках цього типу подається життя родини, роду, взаємини членів родини тощо. До цієї групи веснянок-гаївок належить чимало стародавніх народніх поезій, що змальовують важкі переживання дівчини, яку мати неволить вийти за нелюба, за старого. Цей мотив добре подано в веснянці-гаївці „ВІНОК”:

А моя мати взяла
Та миленькому дала.
Коли б я була знала,
Була б я го красше вбрала,
Ще й золотом позолотила,
Миленького прикрасила.

(Повний текст див. „Веснянки-гаївки еротичні”).

Література: В. Гнатюк: „Гаївки”, ч. 121, стор. 190; М. Грушевський: Історія української літератури.

Веснянка-гаївка „ВІНОК” — це тема дуже поширена в народній творчості. Мати, здебільшого в інтересах матеріальних, насильно видає доньку заміж за нелюба, за старого. Здавен-давна існує мораль — негоже силувати доню за нелюба. Але всупереч цій моралі матері таки зловживали й цим „обрікали” свою рідну й любу дитину на важке життя, а ще частіше на трагічний кінець. У цій, глибокоемоціональній веснянці-гаївці, у гаївці дохристиян-

ського періоду, подано в дуже цікавій формі, у жанрі монолога „обреченої” дівчини, зверненого до свого „вінка” — своєї долі дівочої. Молоде дівча мріяло все своє коротке дівоче життя, що одружиться з любим-милим юнаком, рівнею собі, а тут мати виявляє свою волю й віддає свою доню заміж за нелюба... В розпачі дівчина розповідає, що вона той „вінок” була б розірвала й ногами притоптала... А коли б вона одружилася була з своїм миленьким — вона б той „вінок” іще краще була б оздобила, позолотила б його і миленького „прикрасила”.

Який саме період відображає ця веснянка-гаївка — сказати трудно. Але з певністю можна сказати, що пізніший — хоч доби племінного періоду, хоч ранньої князівської доби. Можливо, що й доби родового побуту, але протягом тисячоліття дуже змінилась і наверстувалась. Цю веснянку-гайку можна вважати дидактичною для матерів, щоб не виявляли злої волі й не робили своїх доньок нещасливими через нерівний шлюб.

Цікаво й те, що вся монологічна веснянка має дві частини, наче для показу й повчання матерям: перша — це нещасливе одруження з волі матері з нелюбом; друга, навпаки, мати видає доню за миленького. У першому трагічний стан дівчини, душевні муки, у другому — душевна радість і щастя.

Ця веснянка-гаївка також була поширена по всіх українських землях з невеличкими змінами, але з однаковим змістом:

„Ой, вінку, мій вінку,
Хрещатий барвінку,
Я ж тебе плела,
Я ж тебе вела
Ще вчора та й звечора...”

А далі внесла в світлоньку, почепила на віконьку, освітила на соньку, миленькому на приглядоньку (на здогадоньку). Решта, як і у вищеподаній.

Спів цікавий тим, що першу половину монологу співають дуже сумно й протяжно, другу — бадьоро й весело.

Провадилася веснянка-гаївка різно, зокрема й так: дівчата бралися за руки, утворювали вінок (коло), а в середині вінка стояла дівчина. Коло під спів першої половини монологу йшло дуже повільно, а під час співу другої половини — спів пожвавлювався, і крок прискіпувався. Та дівчина, що всередині, заспівувала кожен строфу з відповідними жестами та мімікою, а потім підхоплював „вінок” і співали всі, а дівчина всередині „розривала”, „притоптувала” та „припліскувала”...

В деяких місцевостях, як, наприклад, у Літинському повіті — в середині вінка було дві дівчини: одна, що мати видала за нелюба, а друга, що за мильного. Тоді відповідно гра ускладнялася. Характерним у подібних гаївках-веснянках те, що донька, як їй не важко, яка не велика її трагедія на все життя, але вона таки скорялася матері. Беззаперечний послух батькові-матері — то вважалося у ті часи найвищою чеснотою. Другою характерною рисою було те, що долею доні розпоряджала мати, — це в справі одруження, також і сина посилала мати шукати „собі долю”, а батько у цьому відношенні грав другорядну роль. Але в господарстві — син був безпосереднім помічником батька, а донька — помічницею матері. Та й назва доньки, — старослов'янська назва „дщерь”, що визначало первісну назву „доющая”, цебто, на її обов'язку було доїти корів — доющая — дщерь-донька-доня.

До цієї групи можна частково віднести й веснянку-гаївку (містерію), іще належно не розгадану — ДІБРОВА.

Встала дівонька скоро день,
Пішла з горнетком по вогень;
Вийшла дівонька на загіренько
Та впустила го по оболоню.
Та запалила скрутую руту.
Та ці дівоньки сходили,
Коновками воду носили;
Коновками воду носили
Та сі дівоньки сходили,
Та скрутую руту гасили.

Кілько в коновці водоньки,
Тільки в дівонці правдоньки,
Кілько в коновці дошинок,
Тільки в дівочках гадочок.

Ця веснянка-гаївка також дуже поширена й належить до стародавніх, іще остаточно нерозгаданих містерій-символів. Лише в частині Галичини В. Гнатюк записав десять варіантів та на Наддніпрянщині занотовано декілька десятків варіантів.

Література: Я. Головацькій: Народня песни, т. II-й, стор. 179-180, ч. 3; там же стор. 183-184, ч. 7.; там же, т. III, 2, стор. 170, ч. 7; там же, стор. 187, ч. 13; „Правда” 1868, стор. 204, ч. 6; П. Чубинский: Труды, т. III, стор. 36-37, ч. IV; там же, стор. 80-81, ч. 19; там же, стор. 162, ч. 79; Шейковскій: Бит Подолян, стр. 15; С. Малевич: Белорусскія народня песни (Сборник Академіи Наук, т. 82, стор. 29, ч. 3; П. Шейн: Белорусскія народня песни, 1874, стор. 165, ч. 256.

Ця гаївка-веснянка, як видно, малозрозуміла, пізніше прийняла дуже великі наверстування та зміни донепізнання. Приклад цих змін буде приведений пізніше в розділі веснянок-гаївок ПОХРИСТИЯНСЬКОЇ та ПІЗНІШОЇ ДОБИ.

Цілком виявити суть прихованого змісту, провідної думки веснянки-гаївки ДІБРОВА, дуже трудно. Можна припускати, що ця містерія має провідну думку таку: чисті й святі мрії дівчини про щастя її подружнього майбутнього життя, про той надхненний божественний вогонь, який дружина-жінка вливає в родинне життя, в молоді народжені душі, своє призначення на землі — дівчина несе ці мрії в своїй душі 15-16 років (до зрілості), але інколи вона на життєвому шляху втрачає свою і моральну й фізичну силу та віру і, як таємнича д і б р о в а, — палає її душа в безпорадності, у зневір'ї у свою силу, у здійснення своїх ідеалів-мрій... Але сила дівочого духу, енергії, віри у своє неминуче призначення — погасить у ній той духовий пожар; сила людської громади тієї, яка розуміє душу дівчини на життєвому шляху — поверне їй спокій і все-

лить віру у її призначення... Це підтверджується тим, що дівчина згубила той вогонь „на оболоні”, на воді, де проходили в ті часи грища й підбір пари. Видно це одруження не відповідало вимріяному дівочому... В кінці веснянки-гаївки виміряна дівоча правда коновкою води, що молодій дівчини мрії чисті, як вода, але й „текучі”, не тверді, бо про життя вона мріє, але, як того життя іще не бачила, то й ввижається їй, що вона той вогонь „упустила”... А далі логічно-послідовна думка й підтверджує попереднє: „Кілько в коновці дощенок, тільки в дівочьких (головах — С. К.) гадочок”, цебто мрій про своє майбутнє родинне життя. Можна припускати, що зміст ДІБРОВИ — „темного гаю” — це глибока філософічна ідея призначення і життя дівчини-жінки на землі; що в душі її мусить бути вогонь любови, доброти, ласки, миру, злагоди й повної гармонійності родинного, Богом благословенного, життя. Вогонь і вода, що тут подані — це великі святощі, послані небом, є чарівні, є цілющі й вони є в природі...

Тут прекрасно подано образ дівчини-ідеалу: до дня вона встає; йде по вогонь (в ті часи ані сірників, ані чогось подібного не було, а тому мусіли „ділитися” вогнем: коли погасне в одній хатині — йдуть „позичати” до другої хатини; отже, дівчина пішла аж за гору); друге, притаманна риса жінки — це співчуття у біді, бажання допомогти, зарятувати, а то й врятувати другого — тут також характерно подано — „Там сі дівоньки сходили...”

Веснянку-гаївку можна віднести і до групи символічних-містерійних, і до групи еротичних, і до групи родинних. Я відніс її до родинних, зваживши на образ дівчини, її вогонь, який вона несе з ранніх літ до одруження.

До цієї групи — образу господарського та родинного життя належить веснянка-гаївка ЧЕРНУШКО-ДУШКО. Ця гаївка дохристиянського періоду, але створена певно в період ранньої князівської доби, коли вже не „умикали” чи „поривали” дівчат, а вже була купля дівчини. Ця веснянка-гаївка втратила первісний зміст, а зберегла лише першу строфу, а решта строф — це пізніша похристиянська творчість. Тому я повно цю веснянку-гаївку в 2-3-х

варіантах приведу пізніше, а зараз приведу текст лише першої строфи:

„Чернушко-душко,
Вставай раненько,
Вставай раненько,
Вмивай личенько,
Хтят тебе люди взяти,
Мислимо тебе ми дати.
За кого, матіночко,
За кого, ластівочко?
Чернушко-душко,
Ставай раненько,
Вмивай личенько,
Вмися, чешися,
Красно зберися,
Хотят тя люди взяти,
Ми тя хочем замуж дати...

Насамперед тут подано той період, коли вже батьки рядили долею своєї доні, коли вони рішали справу віддання дівчини заміж. Друге, це образ дівчини на порі: мусить вставати раненько, чисто вмиватися, гарно чесатися, гарно вбиратися. Третє, тут подані взаємини доні й матері (батьків): ніжність у взаєминах, ласка батьків, тепла розмова, але воля батька-матері — є тверда. Свою дитину вважали за власність і розпоряджались нею, як воліли. В. Гнатюк записав десять варіантів у Галичині, а скільки не записано?

Веснянка-гаївка ЧЕРНУШКА досить поширена, виконувалась до останнього часу й є люблена. В чому саме полягав ширший зміст цієї веснянки-гаївки в давнину — сказати трудно, бо лише зберігся її початок. Повніше про це буде подано в наступному розділі.

Виконувалась ця веснянка-гаївка різно в різних місцях. В Галичині її співали сидячи, інколи утворювали коло, ходили в колі й співали; на Наддніпрянщині проводили так: утворювали коло, всередині була дівчина, що символізувала Чернушку. Коло ходило й співало, зверталось

до Чернушки, а Чернушка з кола відповідала, одночасово роблячи відповідні рухи: і умивалась, і чесалась, і одягалась та чепурилась...

В інших веснянках-гаївках подано ідеалізований образ господині:

КНЯГИНЯ

Співаючи цю веснянку-гаївку, ходять дівчата від хати до хати через усе село:

Молодая княгиня, душенька,
По сіньох ходила (2 рази),
По сіньох ходила, по сіньох ходила, душенька,
Ключиками дзвонила (2 р.),
Ключиками дзвонила, ключиками дзвонила, ду-
{шенька;

Боярув будила (2 р.),
Вставайте, бояри, вставайте бояри, душеньки;
Ставте каминицю (2 р.),
Ставте каминицю, ставте каминицю, душеньки;
Новую світлицю (2 р.),
Щоб не вилитали, щоб не виносили, душеньки,
Черета і гусета (2 р.),
Щоб не виносили, щоб не виносили, душеньки,
Дівочької краси (2 р.),
Дівочька краса, дівочька краса, душеньки —
Коса до пояса, коса до пояса.
На голови винок, на голови винок, душеньки —
Зельоний барвінок (2 р.).

Село Полоски.

Записала Ірена Гошовська — „Підляські весняні пісні”, ч. 2.

Ця веснянка-гаївка близька до коляди, чи риндзівки. Тут подано гіперболічний образ господині-княгині. Вона поважна, розумна, за всім дивиться, тримає лад та порядок; все під її безпосереднім доглядом — ключами дзвонить, розбуджує рано своїх слуг-бояр і наказує їм будувати кам'яницю-фортецю, щоб і птах не міг вилетіти...

щоб не виносили дівоцької краси... В кінці веснянки-гаївки подано образ дівоцької краси: коса до пояса, а на голові вінок з зеленого барвінку.

Веснянка-гаївка стародавня, драматизована, але частково змінена ближче до форми монологічної. Без сумніву, що цей народний твір з часів ранньої князівської доби, про що вказують і слова. Зчасом наверстувалась, і прибрала чимало мовних змін та підляську говірку. Нам відомо, що кам'яниці в Русі-Україні почали будувати з часів Володимира Великого. А коли тут мова йде про „каминицю”, то можливо, що мова йде про княгиню Ольгу, якій нарід приписав великий розум державця, талановитість адміністратора, великого упорядчика Русі — їздила по землях, будувала городи, встановляла порядки, судила тощо. Запевнити, що це саме так — трудно, бо тут відсутні інші елементи веснянки, які мусіли б характеризувати добу. Правда, і при княгині Ользі ще „рубали хороми”, цебто будували княжі палати з дерева.

До цієї ж групи належить і друга оригінальна веснянка-гаївка із згаданої збірки підляських веснянок-гаївок Ірени Гошовської (подала мені О. Гердан) — „ОЙ ТИ, ЯБЛОНЬКО ГУЛЯКУВАТА.

Ой ти, яблонько гулякувата,
Рано нам, рано, ранесенько.
Чого ти стоїш у темному лісі?
Рано нам, рано, ранесенько.
Стою я, стою, вітьор годую.
Рано нам, рано, ранесенько.
Поронька прийде, то я зацвіту;
Рано нам, рано, ранесенько.
Яблічко зроджу — червонобоке
Рано...
Червонобоке, бардзо солодке:
Рано...
Ой ти, дівонько, молоденькая:
Рано...

Чого ти сидиш довго в батенька?

Рано...

Сиджу я, сиджу, судженого жду:

Рано...

Суджений прийде, за нього пуйду...

Рано нам, рано, ранесенько.

Село Полоски, зап. І. Гошовська.

У цій веснянці-гаївці подано оригінальний образ дівчини в образі гіллякуватої яблуньки. Порівняння дівчини з яблункою та вишнею в народній творчості зустрічається досить часто. Тут своєрідні, не цілком ясні, символи — „У темному лісі”, „віттор годую”. Є й до деякої міри заперечення: дівчинка молоденька, а довго сидить у свого батенька... І ця веснянка-гаївка також близька до коляди, чи щедрівки. Її рефрен, що видається тавтологічним, є насправді засобом чаклування й молодости, і зарані вийти заміж, і зродити яблучко. Це є підсилення тієї стародавньої молитви-мольби, та бажання викликати „рано-пораненьку” судженого.

Інші веснянки-гаївки цієї групи подають позитивний, а навіть гіперболічний образ любови, подружжя; ідеалізований образ господаря, молодика; працю в господарстві тощо. Але поруч подають і від'ємні риси „старого”, що молодим не одружився:

„Ой чом ти, дідоюку, молод не женився?

Ой, йой, йой, молод не женився?

Ані не женився, ані підголівсі!

Ой, йой, йой, ані підголівсі!

Видно до старих неодружених не було симпатій у тім раннім суспільстві, тому їх у веснянках-гаївках висміюють, іронізують з них. Веснянка-гаївка „ЧОМУ ДІДУСЬ НЕ ЖЕНИВСЯ” — стародавня, але також насичена пізнішим лексиконом та поняттями далеко пізніших похристиянських часів. Тому вона й буде подана у наступному розділі — похристиянській добі.

До старих та застарілих парубків особливо **молодь** відносилась недружелюбно:

ОЙ РОСТИ, КРОПЕ

Ой рости, кропе, вирости зельоний
Коло мого города (2 р.).
Ой не ходи, не ходи, невдалий,
Коло мого города (2 р.).
Бо я тебе, старий, я тебе, невдалий,
З давніх літ не злюбила (2 р.),
За твоє шапище (2 р.) шандиші натикала, (2 р.).
За твій поясище (2) шматище повісила. (2 р.).
Ой вирости, кропе, вирости зельоний,
Коло мого города (2 р.).
Ой ходи, молодий, ой ходи, удалий,
Коло мого города (2 р.).
Я тебе, молодий, я тебе, удалий,
З давніх літ полюбила (2 р.),
За твою шапочку, за твою шапочку,
Рутоньки натикала (2 р.)
За твій поясочок хусточку повісила.

Із збірки п. І. Гошовської з підляських веснянок-гаївок.

Не буду широко пояснювати цієї веснянки-гаївки, бо вона досить ясна. Тут вияв нелюбови, а навіть зневага, до старого парубка; дівчина чаклує, щоб відвернути від себе нелюба — старого; разом чаклує та вияснює щиру любов до молодії рівні.

Зневажливі епітети: шапище, поясище, шматище і т. д., а протилежні — шапочку, рутоньки, поясочок, хусточку...

XI. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ДУЖЕ РАНЬОГО ПЕРІОДУ

До веснянок-гаївок дуже далеких часів, — належить і "САМ ХОДЖУ, САМ". Ця веснянка-гаївка сягає кілька, а може кільканадцять тисяч літ у глибину нашого минулого

(наших прашурів). Створилась вона в період переходу від гетеризму до кращих, сталіших і культурніших форм статтевих відносин та шлюбу. Попереду я спогадав про цю веснянку. На основі порівняльних методів, ми пізнаємо її зміст, а тим пізнаємо добу виникнення.

В часи гетеризму, коли родинне життя не мало зрозумілих нам форм сім'ї, родини, а жили "спільно" групами: група чоловіків і група жінок... Дітей тоді виховувала та первісна громада, але були часті випадки, коли мужчина в своїх егоїстичних цілях знищував народжених дітей... Та, властиво, тоді можна було знати матір дитини, а батько був невідомий, а прояви такої дикої натури могли бути лише на найнижчому ступені культурного розвитку. Про такі дикості первісного життя подає Е. Тейлор і другі дослідники первісної культури.

У матері, хоч і на дуже низькому ступені розвитку, як і доба гетеризму, чуття до своєї дитини було, а тому був і жаль. Але для кращої ясності подам уривки веснянки "САМ ХОДЖУ, САМ":

1. Сам ходжу, сам...
 2. А дітоньки маленькі де подівав?
 1. А во Львові і Кракові дощ потопив...
 2. Сам ти втопи, сам пропади.
А дітоньки маленькі виволочи!
У неділю рано-пораненько
Зберімося всі в громадоньку — виволочмо!
- (Зап. від Софії Бочило з Полісся, Пінщина.)

Веснянка-гаївка проводиться так: дівчата й хлопці стають в коло. В середині сидить кілька малих дітей, а навколо кола ходить хлопець і співає "Сам ходжу, сам", але ходить далше від кола, бо близько його не допускають...

В його співі відчуваємо "батька", ту самотність, туга, докори совісті за страту дітей задля своїх тваринницько-егоїстичних цілей... Громада, зокрема жінки, його відкинули, не приймають, докоряють йому, а навіть загрожують... У мотиві дівчат-кола, що відповідають "самотньому", виразно бринять ноти зневаги до нього, озлоблення, ненависти, погрози та образи...

Цю веснянку-гайку я добре пам'ятаю з дитячих літ; її "водили" на Поділлі, зокрема на Вінниччині, Літинщині, а також на Київщині. Змістом вона була далеко довша, але, на жаль, пригадати того тексту не можу, а імпровізувати неможливо. Гра проводилась, як я зазначив вище. А як саме проводилась гра на Пінщині, — бабуса Софія Боцило мені не подала. Пригадую, що закінчення було й таке: після довгого співу та гри, "Самотній" намагається підійти до гурту, але дівчата на нього нападають, валять на траву, вдають, що б'ють. потім, хапаючи дітей, розбігаються, а "Самотній" деякий час лежить на траві... Коли ж "Самотній" намагався кілька раз під час гри підійти до кола дівчат, вони його з галасом відганяли, відтрчували.

Ця веснянка-гайва особливо вражала сумним своїм співом у сполуці з грою, мімікою, а разом чудесно відображала провідну думку її.

З точки зору анімістичного світогляду, то вона є чарівна: всіма рухами та співом відганялись лихі майбутні чоловіки, неприхильні до дружини та дітей.

Наступний цикл веснянок-гайвок — це відображення доби, коли долю одруження вирішували батько, а не хлопець і дівчина, як це було пізніше. До XVII стор., а подекуди й пізніше, батьки молодого домовлялися з батьками молодої про одруження їх дітей: існували тоді певні моральні устої у справі взаємин батьків і дітей, і **діти одружувались лише з волі батьків**. Правда, поруч з таким звичаєм, були й відступи. Батьки в більшості щастя дітей вбачали в матеріальному добробуті, щоб жених був багатий, а діти й тоді прагнули широї любови й лише в любові вбачали своє щастя.

Боротьба й розходження між матеріалізмом та ідеалізмом глибоко позначилась у минулому, має місце й до наших днів. Це віддзеркалено спочатку в веснянках-гайвах, потім у колядах, купальських піснях, народніх піснях, казках. прислів'ях, та в літературі.

Зважаючи на те, що веснянки-гаївки це цілковита творчість лише дівчат, то в них чудесно відображена душа дівчини, її нелюбов до старих, до нерівні.

ХІ. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ — ПОШАНА ПОКІЙНИКІВ

Веснянки-гаївки, присвячені пам'яті покійників дідів-прадідів були в давнину чільними, як і коляди. Але із зміною світогляду, — спочатку пошани і віри в душі-духи дідів-прадідів, як опікунів роду та родини, а пізніше анімістичного — мало-помалу й відійшли ті веснянки-гаївки. Зате у всіх великодніх, як і різдвяних звичаях, дуже добре й цілком виразно зберігся перший і найстарший світогляд — віра у душі-духи. Починаючи з „Вогнів Великого четверга” — „Мертвецького Великодня”, „Вогнів Великодньої ночі”, досвітнього розговіння, великодніх дзвонів — і кінчаючи проводами та христуванням на могилках,—добре відображений цей культ-вірування. У дні великодні покійників спогадують і досі, як живих, бо вірили, що на Великий день покійники виходять із землі.

Під час їжі на Великдень приказують: „Святії родителі, ходіть до нас хліба-соли їсти”. Або: „Їжте, пийте, вживайте й нас грішних споминайте”. Або: „Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим і рада”. (Чубинський, 28 стор.).

М. Грушевський так про це подає: „Переходячи до великої трапези помершим, годиться піднести насамперед, що вона відбувається окремо від першого весняного дня мерців, „навського великодня”, що припадає то на четвер на страснім тижні („білім” або „чистім”), то на четвер великодний. Таких днів рахується три до року: весняний в цей четвер, літній — коли цвіте жито, і „на Спаса”. В ці дні мерці небезпечні для живих, вони мають велику силу, і проти них треба різних охоронних заходів (Чубинський, III, 14). Натомість у провідну суботу (перед Томиною неділею) або в інший прийнятий день справляється трапеза „дідам”, своїм ріднякам. Звичайно це робиться на „гробках”, і це, очевидно — старша, первісна форма;

але місцями ця церемонія вже вагається між церквою, куди приносяться „мисочки” за померші душі й тут же справляється часом загальна трапеза, — і кладовищем, де теж окрім жертви своїм помершим на гробі часом відбуваються й спільні трапези — які переходять потім у різні веселі забави — особливо в бабські пісні і хороводи („бабський великдень”).

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. 1-ий, стор. 180, Київ-Львів 1923 р.).

Частина цих покійницьких веснянок-гаївок перейшла в народні лірницькі та сирітські пісні й затратила веснянко-гаївковий мотив та ритмику.

Близькі до згаданих гаївок-веснянок були й проти смерти та морозу. Ці поняття в давнину чомусь часто ставили поруч. Закляття морозу та смерти дійшли до нас також далеко не повно. Записали ці заклияття частково в Проскурівському повіті П. Куліш, пізніше записав П. Чубинський (стор. 180) близький до варіанта Головацького (II, 230).

Смерти, смерти, іди на ліси,
Йди на безвість, йди на море,
І ти, морозе, великий і лисий,
Не приходь до нас із своєї комори!
Смерть з морозом танцювала,
Танцювала і співала
І за море почвалала.

(Чубинський, 180).

В Архіві Анічкіна:

Смерть з морозом танцювала
Та за море десь пігнала,
Пішла собі смерть у ліси,
Побіг за нею мороз лисий.
І сидять там у темній норі
За водами у коморі.
Смерте, смерте, не вертайся.
Ти, морозе, не з'являйся —
Сидьте си там не вертайте,

Нас пожитку не збавляйте,
Най нам сонце далі гріє,
Жито, ярець скоро зріє.

ХІІ. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ЖАРТІВЛИВИ

Цей жанр веснянок-гаївок з'явився пізніше, а навіть, можна думати, в часах похристиянських. Типовими веснянками-гаївками жартівливого змісту — це будуть „Жінка на торзі”, „Чому дідусь не женився молодим” і т. д. Тексти та коментарі до них будуть подані в розділі „Веснянки-гаївки похристиянської доби.”

Р О З Д І Л І І

ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ПОХРИСТИЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Веснянки-гаївки ПОХРИСТИЯНСЬКИХ часів є, так би мовити, цілковитим продовженням І-го періоду — ДОХРИСТИЯНСЬКИХ. Ця народня творчість тих далеких часів була спочатку просякнута світоглядом — вірою у духи-душі покійників — дідів-прадідів, що вони, умираючи, від роду чи родини не відходили, а залишалися й далі у тім роді, як опікуни, добродійники, як члени того роду; пізніша творчість досить яскраво відображає анімістичний світогляд, віру в природу як живу, що має також душу; ще пізніше ці два світогляди йдуть поруч, що бачимо у наших звичаях.

Другий період веснянок-гаївок, похристиянського періоду, можна поділити на чотири підрозділи: перший підрозділ безпосередньо похристиянський, в якому віддзеркалюється два згаданих світогляди; другий підрозділ — це період двовір'я; третій — християнізація і четвертий — соціальних змін.

За класифікацією й ці веснянки-гаївки поділяються на ті ж групи, що має їх перший період, з тією ж основою й змістом, але сильно наверстовані (нашаровані), не тільки словами, але й поняттями, новотворами, а навіть і кри-

тичні, чого ми в першому періоді не зустрічали. Ці веснянки-гаївки поволі втрачають суто релігійний та магічний зміст і стають піснями-забавами весни та Великодня; тут ми вже не відчуваємо ритуальних, чарівничих чи благально-молитовних актів, а тільки являють вони образи пережитків минулого. Цікаві вони дуже тим, що подають історичні події, народню мораль, погляди на родину, на працю, зокрема, на одруження та любов.

Читачеві часто буде здаватися, що цей розділ є своєрідне повторення першого. Насправді, це не так. Під впливом християнства — зміни світогляду, під впливом соціальних подій та історичного бігу — змінюється життя, взаємини, погляди на природу та її явища, хоч філософічне підґрунтя залишається попереднє: намагання пізнати природу, підкорити її сили на користь людині; намагання розв'язати питання призначення людини, вічності світу; намагання зрозуміти, в чому щастя людини на землі і т. д.

Ці веснянки-гаївки у значенні світоглядovому ще живуть довгі віки. Їх співають як магічні ще до XVII, а може й до XVIII сторіччя. Але віра в їх магічну силу під впливом християнства щораз більше й більше слабне. Врешті ці поетичні та філософічні високомистецькі поезії починають набирати й іншого змісту. А навіть з XII-XIII сторіч вже в гаївках-веснянках з'являються мотиви княжої міжусобиці, відображена й татарщина, як лихоліття; позначилась на веснянках і боярська сваволя, і людська недоля, а ще пізніше — й козаччина.

Таким чином, веснянки-гаївки похристиянського періоду щораз набирають соціального забарвлення: тут виспівується і кріпаччина, і горе вдови, і поневіряння сироти, і насильницька роля батьків, що продають чи видають свою доню за нелюба, за старого...

І коли в першому періоді це були справжні молитви-чародійні пісні й дії, то в XIX стор. це вже пісні-привіти весні, „спадкові” з роду в рід традиційні розваги під час Великодня та й взагалі весною.

Цей розділ можна класифікувати приблизно так:

1. Стародавні — продовжували існувати без змін;
2. Наверстовані з релігійним додатком;
3. Релігійні — християнські;
4. Історичні;
5. Побутові:
 - а) Родина;
 - б) Дівчина на порі;
 - в) Парубок на оженинні;
 - г) Вдова;
 - д) Сирота;
 - е) Нелюб;
 - ж) Чому дідусь не женився молодим;
 - з) Жінка на торзі — взаємини жінки й чоловіка;
 - і) Мачуха;
6. Заклик весни;
7. Відображення чеснот;
8. Хвальні;
9. Жартівливі;
10. Драстичні;
11. Політичні;
12. Військові;
13. Новотвори.

1. СТАРОДАВНІ ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ, ЩО ПРОДОВЖУВАЛИ ІСНУВАТИ БЕЗ ЗМІН

Довший час після прийняття християнства, краще сказати, цілі століття, виконувались старі веснянки-гаївки, як казали, „поганські” (тільки не від нашого українського слова поганий, а від латинського *pagus* — село, *paganus* — сільський). І виконувались вони у лісі над рікою чи в лузі. Виконання їх було як ритуальне, чарівниче, тільки зрідка вживались релігійні слова чи назви. До таких належали всі згадані та інші численно подані в розділі першим веснянки-гаївки, як наприклад, „А ми просо сіяли”, „Подоляночка”, „Білодайчик”, чисті варіанти „Жучка” тощо. Ілюструвати їх нема потреби, бо тексти приведені в першому розділі.

2. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ НАВЕРСТВОВАНІ З ХРИСТІЯНСЬКИМИ ДОДАТКАМИ

Прикладом наверстованої релігійними християнськими словами цілком механічно, коли в ці слова не вкладається свідомо християнський зміст, — це буде відома в усіх українських, та і в декотрих слов'янських землях, містерія КОСТРУБОНЬКО (Коструб). Тут або заміна Коструба Христом, або утотоження. У давнину містерія Кострубонько виконувалась лише в лісі над водою й тільки під великодню ніч. Михайло Козак пригадує докладно, що він у дитинстві, ще не так давно, років 50-60 тому, добре пам'ятає, як перед Великоднем уночі збиралися хлопці й дівчата на р. Стир з сіл Козаки, Витовічі, Збруї, Копані, Піски та Лишнів, пов. Броди, — „розкладали великі вогні, разом дівчата й хлопці, співали та водили „к о с т р у б і в”, скакали через вогні парами, веселощі були неймовірні, галас ішов далеко, а вогні були так великі, що видно було аж до згаданих сіл”.

(Як саме виконувалася та співалася містерія К о с т р у б о н ь к о див. стор. 55, де подано відповідний текст).

Тут подам лише початок і цікаву для нас строфу:

Перша дівчина: — Христос Воскрес!

Друга дівчина: — Воістину Воскрес!

Перша: — Чи не виділись де мого Коструба?

Друга: — Пішов у старости і т. д.

Отже, тут увесь зміст старий, увесь зміст первісний, а нових тільки два рядки великодняго привітання, що повторюються перед кожною новою строфою.

Як попереду я зазначив, трудно остаточно розв'язати цю містерію. Подано її в формі первісній, драматизованій: наче взаємини та любов чи нелюбов чоловіка й жінки, дівчини й парубка, милого й нелюба. Спочатку зустрічі, потім сватання, хворість, смерть, похорон, воскресення... Без сумніву, що тут є виразний мотив боротьби весни з зимою, чудодійний вплив сонця на воскресення природи,

а філософічний, глибокий зміст — питання життя й смерті, питання вічності.

Проф. М. Грушевський так висловлюється щодо Коструба й подібних містерій:

„Свято се найчастіше носить назву „розираги”, часом мішається з русаліями, подекуди покривається похоронами Коструба або Ярили, що теж відбувається в перший понеділок Петрівки. Найбільше характеристичною прикметою його являється оргія, що справляється заміжніми жінками, то з участю чоловіків, то з повним їх виключенням. Вона має аналогічні риси з оргіями сирної неділі і, до певної міри, їм відповідає. З другої сторони підходить своїм характером до „ігрищ” купальських, тільки що там відіграє головну роль молодь, тим часом як учасниками петрівчаної оргії являються, як я сказав, старші покоління”.

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. 1-й, стор. 189, Київ-Львів, 1923 рік та С. Венгжинівський, „Язическій обичай в Брацлавщине, „Кіевская Старина”, т. 50, 1896 г.).

Отже, в цій містерії замість якогось радісного оклику, що вже весна прийшла, воскресла, що зима переможена, маємо формулу оклику похристиянських часів — „Христос Воскрес!”

Характерним для веснянки-гаївки Кострубонько є те, що вона виконувалась не тільки дівчатами, а й молодіцями та чоловіками. Це мені пам'ятно ще з-перед дев'ятсотих років із сіл Якушинець, Зарванець, Лисогори та Хмельової. При чім виконувалась кілька разів упродовж року. Це є ще більшою загадкою для розв'язання.

Другою такою характерною веснянкою-гаївкою з передхристиянських часів, де вставлені нові слова-поняття церковного характеру — це варіант „г” веснянки-гаївки, записаної В. Гнатюком, БАРВІНОК:

Ой роман-зілле копає, копає,
Та він о нім не знає, не знає,
Що за зілле копає, копає.
Одно зіленько кадило, кадило,

Що по церкві ходило, ходило;
Друге зіленько барвінок, барвінок,
То дівчатам на вінок, на вінок;
Третє зілечко рутиці, рутиці,
Ото дівонькам правдиці, правдиці.
Четверте зіленько шильвія, шильвія,
Ото дівонькам надія, надія.

Записана у Дзвенигороді, Бобрецького пов., записав
Сорока. В. Гнатюк: Гаївки, стор. 222.

І ця веснянка-гаївка дуже стародавня, але вже з доповненням-наверствуванням словами, що належать до періоду похристиянського: „кадило, що по церкві ходило”. Насправді є зілля, що носить назву „кадило”, але й назва певно з’явилась у добі похристиянській. Що це нашаровано в ранніх роках після прийняття християнства, — не підлягає сумніву, бо й уявний образ того кадила є своєрідний.

Отже, в цю групу веснянок-гаївок просякають слова з нової віри, чи близькі до цього, але без розуміння світогляду та й самих слів-понять.

3. РЕЛІГІЙНІ ХРИСТИЯНСЬКІ ПІСНІ ПОХРИСТИЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Боротьба з „поганськими” великодніми піснями — веснянками-гаївками була також, але вона не набирала такого непримиренного характеру, як з колядами та Купалом. Веснянки-гаївки — це творчість та виконання на дев’яност відсотків дівочі, тому й не було так загрозливе. Друге, у весняних піснях були мотиви близькі всім часам і періодам нашої первісної історії культури, як і пізнішим періодам нашої історії, за незначним винятком. Тому це „не було великою небезпекою християнству”, краще сказати, духовні зверхники не так жорстоко осуджували веснянки-гаївки, як інші народні звичаї з часів первісної культури, а навіть сами дуже любили дивитися, милуватися з цих чудесних веснянок-гаївок та переживати

так прекрасні мотиви — любови, краси, життя вибуялої молоді. Боротьба провадилась тільки за те, щоб „водити веснянки-гаївки” біля церкви, а не біля води в гаю, та щоб „кострубоньків”, „ярил” та подібних їм, замінити на Христа. Боротьба духовенства в напрямку християнізації веснянок-гаївок провадилась довгий час, але, не мала найменшого успіху, крім заміни місця дії — води й ліса на прицерковні площі — цвинтарі та кладовища. Хоч, правда, є чимало відомостей, що певний рід веснянок-гаївок ще в первісних часах провадився на кладовищах, як пошана, привіт духам-душам покійників, опікунів роду-родини, а разом і благання їх про кращу долю.

Оскільки прищеплювання релігійних мотивів весняним пісням було надто штучним, через що веснянки-гаївки втрачали свою високу художність та емоціональність, — ті „новотвори” духовних осіб не збереглися, як малохудожні й незрозумілі молоді, зокрема дівчатам. Видно, в давнину церковні зверхники вплинули на хлоп’ячі маси й витворився своєрідний тип великодніх пісень, але дуже відмінний від веснянок — це р и н д з і в к и, про що мова буде пізніше й повніше.

Ой рано, рано куройки запіли,
Же Христос, же воскрес, же воістину, же воскрес...
Еще ми ранше Ганунейка встала...

А чи:

Христос Воскрес, господарейку,
Ми на твоїм подвірейку, же Христос, же воскрес...
(Повні тексти будуть приведені в підрозділі РИНДЗІВКИ).

Ці хлоп’ячі пісні провадились вже не біля церкви, а вранці на перший чи на другий день Великодня. Хлоп’ячі гурти ходили з цими піснями по селу від хати й до хати, збирали писанки.

Тільки окремі дослідники пов’язують риндзівки з веснянками-гаївками, але вони, на мою думку, не мають нічого спільного з тими чудесними, глибокоромантичними, художніми, емоціональними, повними душі, любови й життя української дівчини — творами первісної культури.

4. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ

У похристиянському періоді численні веснянки-гаївки набрали відмінної тематики, іншого змісту, зберігаючи жанри веснянок-гаївок. Окремі веснянки-гаївки вкладають зміст історичний, подають картину народного горя з приходом татар; дуже характерно подано психіку й розпач полонянки дівчини та полоненого татарами хлопця, — це в веснянці-гаївці — „ВИКУП ДІВЧИНИ” та „ВИКУП ХЛОПЦЯ”.

Треба згадати ще раз філософічно-космічні „ВОРИТЦЯ”, „ВОРОТАРЯ”, „ВОЛОДАРЯ”. Цього типу я подав два варіанти в розділі 1-му — веснянки-гаївки дохристиянського періоду (див. стор. 103) — один галицький, другий — закарпатський. Тут подам варіант „Воротаря”, що співався та виконувався в Літинському повіті на Поділлі та в Галичині:

В О Р О Т А Р (натяк на галицького князя Романа).

„Воротарю, воротарю, відчини ворота!”

— Чого хочете, чого кличете?

„Пускай в город! Пускайте в город!”

— А що ж за люди? А що ж за люди? —

„Нашого пана, князя Романа!”

— Нема дома, нема дома!

„А де поїхав? А де поїхав?”

— До Львова на торг, до Львова на торг. —

„Коли поїхав? Коли поїхав?”

— Вчора з вечера. Вчора з вечера. —

„Коли приїде? Коли приїде?”

— Завтра к обіду. Завтра к обіду. —

„Що за дар дасте? Що за дар дасте?”

— Мізине дитя, мізине дитя. —

„А в чім те дитя? А в чім те дитя?”

— В сріблї та злоті, в ткацькій роботі. —

Богдан Лепкий: СТРУНИ, Антологія української поезії, ч. 1, стор. 23, Берлін, 1922 р.

Як бачимо, тут „ВОРІТЦЯ” чи „ВОЛОДАР” в додаток до своєї філософічної символіки, прибрали ще конкретний історичний факт: боротьбу галицького князя Романа з боярством; а навіть веснянка-гаївка прийняла конкретне ім'я Р о м а н а. Правда, одні історики та етнографи цю веснянку-гаївку відносять до кн. Романа, а другі до його сина Д а н и л а; інші історики та етнографи заперечують те й друге. Я схильний думати, що в окремих варіантах таки подано історичну подію кн. Романа, а в других — подається про скитання його малого сина Д а н и л а та боротьба його за батьківський стіл.

У цій веснянці-гаївці не оминуті „небесні ворота”, через які приходить народження, воскресення природи, воскресення та прихід весняного с о н ц я, духів-душ дідів-прадідів, в е с н и, але до цих „воріт” додано ще й історичну подію — через філософічні ворота приходить і дитя-князь визволити селян з боярської наруги та неволі.

Веснянки-гаївки про татарське лихоліття, створені в XIII чи в XIV стор., дуже цікаві й збереглися майже без змін.

ВИКУП ДІВЧИНИ

Там ві Львові на риночку, бриніло,
Там татари люд списують, сердейко,
Там тудиль ми дівче ходить, бриніло,
А все з ним розмовляє, сердейко,
Не пишіт ні на папері, бриніло,
Напишіть на китайці, сердейко,
Бо я роду великого, бриніло,
Я батейка багатого, сердейко,
Та приїде, викупит ні, бриніло,
Та приїде викупит ні, сердейко,
Ой ю сонце під полуднем, бриніло,
Ніт батейка, не видати, сердейко.

Починається знову з початку: Там ві Львові, аж до:
Бо я роду великого, бриніло,
Я матері багатой, сердейко.

Потім: „я брата, сестри багатої”, і співається за кожним рядком: “Ой ю сонце під полуднем, бриніло...”

„Ніт матері, братейка, сестройки, не видати, сердейко”.

„Бо я роду великого, бриніло,
Я милого, багатого, сердейко.
Ой те сонійко не сходить, бриніло,
Юж приїхав викупив ні, сердейко.”

Записав у Наконечнім, Яворівського пов., І. Сапрун.
В. Гнатюк: Гаївки, стор 237-238, ч. 178, Львів, 1909 р.

ВЕСНЯНКА-ГАІВКА ВИКУП ХЛОПЦЯ

Ой з-за гори, мій соколе, з-за гори,
Лежить, лежить молод жовньар в неволі.
Ой ви, братьї, ви, камратьї, ви мої,
Перекажіть до батенька во минї.
Най батенько свій маєток продає,
Та най мене з неволеньки ратує.
Вольїу би ти, мій синочку, умирати,
Як я маю свій маєток продати.
Ой з-за гори, мій соколе, з-за гори,
Лежить, лежить молод жовньар в неволі.
Перекажіть до матьїнки во минї.
Най матьїнка кури й гуси продає і т. д.
Як я маю кури й гуси продавати.
Ой з-за гори і т. д. . . . до братенька . . .
Най братенько свої коні продає і т. д.
Вольїу би ти, мій братеньку, і т. д.
Ой з-за гори і т. д. до сестроньки і т. д.
Най сестронька куралики продає.
Вольїу, мій братеньку, і т. д.
Ой з-за гори . . . і т. д. до милої . . . і т. д.
Ой маю я їдну скриню та й тую продам,
Таки я ти, мій миленький, умерти не дам.

Зап. 1909 р., в с. Присівцях, Зборівського пов., О. Роздольський. В. Гнатюк: Гаївки, стор. 239, ч. 179., Львів, 1909 р.

Перша веснянка-гаївка — ВИКУП ДІВЧИНИ — подає дуже художньо, емоціонально, а навіть реалістично образ і психіку полонянки, дівчини багатого роду, яку захопили татари в полон, як ясир і оголосили за неї викуп (XIII стор.). Тут показано і місце, де захоплено дівчину до полону, Львів, (можливо, що раніш було подавано інше місто), нервування дівчини, її ніжна любов до всіх своїх рідних, її надія на викуп. Вона рахує години й хвилини — хтось з рідних та мусить прийти — бажає, щоб не писали на папері, а на китайці. Поняття й символ слова китайка дуже многозначущі: і надія, і запорука, і вшанування, і певність виконання бажання чи прохання. Дівчата носили китайку як честь, невинність, символ чистоти, а хлопці, зокрема в часи козаччини, як пошана, як нагорода. І коли козак поліг героїчною смертю за свою батьківщину, труну його покривали червоною китайкою, і це дорівнювалось „спартанському щитові”.

Але надію милої здійснює висока любов милого: тільки він не зупиняється в любові ні над чим, рятує свою милу, — любов перевершує все на світі.

В закінченні рядків рефрену маємо слова: „бриніло” та „сердейко”. Ці слова додають і музичности веснянці, і характеризують стан неволі, і самий наскок татар, картину їх шумного, кричащого панування, — все бринить, шум, крик, галас. Друге — сердейко — характеризує жаль, тугу за рідними, страх, надію на рідних, ніжність дівочої вдачі.

Друга веснянка-гаївка — ВИКУП ХЛОПЦЯ — утвір також цікавий, але значно пізніший. Це образ юнака-воєня, що попав під час війни до полону (чи то до Польщі, чи до угрів), до якого саме, тут не подається. Але слова „жовньар”, „камраты” — це й чужі слова, і значно пізніше наверствовані.

Хлопець, подібно дівчині, просить по черзі у всіх своїх рідних — і батька, і матір, і братів, і сестер — рятувати його, продавати свої скарги й викупити з неволі. Кожне ставить свої багатства дорожче від життя сина, брата

й воліє — хай краще умирає, ніж я маю позбутися своїх багатств... Аж любов милої, як і в попередній веснянці милого, все віддає, щоб врятувати милого.

Мотив вірності й любови, включно до самопожертви, дуже частий в народній творчості. Як і в колядах, щоб виділити образ вірності й любови, подається образ милої чи милого, так і у веснянках-гаївках цей мотив є провідним.

Слово „во мині” — слово старе й наводить на думку: чи воно взято з іншої стародавньої веснянки-гаївки, чи ця пісня створена поруч і в часі „ВИКУПУ ДІВЧИНИ”, але піддалась змінам донепізнання. Вислів: „З-за гори, мій соколе”. заставляє думати, що вояк був у полоні за горами Карпатами, цебто в угрів.

Виконуються ці обидві веснянки-гаївки однаково: дівчата становлять коло, інколи разом з хлопцями, і, рухаючись у колі, співають.

Пізніше веснянка-гаївка ВИКУП ХЛОПЦЯ перейшла до риндзівок і виконувалася, як риндзівка — при денному обході хат з додатком: „Христос Воскрес!”

Зважаючи на знайдений новий варіант „Воротаря”, краще сказати „Володаря”, я хочу ще раз повернутися до цієї веснянки-гаївки, але раніш приведу текст-варіант, записаний етнографом Іваном Колесою:

Проводять цю веснянку-гаївку хлопці й дівчата, або дві групи дівчат, вони речитативом-співом ведуть між собою діалог:

група „А”:

Воротай, воротайнички,
Й отворить нам воротонька!

група „Б”:

А ми воріт не втворимо,
Нема нашого пана дома (біс)
Пан поїхав й аж до Львова.
Буде сукню набирати,
Свою паню прибирати.

Я що ж то нам за пан їде,
Я що ж то він нам за дар везе?

група „А”:

Золотое зернятонько,
Найкрасніше дитятонько.
Пустіт нас мур мурувати.

група „Б”:

Ой ми не пустимо замки ламати.

група „А”:

А ми замки поламаємо,
Сами пріч повтікаємо.

По цім утікає група „А”, а група „Б” ловить з-поміж них останню в ряду дівчину. Та пісня повторюється так довго, поки у групі „А” не лишиться тільки одна дівчина, що співає на закінчення:

„А”:

Ой що ж бо я ізробила,
Челядоньку-м опустила?

„Б”:

Відповідає:
Було добре годувати,
Челядоньку не пускати.

(Антонович і Драгоманов — чч. 1, 2; „Русалка Дністровая”, 42; Навроцький, 118 а).

Веснянка-гаївка „**Воротар**”, „**Мости**” — поширена по всіх українських землях, але вищеподаний варіант — поширений тільки в Галичині та на Волині. При глибшому дослідженні цієї веснянки-гаївки ми приходимо до висновку, що всупереч твердженню численних етнографів, що ця історична пісня наверстована з часом історії й походить з філософічної пісні „Воротаря”, — ця пісня цілком самостійна й не має нічого спільного з „філософічним воротарем”. Приглянемося до неї ближче. Насамперед, гра її про-

водиться цілком відмінно й ніяких „воріт” „небесних” тут не влаштовують; друге, тут конкретно згадується ім'я „пана Романа”; третє, тут є вислови „мур мурувати”, „найкраще дитяточко в дар”, в інших варіантах згадуються „пчолоньки” та „мед”, а далі, що „челядонька розпущена” і т. д. Правда, пісня дуже заплутана й сприйняла в себе дуже багато різночасних дій та понять. Поперше, Роман не міг їздити до Львова, бо Львів заснований після його смерті; друге, „найкраще дитяточко” — це найскорше мова йде про сина Романа Данила, якого ще дітям привезли „вокняжити” на батьківській столі, якого бажали люди, а не бажали бояри; третє, „мур мурувати” — нам відомо, що король Данило закликав з різних країн майстрів різного фаху для будування Львова. Видно, що вартові столичних міських воріт боялися впустити чужинців, не знаючи, що це майстри й що вони пояснювали, що йдуть „мур мурувати”; четверте, „Ой що ж бо я ізробила, челядоньку-м опустила” — це є натяк на те, що неплачене військо в ті часи часто розбігалось. Цілком можливо, що це віднесено на рахунок матері Данила, а чи його супротивників; тут же виявлена боязнь, щоб їх князя не полонили, не забрали, а тому, мовляв, „нема пана дома”; можна припускати, що тут відбитий і період підготовчий до одруження Данила — „Буде сукню набирати, свою паню прибирати”; можна припускати, що це був час нападу руїників: „А ми замки ламаємо, сами пріч повтікаємо”, цебто, пограбують і втечуть, а тут ще й „челядонька розпущена”, нема з ким боронитися...

Крім того, тут анахронічно переплутано осіб історичних та події: майже разом подано і Романа, і Данила. Таким чином, ця пісня є окрема від пісні філософічної, нічого спільного не має з нею. Але, зчасом, могли до „Воротаря” та „Мостів” прибикувати й „Володаря”, цебто згадані історичні події.

Я довше зупинився на цій пісні тому, що у дослідників її виявилися великі розбіжності.

До підрозділу історичних веснянок-гаївок належить іще цілий цикл. З них ми зупинимось коротко лише на

Я що ж то нам за пан їде,
Я що ж то він нам за дар везе?

група „А”:

Золотое зернятонько,
Найкрасніше дитятонько.
Пустіт нас мур мурувати.

група „Б”:

Ой ми не пустимо замки ламати.

група „А”:

А ми замки поламаємо,
Сами пріч повтікаємо.

По цім утікає група „А”, а група „Б” ловить з-поміж них останню в ряду дівчину. Та пісня повторюється так довго, поки у групі „А” не лишиться тільки одна дівчина, що співає на закінчення:

„А”:

Ой що ж бо я ізробила,
Челядоньку-м опустила?

„Б”:

Відповідає:
Було добре годувати,
Челядоньку не пускати.

(Антонович і Драгоманов — чч. 1, 2; „Русалка Дністровая”, 42; Навроцький, 118 а).

Веснянка-гаївка „Воротар”, „Мости” — поширена по всіх українських землях, але вищеподаний варіант — поширений тільки в Галичині та на Волині. При глибшому дослідженні цієї веснянки-гаївки ми приходимо до висновку, що всупереч твердженню численних етнографів, що ця історична пісня наверстована зчасом історії й походить з філософічної пісні „Воротаря”, — ця пісня цілком самостійна й не має нічого спільного з „філософічним воротарем”. Приглянемося до неї ближче. Насамперед, гра її про-

водиться цілком відмінно й ніяких „воріт” „небесних” тут не влаштовують; друге, тут конкретно згадується ім'я „пана Романа”; третє, тут є вислови „мур мурувати”, „найкраще дитяточко в дар”, в інших варіантах згадуються „пчолоньки” та „мед”, а далі, що „челядонька розпущена” і т. д. Правда, пісня дуже заплутана й сприйняла в себе дуже багато різночасних дій та понять. Поперше, Роман не міг їздити до Львова, бо Львів заснований після його смерті; друге, „найкраще дитяточко” — це найскорше мова йде про сина Романа Данила, якого ще дітям привезли „вокняжити” на батьківській столі, якого бажали люди, а не бажали бояри; третє, „мур мурувати” — нам відомо, що король Данило закликав з різних країн майстрів різного фаху для будування Львова. Видно, що вартові столичних міських воріт боялися впустити чужинців, не знаючи, що це майстри й що вони пояснювали, що йдуть „мур мурувати”; четверте, „Ой що ж бо я ізробила, челядоньку-м опустила” — це є натяк на те, що неплачене військо в ті часи часто розбігалось. Цілком можливо, що це віднесено на рахунок матері Данила, а чи його супротивників; тут же виявлена боязнь, щоб їх князя не полонили, не забрали, а тому, мовляв, „нема пана дома”; можна припускати, що тут відбитий і період підготовчий до одруження Данила — „Буде сукню набирати, свою паню прибирати”; можна припускати, що це був час нападу руйнників: „А ми замки ламаємо, сами пріч повтікаємо”, цебто, пограбують і втечуть, а тут ще й „челядонька розпущена”, нема з ким боронитися...

Крім того, тут анахронічно переплутано осіб історичних та події: майже разом подано і Романа, і Данила. Таким чином, ця пісня є окрема від пісні філософічної, нічого спільного не має з нею. Але, зчасом, могли до „Воротаря” та „Мостів” прибикувати й „Володаря”, цебто згадані історичні події.

Я довше зупинився на цій пісні тому, що у дослідників її виявилися великі розбіжності.

До підрозділу історичних веснянок-гаївок належить іще цілий цикл. З них ми зупинимось коротко лише на

двох — “Зе л ь м а н” та великодніх піснях, що відображають кріпаччину.

Веснянка-гаївка „ЗЕЛЬМАН” або „ЖЕЛЬМАН” дуже була поширена по всіх українських землях, по всіх закутинах, у численних варіантах.

Характерні тексти „З е л ь м а н а”:

Наддніпрянський варіант:

група „А”:

Їде, їде Жельман,
Їде, їде його брат,
Їде, їде Жельманова,
Їде, їде й братова
І вся родина Жельмана...

група „Б”:

Чого хоче Жельман,
Чого хоче його брат,
Чого хоче Жельманова,
Чого хоче й братова
І вся родина Жельмана?

група „А”:

Дани хоче Жельман,
Дани хоче його брат,
Дани хоче Жельманова,
Дани хоче й братова,
Дани хоче вся
Жельманова родина...

Другий варіант:

Корця хоче Жельман,
Корця хоче його брат,
Корця хоче Жельманова,
Корця хоче й братова,
Корця хоче й вся
Жельманова родина...

У часи Хмельниччини з’явився додаток-закінчення:

група „Б”:

Ми Жельмана не знаємо,
Йому дани-хліба не даємо...

Жельманова й братова
І вся родина Жельмана —
Іди собі п р і ч...

(За текстами Вінницького Літинського, Лятичівського, Ушицького та Уманського повітів).

Виконується так: Дівчата поділяються на дві групи — велику, краще сказати людну, і малу — 4-5 осіб. Менша група співає: Іде, їде Жельман..., а друга запитує, чого прийшов Жельман; друга група знову співає, запитує, чого хоче Жельман, — перша, мала, відповідає... Кінчається тим, що група „Б” проганяє групу „А” (малу) — „Іди пріч...” Причім, друга група сидить і наче виглядає когось, а перша „А” — надходить...

Галицькі варіанти:

Виконується подібно до вищеподаного варіанту: дівчата також діляться на дві групи: одна сидить, а друга до неї підходить, співаючи. Різниця та, що тут запитує більша група.

1-й хор:

Їде, їде Зельман,
Їде, їде его брат,
Їде, їде Зельманова —
І вся родина.

2-й хор:

Помагай Біг, Зельман,
Помагай Біг, его брат,
Помагай Біг, Зельманова —
І вся родина.

1-й хор:

Бодай здоров Зельман,
Бодай здоров его брат,
Бодай здоров Зельманова —
І вся родина.
За чим прийшов, Зельман,
За чим прийшов его брат,

За чим прийшла Зельманова —
І вся родина.

2-й хор:

Ой за паннов, Зельман,
Ой за паннов его брат,
Ой за паннов Зельманова —
І вся родина.

1-й хор:

На який ґрунт, Зельман,
На який ґрунт его брат
На який ґрунт Зельманова -
І вся родина.

2-й хор:

На жидівський Зельман,
На жидівський его брат,
На жидівський Зельманова —
І вся родина.

1-й хор:

А ми панни не маємо,
На такий ґрунт не даємо,
Йдіть собі геть!

Далі йде інший ґрунт: хлопський, дяківський, попівський, панський. Остаточно 1-й хор годиться на пропозицію й співає:

А ми панну маємо, на такий ґрунт даємо...

Записав 1890 р. у Григорові, Бучацького повіту, В. Гнатюк.

Варіант „Г”, що піддався частково спольщенню:

1. Йде, їде Зельман, їде, їде его брат!

Йде, їде Зельманова і братова.

Вшицка его родзіна!

2. Щось питає Зельман, щось питає его брат!

Щось питає Зельманова і братова —

Вшицка его родзіна!

3. Гречной панни Зельман, гречной панни его брат,

Гречной панни Зельманова і братова —

Вшицка его родзіна!

4. На який хліб Зельман, на який хліб его брат?
На який хліб Зельманова і братова —
Вшицка его родзіна!
5. На такий хліб Зельман, на такий хліб его брат,
На такий хліб Зельманова і братова —
Вшицка его родзіна!
6. А ми панну маємо,
На той хліб не дамо!
Та й нікому, преч зі двору!

Зап. Ів. Лятуровський, 1856 р., Городинці, Гусятинського повіту.

Коли один хор співає: „Преч зі двору”, — другий відступає назад на кілька кроків і пропонує інший хліб: кукільовий, фасольний, гороховий, вівсяний, ячмінний, житній, пшеничний. (Із Збірки В. Гнатюка: „Гаївки”).

Цікавий варіант „Ж е л ь м а н а” записав у с. Ходовичах, Стрийського пов., етнограф Іван Колесса:

Йедзе, йедзе Жельман, йедзе, йедзе его брат,
По цо йедзе Жельман, по цо йедзе его брат;
Під який ґрунт Жельман, під який ґрунт его брат?
Під французький Жельман, під французький его
[брат.

Жельман, Жельман, Жельманова і братова
[вшистка родзіна.

А ми дівки не маєм, не маєм — йдіт си сама.
Під такий ґрунт не даємо, не даємо...

Ціла пісня повторяється кілька разів з відповідною зміною слова: „французький” на турецький, циганський, панський, німецький тощо. Коли заспівають „під руський ґрунт” (цебто під український), тоді відспівують:

А ми дівку маєм, маєм,
Під такий ґрунт даєм, даєм,
Підь си сама...

Як провадилась гра цієї веснянки-гаївки — Ів. Колеса, на жаль, не показав. (Етнограф. Збірник НТШ, том XI

— „Галицько-Руські народні пісні з мельодіями”, зібрав Д-р Ів. Колесса. Львів 1902 р.).

Цей варіант приводить до роздуми й ширшого розкриття цієї історичної пісні.

Закарпатський варіант „ЗЕЛЬМАНА” близький до загального тексту цієї веснянки-гаївки, але частково польоваччиний, частково відмінний у грі, тому хочу навести й цей текст:

Хлопці й дівчата стають в один ряд обличчям наперед. Перед ними за кілька кроків стоїть хлопець. Співає два хори дівчат, а хлопець речитативом відповідає на запитання.

По горі Зельман, Зельман,
По долині его брат,
Зельманова вся родина —
Веселенько в Зельмана.

По цім загальнім співі, починає трихоровий спів:

1. Усі без хлопця:

На який хліб Зельман?

2. Хлопець:

На вівсяний Зельман.

1. Всі без хлопця:

Ми кралю маємо,
На такий ґрунт не даємо.

3. Всі з хлопцем:

По горі Зельман, Зельман,
По долині его брат,
Й Зельманова вся родина —
Веселенько в Зельмана.

1. Всі без хлопця:

На який хліб Зельман?

2. Хлопець:

На ячмінний Зельман.

1. Всі без хлопця:

Ми кралю маємо,
На такий хліб не даємо.

3. Всі з хлопцем:

По горі Зельман, Зельман,
По долині его брат
Й Зельманова вся родина —
Веселенько в Зельмана.

1. Всі без хлопця:

На який хліб Зельман?

2. Хлопець:

На малайний Зельман.

1. Всі без хлопця:

Ми кралю маємо,
На такий ґрунт не даємо.

1. Всі без хлопця:

По горі Зельман, Зельман,
По долині его брат,
І Зельманова вся родина —
Веселенько в Зельмана!

1. Всі без хлопця:

На який хліб, Зельман?

2. Хлопець:

На пшеничний Зельман...

1. Всі без хлопця:

Ми кралю маємо,
На такий ґрунт не даємо...

Записано 1928 р. в с. Росоші, зап. Мик. Грицак.

Співається ця веснянка і в містечку Середнім, біля
Ужгорода, однаке текст її дуже попсований, скорочений
і пословачиний:

..., „Космачкові (прізвище) Жельман,
Космачкові его пан,
Космачково вшицко —
Жельманова родзіна...
Поставлі ці дружбіна
З Крелевского племена...

Іван Панькевич: Великодні ігри й пісні Закарпаття.
Примітка д-ра Івана Панькевича: „Пісня ця стоїть

одицем на цілу округу Ужгородської жупи і, можливо, що це остаток древніх пісень, що тут уже щезли, або занесена вона галичанами. Пословаччення могло статися на місці, тому, що словацька пісня тут є модною, і в Середнім знаходяться також словаки”.

Л і т е р а т у р а:

В Гнатюк: „Гаївки”; Ів. Панькевич: Великодні ігри й пісні Закарпаття; Ів. Колесса, Етнографічний Збірник НТШ, т. XI, стор. 30, ч. II; Галька: Гаєвки (Заря галицька jako альбум) стор. 524-525, ч. 12; Я. Головацький: Народня песни, т. 2, стор. 192-194, ч. 20; там же — 697-698, ч. 12; там же т. 3-й, стор. 183-184, ч. 10. „Правда”, 1893, стор. 374-375, ч. 16; А. Свидницький: Великдень у Подолян („Основа”, 1861, XI-XII, стор. 47-49; VI, стор. 170-171, ч. 20; Шейковський: Бит Подолян, стор. 35-39; П. Чубинський: Труди, III; Текст Поділля та Київщини, поданий напочатку і т. д.

Веснянка „ЗЕЛЬМАН” чи „ЖЕЛЬМАН” цікава в багатьох варіантах, особливо цікаве виникнення її. Не менш цікаво й те, що „Жельман” поширений по всіх українських землях, по всіх закутинах наших земель. Запис Жельмана маємо переважно з шістдесятих-сімдесятих років минулого століття (1860-1863-1871), але усно вона живе в народі з XVI-XVII стор. На жаль, ґрунтовних історичних джерел у цій справі ми не маємо, але, згідно з народніми оповіданнями та переданнями, до певних висновків приходимо, і вважаю, висновки будуть правдиві.

За панування польської влади в Україні — XVI-XVII стор., коли католицькі ордени, зокрема Орден Єзуїтів, прагнули окатоличити православних українців, а польська влада прагнула — ополячити, з’асимілювати, — вживались жажливі засоби насильства над православними українцями. Один з цих засобів — це віддача православних церков в оренду жидам. Жиди в кожному селі мали ключі від церкви і відкривали церкву для Служби Божої та для інших потреб христин, вінчання, похорону, водосвяття, свячення паски тощо тільки тоді, коли їм заплатить

громада за це податок. На церковних дверях жиди вішали свої „колодки” (висячі замки) та ставили печатки. Пригадую, що я власними очима бачив ті історичні свідки на Поділлі у селах: Якушинцях, Широкий Греблі, Хуторах Мизяківських, Ведмежому Вушкові та в інших. У згаданих церквах збереглися на церковних дверях клямки, припалене місце жидівських печаток тощо.

Т. Г. Шевченко опоетизував ті жахливі часи в поемі „Тарасова Ніч”:

„Виростають нехрищені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра
В церкву не пускають!...”

Для відносного вияснення, краще сказати для пояснення веснянки „ЖЕЛЬМАН” я подам два оповідання з уст народніх.

Покійний дід мій Хвилимон Килимник оповідав іще мені малому таке:*)

...„Коли Україна (Поділля та Київщина) була під Польщею, поляки ріжними засобами примушували православних переходити в католицьку віру. Люди терпіли наругу, муки, але трималися своєї віри. Тоді польські пани віддали українські села, зокрема православні церкви в оренду жидам. Без дозволу жида-орендаря не можна було ані дитя охрестити, ані повінчати молодих, ані покійника поховати; не можна було й паску святити, поки жид не поставить свою печатку на кожній пасці, не можна було й воду святити — за все треба було жидові податок платити... Жид замикав церкву на свою колодку та ще й клав печатку. Попів тоді було дуже мало, на кілька церков один піп, бо поляки не дозволяли висвячувати православних попів... Та й жид не одну церкву тримав в оренді... Збираються бувало люди біля церкви чи паску святити, чи Службу Божу правити, чи вінчати молодих і ждуть годину, другу, а то й десяту, а жид-орендар усе не іде... Люди поміються, стомляться, зголодніють, а жида-орендаря все

нема та нема... Виглядають. А коли хтось углядить, що їде жид-орендар, то кричить: "Їде, їде Жельман" (чи як там того орендаря звали) — всі втішаються, що врешті вже церкву відкриє орендар... Ото й співають на Великдень правдиву веснянку про Жельмана... бо довго ждали покиль він приїде з усім своїм кагалом, відімкне церкву та дозволить паски посвятити..."

Священик з села Слобідки на Вінниччині о. Віктор Мельник розповідав мені те, що оповідав йому його дід Данило, що ще переживав ті жахливі часи:

...„У часи польської неволі (XVI-XVII ст.) український народ зазнав великої наруги, великих мук. Жиди знущалися з православної віри, тримали українські православні церкви в оренді, мали ключі від церкви й за все їм треба було платити данину — і за Службу Божу, і за хрестини, і за право обвінчатися, і за похорон, рівнож за всякі треби. Крім того жиди вольні були в житті і смерті селян. Вони обманом забирали дівчат молодих і невідомо, куди відправляли, бо, коли вже раз заберуть, то більше вже батьки не бачили своїх доньок..."

В. Гнатюк подає запис Григорія Ракочого з села Настасова, Тернопільського повіту:

...„В давніх часах ми, русини, були дуже нещасливі. Пани й жиди цілком над нами панували, навіть ключі від церкви тримав жид. В єднім селі такий ключ від церкви тримав жид Жельман. Отже на Великдень люди того села поприносили до церкви паски і всьо свячене і чекають на Жельмана з ключом. Чекають бідні, вже їдні з голоду, другі з жалю плачуть, а Жельмана як нема, так нема. Або він від одного села від церкви ключі тримав у себе: десь поїхав на друге село. Вже коло полудня, вже люди добре посплакувались, аж тут іден парубок як не крикне: „Їде, їде Жельман, їде, їде его брат, їде, їде ціла Жельманова родина!" — і з тої радости зложили цю гаївку."

В. Гнатюк, „Гаївки", стор. 54., 1909 р., Львів.

Про „Зельмана" писав у „Правді", 1868 р., стор. 256-258, Ом. Партицький, заперечуючи, що Зельман гаївки належить до жидів-орендарів, а переносив „Зельмана" на ґрунт цілком мітологічний:

...„О. Партицький у статті „Рахманський Великдень” („Правда” 1867 р., стор. 87), виводячи рахманів від індійських браманів, і пересуваючи початок відомого звичаю до передєвропейських часів, додає таку увагу: „Хто знає чи пісня за Жельмана не відноситься також до сих дальних часів. Многі держать Жельмана за жида, що забирав церкви в аренду. Но вже ся обстановка, що пісні за Жельмана співаються на Мазурах і в Моравії, каже нам чого іншого догадуватися. Чи не є Жельман те, що в індійців Сома, живитель і отець богів? В Жельманських піснях співається також і про Жельманову родину...”

Звичайно, останні здогади є безпідставні. Найменшому сумніву не підлягає, що ця народня поезія таки належить до часів польської неволі та віддзеркалює жидів-орендарів в Україні. Після сказаного пояснення чи коментарів текстів веснянок-гаївок про Зельмана чи Жельмана — зайві.

Але не зайвим буде відтінити окремі моменти в поданих вище варіантах. Не підлягає найменшому сумніву, що веснянка-гаївка „Жельман” складена таки в часи габсбурзького та жидівського гніту-панування в Україні. Реалістично співається „Жельман” на Наддніпрянщині: „Чого хоче Жельман?” А відповідь пряма: „Дани хоче Жельман...” Цебто податку, окуп; у других наддніпрянських варіантах іще краще подано: „Корця хоче Жельман...” Коли жид-орендар приїжджав у село, то вже напевно „з належною метою”. Цікавий варіант, вивторений під час Хмельниччини: „Ми Жельмана не знаємо, йому дани-хліба не даємо”... У той час озлоблені селяни проганяли та карали жидів-орендарів. І тут саме це й подано. Галицькі варіанти подають щойнше: тут Зельман-Жельман приїжджає „за панною”, себто за дівчиною... Його питають „На який ґрунт?” Це в розумінні, яке буде життя тієї дівчини, яку орендар вимагає, чи в яку країну (ґрунт — це і підстава і земля, а тим можна

*) Хвильмон Килимник народився десь в 1806-7 році, а помер 1905 р.

розуміти й країна) її Жельман віддасть... Оскільки то був час кріпаччини, а „жид-орендар був богом і царем” в селі, то він, видно, займався і дуже вигідною у ті часи, ганебною торгівлею живим товаром: постачав гареми східних азійських країн, чи ринки... Уточнює ці здогади варіант, записаний етнографом д-ром Іваном Колессою в с. Ходовичах. Тут просто жид пропонує „хліб” чи „грунт” — турецький, французький тощо. Селяни в таких випадках певно виступали дружно, в єдності і боронили нещасні жертви. А торгівля „білим товаром” була в ті часи найвигіднішою для жидів. Ясно, що селянство не знало, куди жадає Зельман дівчину, але здогадувалось, що справа трагічна... Не менш характерним вислів з веснянки в пригірських місцевостях: „по горі Зельман, Зельман, по долині его брат”. Це визначало, що один орендар збирав податки у господарів в селах розташованих на рівнині у долинних селах, а другий у гірських місцевостях.

А коли ми уважно приглянемось виконанню цих варіантів, а зокрема до закарпатського варіанту, де Жельмана чи Зельмана персоніфікує **х л о п е ц ь**, — то це цілком підтвердить наші здогади про реалістичну підставу веснянки; та, крім цього, орендар вимагав від громади „панну”, „кралю” — цебто красиву дівчину, вродливу...

Література: В. Гнатюк: Гаївки, Львів 1909 р.; Галька: Гаєвки (Зоря галицька яко альбум) стор. 524-525, ч. 12; Я. Головацький: Народня песни, т. II, стор. 193-194, ч. 20; там же, стор. 697-698, ч. 12; там же, том. III-й, 2, ст. 182-184, ч. 10; И. Галька, „Народня обичаї и обряди, I. ст. 131-134, ч. 12; Ів. Колесса, Галицько-Руські народні пісні (Етнограф. Збірник XI) стор. 30-31, ч. II; А. Свидницький, „Великдень у подолян”, (Основа, 1861, XI-XII, ст. 47-49; Шейковській, „Бит подолян”, ст. 35-38; П. Чубинській, Труди, III; Іван Панькевич, „Великодні ігри та пісні Закарпаття” (Збірник праць, НТШ, присвячений пам’яті Ф. Колесси, тт. XXI-XXII, част. 1-ша), стор. 262-263 та провед. записи з уст.

ВЕСНЯНКА-ГАІВКА ПРО ЗНЕСЕННЯ ПАНЩИНИ

До історичних веснянок належать веснянки про скасування панщини, про тяжкі панщизняні часи, про зневагу тощо. На жаль, я не маю достатньо текстів, тому обмежуюсь текстами, взятими з записів В. Гнатюка.

Т е к с т и:

А 57.

А на горі жовта бляха,
Не бійтеся, дівки, ляха;
Ані ляха, ані пана,
Бо панщина скасована.

(Сільце).

Б.

Не бійтеся, дівки, пана,
Вже панщина скасована!
Гей-гу-гу-га-га,
Вже панщина скасована!

(Зап. у Красієві, Бучацького пов., Підручний).

В.

Ой, зазуле, зазуленько,
Закуй же нам звеселенька.
Чому тоді не кувала,
Як панщина наставала?
А тепер ти кувати,
Як панщини не видати!

(Зап. Ст. Мишко, Слобідка Мушкатівська, пов. Борщів).

Д.

Ой на горі жовта бляха,
Не бійтеся, дівки, ляха;
Гей-гу-гу-га-га!
Ані ляха, ані пана,
А вже тоті пішли в кут,
Що тримали на нас прут;
Гей-гу-гу-га-га!
Що тримали на нас прут.

У цих коротеньких весняночках досить характерно подано, що всі, від старого до малого, завжди обняті були страхом — боялися пана, щоб не карав; не мали вільного часу й для проведення веснянок-гайвок. Тут віддзеркалена безмежна втіха дівчат, що панщина скасована, що вже „тоті пішли в кут, що тримали на нас прут”, цебто різки.

Селяни були певні, що пани, після скасування панщини, будуть фізично працювати, як працювали селяни, та що тим, що катували селян, прийшов кінець:

В а р і я н т „Е”:

Прийшла весна красна,
Щось вона нам принесла;
Принесла нам дівоньку,
Я в рутянім віноньку.
Тепер гайвки граймо,
За руки ся чіпаймо;
Тепер гайвка мила,
Вже ся панщина скінчила.
Пішли тії пасти кози,
Що носили на нас лози.
Ой вже тії повмирали,
Що нас били, катували.
Ой вже тії пішли в кути,
Що носили на нас пруди.

(Зап. Гр. Ракочий, с. Настасів, Тернопільський пов.).

Веснянка виявляє характерну радість дівчат під час великодних свят; навіть весна для них стала красніша, миліша, і гайвки веселіші.

„Ж”.

Ти, сивая зазуленько,
Закуй же нам жалібненько!
Чом ти тоді не кувала,
Як панщина дякувала?
Тепер пани гроші носять,
На панщину людей просят.

А ми грошей не беремо,
На панщину не підемо.
Тепер тії пішли в кути,
Що носили на нас прuti.
Уже ж тії пішли із торбами,
Що ходили з нагайками.

(Зап. 1909 р., в Озірні, Зборів. пов., О. Роздольський).

У цій веснянці-гаївці характерне звернення до „зазуленьки” — віщунки людської долі. Дівчатам хочеться згадати ті минулі жакливі часи кріпаччини після звільнення. Реалістичну картину подається в цій пісні, що пани вже людей просять іти й працювати у них, дають гроші, але люди, пам'ятаючи кріпосницькі кривди, і грошей не хочуть, і на працю не йдуть... Селяни були певні, що пани-кріпосники так зубожіють, що підуть у старці просити милостини, а то й „підуть у кути”, цебто повмирають. (Було повір'я, що душі покійників сидять по кутках).

„3”.

Ти, сивая зазуленько,
Закуй, закуй нам раненько,
Ой, чи ж я вам не кувала,
Як панщина дякувала?
Наші мами були бідні,
Бо не мали часів вільних.
Тепер ми ся паняночки,
Бо не робим панщиночки.
Тепер нам ягілка мила,
Панщина сі встановила.
Тепер нам ягілки грати,
Бо панщини не видати.
Хлопи ходять, люльки курять,
Пани ходять та си журять:
Прийди, прийди, хлопе, молотити,
Дам горілки-оковити.
І табаки понюхати,
Треба пана послухати.

Сороківця на день маєш,
Ще си вечір погуляєш.

‘(Зап. 1909 р., в с. Ярчівцях, Зборів. пов., О. Роздольський).

Тут подано образ матерів-невільниць, що ніколи не мали вільного часу. Вдень на панщині, а вночі за своєю працею... Були й дівчата бідні, знедолені, що їх доводили пани-кріпосники до самогубства. „Хлопи ходять — люльки курять”, а пани журяться та запрошують різними способами тих хлопців до праці, обіцяючи і горілки, і сороківця та ще й увечорі гуляння... А хлопці таки не йдуть, бо надто їм остогидла панщина...

„І”.

Ти, сивая зазуленько,
А чи я вам не кувала,
Як панщина дякувала?
Тепер нам гаївка мила,
Панщина ся встановила.
Вже ті пани пішли в кути,
Що тримали на нас пруті.
Хлопи ходять, люльки курят,
Пани ходять та й ся журят,
Якби хлопів зачепити,
Щоби гроші заробити.
Тепер нам гаївка мила,
Панщина ся встановила:
Господарям горівку пити,
Бо панщини не робити.
Панщина ся встановила:
Господиням довго спати,
Бо панщини не видати.
Тепер нам гаївка мила,
Панщина ся встановила:
Парубочкам погуляти,
Бо панщини не видати.
Тепер нам гаївка мила,
Панщина ся встановила:

Панянкам у злоті ходити,
Бо панщини не робити.

Досить цікаву й вичерпну картину подає веснянка-гаївка цього періоду, варіант „І”. Тут, як і в попередніх окремих варіантах, покликається „зазуленьку”, щоб вона накувала „нову долю” після звільнення від кріпаччини. За часів кріпаччини вона, мовляв, не кувала, бо не могла віщувати доброї долі, а тепер бо закувала...

Селянство, виховане на примусі, на „рабському послушенстві” — не могло виявити одразу певної ініціативи творчого життя, не уміло належно будувати самостійне життя... І декому думалося, що воля — це можна й нічого не робити... І тому, що панщина „встановила”, цебто — припинилась, закінчилась, то й можна нічого не робити, а лише гуляти, курити люльку, пити горілку, довго спати. Тут перераховуються уявні доброби волі для кожного члена родини: „господарю — горівку пити”, „хлопам — люльку курити”; „господині — довго спати”; „дівчатам — у злоті ходити”; „парубочкам гуляти”... і все те тому, що панщина „встановила”...

А вся журба, яка була в селян, — тепер переходить на тих, що раніш носили прuti на селян, що катували селян та визискували. Селяни вірили, що пани по скасуванні панщини зубожіють, подібно селянам, а навіть підуть у кути, цебто вимруть, бо не матимуть з чого жити.

Інший варіант („Н”) подає реалістичну картину — безвольне селянство неспроможне зорієнтуватися в новому вільному житті — і попадає в руки жидів-коршмарів... Та що пиятика приводить до біди, а лише одні жиди мають з цього зиск:

„Н”

Гаївка нам тепер мила,
Панщина си уступила.
Гей-гу, гу-га-га!
Панщина си уступила.
Єдно нам лиш на заваді,
Горілоньки та й коршми;

Гей-гу, гу-га-га!
Сами жиди втрату роблять --
Нас приводять до біди.
Гей-гу, гу-га-га!

(Записано в Красієві, Бучацького пов., зап. Ст. Підручний. „Правда”, 1868, ст. 228).

На Правобережжі (Поділля та Київщина) — були численні варіанти веснянок, що віддзеркалюють покріпацьку добу. У цих веснянках досить реалістично подавалось безпорадність селянства, ошуканого т. зв. „великими реформами”. Волю то селянам дали, як і в Галичині 1848 р., а тут 1861, але пасовиськ, водопоїв, лісів — не дали. А без цього розвиток селянського господарства неможливий. Особливо добре відображена у я в н а доля панів-кріпосників, у повній вірі, що панська верства мусить зубожіти, вимерти, опроститися до стану селянського. З тих численних варіантів можу пригадати, і то відносно, один

Я в місяці сінябрі
Паншина пропала,
Пропала, пропала,
Аж гори тряслися...
А за нею осавул:
Панщино, вернися!
І пішов старий пан
У поле косити,
За паном стара пані,
Снопи волочити...
Старий пан в постолах,
А пані в запасці.
Та й заплакав старий пан.
Заридала й пані.
Нема кому косити,
Нема кому в'язати,
Нема кому й возити!
Нема кого й бити...
А в місяці сінябрі

Кувала зазуля:
Підуть пани з торбами,
Люди в поле з плугами...

(Записала із спогадів з великодних веснянок с. Якушинець, Зарванець, Хмельової та Лисогори на Вінничині).

Як провадились ці веснянки-гаївки? „Водили” цих веснянок-гаївок у різних місцевостях по різному, стандарту, як кажуть, — не було. В Галичині в одних місцевостях співали сидячи, в других — ходячи колом; в третіх — фігурно зображували і панів, і господарів, і господинь, — перших, як жебраків; других (господарів-селян), — люльку курять та горілку п'ють; господинь поволі гуляючих та „позіхаючих” (мабуть цим відображали, що господині могли вже довго спати); дівчат та хлопців — веселим підтанцюванням... На Правобережжі (Поділля та Київщина) існували цілі примітивні сценки-веснянки. Тут фігурували й жида, і селяни, і пани. Водіння цих веснянок прибрало досить оригінальних форм, і гра провадилась не лише дівчатами, а брали участь і хлопці, і молодиці, а подекуди то й господарі (молоді).

Цікавим є те, що ці веснянки співались деякий час, а під кінець XIX ст. вже майже всюди вивелись, забулись. У той же час старі венянки гаївки, ще дохристиянські, співались до останнього часу.

В. РОДИННІ ТА ПОБУТОВІ ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ

Розділ „Родинні та побутові веснянки-гаївки” дуже цікавий. У цих великодніх піснях дуже добре віддзеркалено життя, побут, моральні засади, родинні взаємини, взаємини дівчини й парубка, одруження, ідеали та мрії наших далеких пращурів кільканадцять сот літ тому, зокрема за часів родового побуту, племінного, ранньої та пізньої княжої доби, як рівно ж і часи великих визвольних змагань з доби Хмельниччини та пізнішої. Цінність веснянок-гаївок полягає ще й у тому, що це дівоча творчість тисячі

літ тому. Цікаво й те, що в ті далекі часи вже родина (сім'я) наших далеких пращурів була міцна, жила в мирі та цілковитій згоді, любові та єдності; а взаємини батьків і дітей були ідеальні.

Хронологічну послідовність, виникнення цих великодніх пісень дослідити трудно. Відомо нам, що вони творились, починаючи від часу родового побуту (періоду) і кінчаючи ХІХ сторіччям, поступово змінювались, доповнювались, наверстовувались (нашаровувались).

Веснянки-гаївки похристиянського періоду складались, коли вже гетеризм залишився далеко позаду, коли умикання-поривання залишилось, як окремі випадки, чи винятки й коли вже замість поривання, рід купував для свого члена дівчину у другому роді. З цих веснянок-гаївок ми довідуємось, що у ті часи шлюб вважався священною дією, непорушною й глибокою вірністю подружжя.

Щодо купівлі й продажу дівчини прекрасною ілюстрацією є веснянка-гаївка: „ЖІНКА на ТОРЗІ”.

Провадиться так:

Дівчата утворюють коло, беруться за руки; одна дівчина є в середині, а друга зовні, поза колом. Та, що зовні — „муж-парубок” — намагається увесь час проскочити в середину й зловити „свою жону”. Хор антифонний:

Дівчина поза колом:

„Ходжу я по торгу, по торгу,
Свою жону шукаю, шукаю!”

Дівчата в колі:

— А ми її видимо, видимо,
Тобі її не дамо, не дамо!

Дівчина поза колом:

Прижину вам коровок, коровок,
Свою жону викуплю, викуплю!”

Дівчата в колі:

— Ми корови озьмемо, озьмемо,
Тобі жони не дамо, не дамо!

Дівчина поза колом:

„Прижену вам овечок, овечок,
Свою жону викуплю, викуплю!”

Дівоче коло:

— Ми овечки озмемо, озмемо,
Тобі жону не дамо, не дамо!

Дівчина поза колом обіцяє інші різні подарунки, але коло дівчат все відповідає, що „жони” не дасть, аж поки дівчина з поза кола не вірветься в середину й не зловить „свою жону”, обніме її, поцілує. Так кінчається гра цієї веснянки-гаївки. Інший варіант цієї веснянки-гаївки — „ПИВО”.

У цій веснянці-гаївці вже зовні грає роль „мужа” хлопець. Решта гри без змін, як і в попередній веснянці-гаївці.

„ПИВО”

Хлопець:

„Ой вийду я на гору, на гору,
Котел пива наварю, наварю!”

Всі:

— А ми пиво вип’ємо, вип’ємо,
Тобі єї не дамо, не дамо!

Хлопець:

„А я маю пчілочку, пчілочку,
Та викуплю жіночку, жіночку!”

Всі:

— А ми пчілочку возьмемо, возьмемо,
Тобі єї не дамо, не дамо!

Хлопець:

„А я маю овечку, овечку,
Та викуплю жіночку, жіночку!”

Всі:

— Ми овечку возьмемо, возьмемо,
Тобі єї не дамо, не дамо!

Хлопець:

„А я маю коровку, коровку,
Та викуплю жіночку, жіночку!”

Всі:

— Ми коровку возьмемо, возьмемо,
Тобі її не дамо, не дамо!

Література: Др. Іван Панькевич, „Великодні ігри й пісні Закарпаття”. Записали: 1-шу в с. Ясіні, Олекса Дубюк, 1928 р.; другу — записав в с. Коритянах біля Ужгорода, 1928 р., А. Кочержук.

Для повноти розуміння цієї веснянки-гаївки приводжу іще варіанти галицькі та наддніпрянські.

„ЖІНКА НА ТОРЗІ”

„А”.

Гра веснянки-гаївки тут проходить близько так же, як і в Закарпатті, але справа різниться в кількості осіб зовні кола. В середині дівочого кола сідає одна дівчина, а зовні кола ходить дві дівчині з патицками. Кінчається, як і закарпатські — дві вриваються в середину кола по скінченні торгу й одна з них забирає „жону”.

Текст:

Дівчата зовні:

„Не були ви, люди добрі,
На торгу, на торгу?
Не виділи мої жони
Де в дому, де в дому?”

Коло дівчат:

— Коло жони стоїмо, стоїмо,
Тобі жони не дамо, не дамо!

Дівчата зовні:

„Ой я коней нажину, нажину,
Свою жону викуплю, викуплю!”

Коло дівчат:

— Ой ми коні продамо, продамо,
Тобі жону не дамо, не дамо...

Дві дівчини зовні, що знаменують „мужа”, перераховують далі:

„Ой я волів нажину, корів, гусей, овець, качок, курей”, гурт відповідає:

— Ой ми воли, корови, гуси, вівці, качки, кури — продамо, продамо,

Тобі жони не дамо, не дамо!

Дві зовні:

„Ой я пива накурю, накурю,
Свою жону викуплю, викуплю!”

Коло дівоче:

— Ой ми пиво вип’ємо, вип’ємо,
Тобі жону не дамо!

Врешті ті дві, що були зовні, вриваються в коло, б’ють жартуючи прутиками „жону” й розбігаються.

Записана у Видинові, Снятинського повіту, 1889 р. Василем Равлюком.

Варіант „Е”:

Дівчата вибирають поміж себе 5 дівчат. Одна з них носить назву „жона”. „Жона” з двома іншими йде до середини кола, яке утворюють всі дівчата.

Другі дві йдуть поза колом, і знаменують „мужа”, вони мають прутика в руках. (Мабуть знаменують колишніх бояр, а прутики — зброю).

Співають ті, що поза колом, а відповідає все коло.

Поза колом:

„Чи не видалисте,
Чи не слухалисте,
Мої жони на торгу?”

Коло:

— А ми жону видимо,
Тобі жони не дамо.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„А ми хліба напечем,
Свою жону вифачем.
Ходи, жоно до дому!”

Коло:

— Ми хлібець твій поїмо,
Тобі жони не дамо!
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Ми стільчик підставим,
Свою жону відставим.
Ходи, жоно, до дому!”

Коло:

— Ми стільчик спалимо,
Тобі жони не дамо.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Ми каші наваримо,
Свою жону заманемо.
Ходи, жоно, до дому!”

Коло:

Ми кашу я з’їмо,
Тобі жони не дамо.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Ми пива наточим,
Свою жону вифачем.
Ходи, жоно, до дому!”

Коло:

— Ми пиво вип’ємо,
Тобі жони не дамо!
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Ми горівки накурим,
Свою жону видурим.
Ходи, жоно, до дому!”

Коло:

— Ми горівку вип’ємо,
Тобі жони не дамо.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Чи не слухалисте
Мої жони на торгу?

Коло:

— Ми жону видимо,
Тобі жони не дамо.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Ми перстенців накупим,
Свою жону викупим.
Ходи, жоно, до дому!”

Коло:

— Ми перстенці на палець,
Тобі жони кавалець.
Не хоч, жоно, до дому?

Поза колом:

„Я з кийом зайду,
Свою жону займу.
Ходи, жоно, до дому!”

Зап. в с. Речинцях, Городенський повіт, Ів. Максимович.

Література: Я. Головацький, Народня песни, т. II, стор. 187-188, ч. 10; там же, т. III, 2, стор. 152-154, ч. I; там же, стор. 165-166, ч. 4. И. Галька, Гаевки (Зоря Галицька яко альбум), стор. 521, ч. 8. И. Галька, Народные звичаи и обряды, т. I, стор. 121-123, ч. 8; Правда, 1895, стор. 366, ч. 22. Шейковський, Бит Подолян, стор. 31. Чубинський, Труды, т. III, стр. 68-71, ч. 13. Б. Грінченко, Етнографические матеріали, т. III, стор. 106-107, ч. 204. Гнатюк, Гаївки.

Цей рід веснянок-гаївок дуже поширений був по всіх українських землях у численних варіантах, з незначною відміною. Веснянки-гаївки — купівля дівчини „жони” під різними назвами: “Жінка на торзі”, „Викуп жони”, “Розшук жони” і др. був поширений в Наддніпрянщині, Слобожанщині, на Волині, Поліссі та Галичині. Лише В. Гнатюк у Галичині записав близько 10 варіантів та спогадав

декільканадцять паралель. Поширені ці веснянки-гаївки й у Білорусі.

Приглядаючись зовні до змісту й форми цих великодніх пісень, стає незрозумілим, чому це жінка опинилась десь на „торзі”, і чому муж мусить викуповувати її, „свою” жону, пропонуючи корови, коні, воли, вівці то-що... Але те, що ця веснянка-гаївка так надзвичайно поширена по всіх етнографічних українських землях та ще в так численних варіантах, — то це промовляє про щось складніше, а не таке просте як думається, і важливіше... І, насправді, воно є так!

Студіюючи історію первісної культури народів світу, зокрема таких корифеїв-клясиків цієї дільниці науки як Е. Тейлор і подібних, ми установлюємо, що справа шлюбів та взаємин мужчини з жінкою в далекому минулому мала декілька етапів, з яких головніші будуть: на ступені найнижчої культури існував так званий *г е т е р и з м*, коли мужчини й жінки жили статтевим життям цілими групами чи громадами, не вирізняючись попарно, як чоловік і жінка, подружжя. Тоді дітей виховувала громада, а траплялось часто, що мужчини знищували дітей... Про це буде мова пізніше при розгляді „танка” (на Поліссі не існував термін веснянка-гаївка, а „танок”) „Сам ходжу, сам...”

Другий етап — це вже семейне (родинне) життя — утворення родини — умикання-поривання. Юнак, досягнувши зрілого віку, умикав чи відвойовував собі „милую”-дівчину-дружину в чужому роді. На тому етапі жінка була його власністю й ніхто не смів втручатися в таке родинне життя. Це вже був період родового побуту, коли й утворилась порівняльно міцна родина (сім'я) у наших далеких прашчурів. Жінка-дружина вже тоді була господинею, доглядала й виховувала (краще сказати — вирощувала) дітей, годувала й доглядала худобу, підтримувала „о ч а г” — родинний священний вогонь, щоб він, боронь Боже, не погас; дбала про свого чоловіка — дружину, тримала певний лад у первісному примітивному хатньому господарстві. А чоловік-дружина постачав родині засо-

би існування, займаючись ловецтвом, рибальством, скотарством, а чи хліборобством — сів прося...

Потім приходять нові стадії — період матріархату, коли головою родини вже була жінка, а не чоловік. (Про це буде докладно подано в VII-му томі моїх праць — „Весілля”) Період матріархату дуже невиразний, а тому ми зупинемо увагу на наступному етапі: — продаж і купівля дівчини-дружини. Перехід до цього порівняльно культурнішого етапу одруження приходять в добі племенного устрою, цебто, коли роди об'єдналися у племена. І стосунки родів стають лагіднішими, тіснішими й ближчими, а хлопець уже не викрадав чи не завойовував „милю” — дружину, а купував її в роді, чи родині. Оце саме й подано у згаданих вище веснянках-гаївках.

На початках племінного ладу роди продовжували існувати, але входили до складу племені й підлягали племінному старійшині-князю. Кожний рід не дуже охоче віддавав дівчину до другого роду. Але в силу тим моральних засад племінного ладу, роди мусіли приходити до певних висновків, і таки дівчину віддавати, але не просто, а взяти за це викуп, цебто, продати.

У тій добі гроші ще не існували, аж далеко пізніше, у X стор., коли вже заіснувала стала держава Русь, після прийняття християнства, при великому князі Володимирі почали вперше у нашій державі карбуватись срібні та золоті гроші.¹⁾

Отже, у ті часи була так звана мінорна торгівля, і за одиницю виміру цінностей була корова, віл, кінь, вівця тощо. Тому в спогаданих веснянках-гаївках чоловік (треба розуміти молодик) шукає жінки й пропонує за неї по черзі різні свійські тварини, тоді вже опановані.

Протягом віків пройшли зміни в лексиці, пройшли й у змісті веснянок-гаївків і вже подано, що не молодик, а чоловік „на торзі” (торговиці) шукає жінки. Це тому, що пізніше існували так звані ярмарки, торговиці чи базари,

¹⁾ Зараз на всьому світі є дві золотих монети князя Володимира Великого: одна в Києві, а друга в Парижі в Луврському музеї; срібних грошей Володимира є чимало.

де все продавалось, а тому й веснянка про купівлю дівчини молодиком уже поєднана з поняттям — „торгу-торговиця”.

Друге, серед селянства цілком забуто той стародавній звичай продавати дівчину. Але зберігся у спогадах весняних пісень та у весільних обрядах, коли „брат продає сестру за ножик”, а в останні часи й за гроші.²⁾

Отже, за давністю часу забуто про „продаж дівчини”, а селяни думали, що мабуть, з причини семейних непорозумінь жінка залишила чоловіка й він її шукає на „торгу”, купує... Але чому це чоловік має свою жінку купувати — так і залишилось неясно...

Цікавий вислів-запит у веснянці: „Не хоч, жоно, до дому?” Це треба розуміти, чи бажає дівчина вийти заміж і йти до господарства цього „сватача”. І другий вислів „чоловіка”: „Ходи, жоно, до дому”. Видно в давнину було: „Ходи, жоно до м о г о дому”, а з часом „до мого” упустилося й залишилось лише „до дому”. Варто звернути увагу й ще на один вислів у веснянці: „Не виділи мої жони де в дому. де в дому?” Цей вислів підтверджує, що юнак шукає дівчину й питає у людей, чи де не бачили „мою жону”, цебто „для мене”, в якійсь хаті...

У спогадах веснянках-гаївках вжиті слова: „вифачу”, „викуплю”, „візьму”, „заманю”, „відставлю”, „видурю” і т. д. — усі ці вислови ясно промовляють, що це молодик шукає собі дружину-дівчину й вживає всіх способів, а головне — це викупить, а коли не допоможе, то візьме силою. Про останнє говорить сама гра, кінець її: молодик вривається в коло (громаду) й силою бере собі „жону”. Не менш характерний та вдалий вислів: „Ой вийду я на гору”, цебто, піде виглядати, шукати собі „жони”, а коли не пощастить купити, ублагати, то „муж” пива наварить (раніш певно було „меду”), напоїть громаду й вихопить дівчину хитрощами...

З цих гаївок довідуємось, що у хлопця велике при-

²⁾ В стародавній Греції як і в інших державах, у ті далекі часи, виміром — одиницею цінностей була зброя, а ножик і знаменував зброю. Видно, що й у наших далеких пращурів також зброя була, як одиниця виміру цінності.

родне бажання одружитися: він ввічливо звертається до громади, просить, благає, пропонує заплату, обіцяє і коні, і корови й інше; ніжно взиває до „жони” й називає її „жіночка”...

Гурт-коло дівчат, знаменує громаду, рід, чи весь (село), а разом і сторожу, що вартує своє селище та дівчат. Ця громада не хоче видати свого члена, дівчину...

Що знаменувала дівчина в колі з виглядом зосередженої, засмученої, з опущеною головою в середині кола?

І це також ясно: дівчина відчуває, що за нею прибув „муж”, їй страшно... Її доля невідома. Її розгубленість, смуток, страх перед невідомим майбутнім — усе це й відображено в її постаті й на обличчі.

А все таки громада, чи рід запитують дівчину: „Чи підеш до дому?” — Що визначало, чи даєш згоду вийти заміж. На жаль, не зустрічаємо в жодній веснянці-гаївці відповіді дівчини. Це можна пояснити скромністю та соромливістю дівчини, що спостерігаємо й тепер, а чи упущенням.

Не підлягає сумніву, що веснянка-гаївка „На торзі” — з-перед віків, про що свідчить драматизована первісна форма та антифонний спів і участь самих лише дівчат. Це основні ознаки первісних веснянок. Правда, в окремих веснянках-гаївках беруть участь і хлопці, але це вже зміни далеко пізніших часів.

Веснянка-гаївка „На торзі” просякнута анімістичним світоглядом і є чарівна: спрямована вона на чаклування, щоб хлопці приходили, щоб багаті були, мали б коней, корів, овець тощо, щоб добрі та ласкаві були і т. д.

Цікава веснянка записана в Літинському повіті, на Поділлі, яка, хоч дуже змінена, але досить ясно промовляє про період, коли за дівчину брали викуп. Звичайно, викуп брав рід, але з часом веснянка змінилась до непізнання й тут зазначено, що дівчину „продає Василиха”. Не можна розуміти дословно продаж дівчини, бо таким „товаром” в Україні-Русі ніколи ніхто не торгував, а це лише давався викуп, як подарунок батькам за дружину молодому юнакові іншого роду. В Україні цей звичай зберігся

до кінця XIX стор. У всіх закутинах української землі був звичай, що "молодий" купував тещі ч о б о т и в подарунок за дружину. Є й пісня до цього часу про ці "чоботи"; батькові купував щоінше, а братікам-дітям — ножики. Існує і друга стародавня пісня: "Ой братік, братік-татин, продав сестру за таляр..." Але про це повніше буде подано в томі VII.

Текст подільської веснянки:

... "За нашими воротами
пси шекають.
Вийди, вийди, стара мати,
Щось там продають.
Ой продає Василиха
свою дочку.
Катерина вибігає,
Купіть же й мою.
Ми вашої не хочемо,
бо ваша л і н и в а .
Штири ночі горшки мочи,
А на п'яту мила..."

(Зап. М. Миханько, Ягілки, Львів 1932 р.)

Дослівно, як я сказав, цю веснянку не можна розуміти, вона дуже і нашарована і змінена, але це відгомін тих далеких часів, коли за "о к у п" брали дівчину з одного роду до другого. Причём, основне давав окуп р і д, звичайно, чималу долю давала родина й юнака-молодого.

Характерним є те, що на молоду дивились, як завжди, щоб була роботяща, щоб не була л і н и в а . Цікаво тут подано образ лінивої дівчини, як вона горшки мила. Друге цікаво з тих далеких часів — це розмови про видання доньки Василихою проходять не в хаті самої Василихи-матері, а "за ворітьми". Оце й показує, що справу вирішувала не родина, а всім справував р і д.

У підтвердження цього є ціла низка веснянок, що показують сплату за дівчину. В одній веснянці співається виразно: "Пішло село за дівкою", цебто по окуп.

Є ще в цих веснянках багато й неясного. Є дещо відоме, а чимало й невідомого. Протягом віків малозрозу-

міле замінювалось зрозумілим, а від цього й зміст губився. Наприклад: в пізніших часах уже з'являються обіцянки хлопця: запасочка, крайка, черевички, рубець тощо, але це вже продукт недавніх часів, чому я подібних варіантів і не наводжу.

Ця ж веснянка — „танок” — була й на Пінщині, Полісся, лише прийняла протягом віків жартовливий характер: замість хлопця й дівчини, з'являється „дід і баба”:

Дід:

Да йди ж, бабко, до дому,
Да твої кури сокочуть...

Баба:

Нехай собі сокочуть,
Вони їстоньки не хочуть.

Дід:

Да йди ж, бабко, до дому,
вже твої гуски гергочуть.

Баба:

Да нехай собі гергочуть,
Вони їстоньки не хочуть.

„Танок” (на Поліссі не кажуть веснянка, а танок) провадиться так: дівчата творять коло разом з хлопцями. У центрі кола сідає „бабуня”. За колом ходить „дід” — хлопець і кличе „бабу”, обіцяючи їй і свинок, і корівок і т. д. І врешті, вривається в середину й ловить „свою бабу”. А коло співає:

„Дід бабу поймав і орішків нащипав...”

Зап. Ф. Одрачем від Софії Бочило з Полісся, Пінського повіту

Отже й ця веснянка-гаївка є дуже стародавня, але зазнала, як і попередні, великих змін та наверствувань, але провідна думка залишилась первісна.

До складу веснянок-гаївок, які відносяться до похристиянських, але, насправді, відносяться до дуже далеких часів, — належить і „САМ ХОДЖУ, САМ”. Ця веснянка-гаївка сягає кілька, а може кільканадцять тисяч літ у глибину нашого минулого (наших пращурів). Створилась во-

на в період переходу від гетеризму до краших, сталіших і культурніших форм статевих відносин та шлюбу. Попереду я спогадав про цю веснянку. На основі порівняльних методів, ми пізнаємо її зміст, а тим пізнаємо добу виникнення.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК

Типовою веснянкою-гаївкою, коли дівчина виходить заміж з волі батьків — це “ЧЕРНУШКА”, також поширена по всіх українських землях у численних варіантах без особливих змін в провідній думці.

Одна з таких веснянок-гаївок під назвою “НАША МИЛА ГАЇВКО”:

1. Наша мила гаївко, гаївко.
2. Уставай же нам раненько, раненько.
3. Умивай же си личенько, личенько.
4. Хотять ті люди взяти, ми тебе мислимо дати.
5. За кого, матусенько, за кого зазуленько?
6. Ой за ткачика, за ремісника!
7. Не піду, матіночко, не піду зазулечко.
8. Бо за ткачиком рано вставати.
9. Рано вставати, цівки сукати, не піду, матіночко...

Далі пісня продовжується лише з зміною слова: “Ой за ткачика” — “За Шевчика, димаря, Тальяна...” Коли запропонують: “За руснака” — відповідає: “Ой піду, матіночко, ой піду, зазулечко...”

Джерело: Жегулі Паул, ч. 8, стор. 22; Іван Колесса Етнографічний Збірник НТШ, том XI, Львів 1902 р., стор. 30, ч. 10.

Іще цікаві варіанти із збірки В. Гнатюка, які своїм змістом і формою є близькі до варіантів надніпрянських та волинських, майже не відрізняються.

ЧОРНУШКА “А”

Підеш замож, донько,	Та за кого, мамко,
Підеш замож, любко,	Та за кого, любко?
Підеш замож, Чорнушко,	Та за кого, Чорнушенько,
Сивенька голубко?	Сивенька голубко?

За дротаре, донько, За дротаре, любко, За дротарем не буду, не буду, Сивенька голубко.	Ой за ним би рано вставати, Треба тріски замітати, Я молода хочу спати.
За дротаре не піду, не піду, За дротарем не буду, не буду, Ой за ним би рано вставати, Я молода хочу спати.	Підеш замуж, донько, Підеш замуж, любко... і т. д. Та за кого, мамко, Та за кого, любко... і т. д.
Підеш замуж, донько, Підеш замуж, любко... і т. д.	За шевце, донько, Та за шевце, любко... і т. д.
Та за кого, мамко, Та за кого, любко... і т. д.	Я за шевце не піду, не піду, Я за шевцем не буду, не буду; За шевцем би рано вставати. Треба шкіру натягати, Я молода хочу спати.
За свинаря, донько, За свинаря, любко... і т. д.	Підеш замуж, донько, Підеш замуж, любко... і т. д.
За свинаре не піду, не піду, За свинарем не буду, не буду; Бо за ним би рано вставати, Треба свині відправляти, Я молода хочу спати.	Та за кого, мамко, Та за кого, любко, Та за кого, Чорнушенько, Сивая голубко!
Підеш замуж, донько, Підеш замуж, любко... і т. д.	За музику, донько, За музику, любко, За музику, Чорнушенько, Сивая голубко!
Та за кого, мамко, Та за кого, любко... і т. д.	За музику я піду, я піду, За музиків я буду, я буду; Бо музика буде грати, А я буду танцювати.
Та за майстра, донько, Та за майстра, любко... і т. д.	
Я за майстра не піду, не піду, Я за майстром не буду, не буду;	

(Зап. у с. Жураках, Богородичанського пов., 1904 р.,
Богдан Заклинський.)

“Б”

Дівчата створюють коло, побравшись за руки. В середині
кола стоять 3—5 дівчат. Співають, стоячи на місці, по черзі,
з відповідною інтонацією, рухами та мімікою.

Коло:

Ой ти, Чорнушко-душко,
Встань же нам ранесенько,
Встань же нам ранесенько,
Вмий личко білесенько.
Прийшли ж ті люди брати,
Хотьит ті замож дати.

В середині:

За кого, матіночко?
За кого, ластівочко?

Коло:

За того й циганина,
За циганського сина.
Там би, синку, робити,
Тай чорненько ходити,
В село серпи носити.

В колі:

Не піду, матіночко,
Не піду, ластівочко.

Коло:

Ой ти, Чорнушко-душко,
Встань же нам ранесенько,
Встань же нам ранесенько,
Вмий личко білесенько,
Прийшли ж ті люди брати,
Хотьит ті замож дати.

В колі:

За кого, матіночко?
За кого, ластівочко?

Коло:

Ой ти Чорнушко-душко,
Встань же нам ранесенько,
Встань же нам ранесенько,
Вмий личко білесенько.
Прийшли ж ті люди брати,
Хотьит ті замож дати.

(Бракує в оригіналі за ко-
го? Бракує й інших уступів —
С.К.)

Записана в Печеніжині, 1900 р. Іван Чупрей.

В колі:

Не меш, синку, робити,
Лиш біленько ходити,
Лиш біленько ходити,
Парасольку носити.

В колі:

Не піду й, матіночко,
Не піду й, ластівочко.

Коло:

Ой ти, Чорнушко-душко,
Встань же нам ранесенько,
Встань же нам ранесенько,
Вмий личко білесенько,
Прийшли ж ті люди брати,
Хотьит ті замож дати.

В колі:

За кого, матіночко,
За кого, ластівочко?

Коло:

За того й жидовина,
За жидівського сина.
Не меш, синку, робити,
Лиш чорненько ходити.
В горшку ватру носити.
(або:

Лише в перинах лежати.)

В колі:

Не піду, матіночко,
Не піду, ластівочко.

Коло:

За того русалина,
Та за руського сина...
Там би, синку, робити,
Тай біленько ходити,
Тай біленько ходити,
В поле їсти носити.
З грабельками ходити.

В колі:

Ой піду, матіночко,
Ой піду, ластівочко.

“Е”

Ходять у колі й разом співають:

Чорнушко-душко,	Не піду, мамунейку,
Встань си ранейко,	Не піду, зазулейку,
Вмийся краснейко;	За боднарським сином тяжко
Хотять тя люди взяти,	робити,
Ми тя маємо дати.	
За кого, мамунейку,	Бо він ми скаже обручі бити.
За кого, зазулейку?	Не піду, мамунейку,
Присила ти ся,	Не піду, зазулейку.
Я боднарський син.	

І знову починається від “Чорнушко-душко”... до “прислав ти ся столярський син, шевський, кравецький, решітницький, ксьондзівський, дідівський, злодійський...”

Відповіді: “За столярським сином тяжко робити, бо він ми скаже дошки носити”; “за шевським сином дратву сука-ти”; “за решітницьким грейти (дошки) носити”; “за ксьондзівським ключі носити”; “за дідівським — торби носити”; аж виходить за “злодійського сина”...

(Зап. Супрун, у Наконечнім, Яворівського повіту.

“З”

Моя, доненько,	За боднара, донечко моя.
Вставай раненько,	
Мийся, чешися,	Не піду, не піду, матіночко,
Замуж берися.	Не піду, не піду, ластівочко;
	Бо боднар теше за люди
За кого, за кого, матіночко?	бреше...
За кого, за кого, ластівочко?	

“Гаївки” — В. Гнатюк, ч. 17.

Література: В. Гнатюк, “Гаївки”; Ів. Колесса, Етнографічний Збірник НТШ, т. XI, Львів; М. Грушевський, Історія української літератури, т. I-ий, 1923 р., Київ-Львів; Л. Білецький, I-ий т. Історії української літератури; Енциклопедія-Словарь Брокгауз и Ефрон, і т. д.

Веснянка-гаївка “ЧОРНУШКА” дуже добре відображає період, коли зрілі діти — юнак і дівчина — одружувались з волі батьків — “женили дітей батьки”. Одруженням сина клопотався батько, а одруженням доні — мати.

Вислови: “Підеш замуж, доню, підеш замуж, любко” — і визначало волю матері. Доня й не знала за кого її видають, а тому й питала за кого, в розумінні — чим той жених займається, який його, на теперішню мову, фах.

“Хтять тебе люди взяти, мислимо тебе ми дати” (вислів з наддніпрянських веснянок) промовляв виразно, що те сватання проходило без попереднього відому доні. Отже дівчина “не цікавиться” за кого саме, а чим він займається, про це вона в делікатній формі-зверненні й питає свою матір.

В одних, цього типу, веснянках перераховуються зайняття того “жениха”-сватача: швець, кравець, боднар, столяр, слюсар, майстер, решітник, коваль, ткач, свинар, скотар, хлібороб — “хазяйський син”, мислівець, рибалка, попівський син, панський син тощо. У других — перераховуються національне походження чи приналежність сватача: циганський син, жидовин, лях, німець тощо.

Доня в дуже ввічливій формі благає-просить матінку, — “Матіночко, сивая голубко” — не видавати її за того, чи того й виставляє свої міркування, своє небажання вийти заміж за іншого “професіонала”. У цих же веснянках подаються і властивості сватача, характер, образ — доброта, працьовитість, лінивство, байдужість, пияцтво, неделікатне поводження і т. д. Ясно, що різні наверстовування, різні професії з’явилися пізніше, а в давнину їх не було, але самі звичаї залишились.

У веснянці “ЧОРНУШКА” ясно подано міркування батьків: підшукування доні багатого мужа, собі відповідного зятя (Багатство розумілося у вигідному й прибутковому зайнятті). Веснянка подана з точки зору батьків дівчини, а тому й не подано зовнішній образ дівчини, її красу, її риси та властивості характеру — ані стану не змальовується, ані очей, волосся, доброти. Не подано тут і зовнішнього вигляду сватача, ні якого віку, ні його здібностей, ані характеру. Як виняток, подано в окремих гаївках притаманні окремі від’ємні риси “мужа”-професіонала; дівчина відмовляється вийти заміж за боднара, бо “Бондар теше, за люди бреше”.

З усіх професій дівчині припадає до душі таки її найближча, з життя її батьків та оточення — це хліборобська, скотарська, господарська:

“ В поле їсти носити,
З грабельками ходити.
Ой піду, матіночко,
Ой піду, ластівочко...”

Цікавий також і другий вид веснянок ЧОРНУШКА — це коли батьки підшукують доні мужа іншої національності, за стародавнім звичаєм не називали за цигана, чи жида, а “за циганського сина”, за “жидовина”, за німця, вірмена, поляка-ляха. Але донька воліє тільки за русина (від кореня Русь) цебто за українця. (Україна, українець — назва виникла пізніше, а стародавня назва була “русичі” та інші.)

Цікаво, що дівчина обізнана з багатьма професіями та національностями, їх зайняттям, життям. Звичайно, це вже в більшості наверстовування та додатки пізніших часів. А обізнаність з іншими національностями показує, які саме національності проживали в давнину серед наших пращурів. Нашарування інколи бувають дивні, як наприклад, у веснянці “Сам ходжу” — з’являється назва і Львова і Кракова тоді, коли ця веснянка виникла в давнині, коли й ще гадки не було про майбутнє існування спогаданих міст.

Не можна не звернути увагу на образи, краще сказати на властивості дівчини в ЧЕРНУШЦІ. Мати таки характеризує-радить доні: “Чернушко-душко, вставай раненько, вмивай личенько...” У другому варіанті, наддніпрянським: “Чернушко-душко, вставай раненько, мийся, чешися, в люди берися...”, “Моя доненько, вставай — вмивайся; чешись — вдягайся...”

Видно у ті далекі часи гарною ознакою дівчини-дружини було: працьовитість, бо встає раненько, охайність, дбайливість, ввічливість, покірність та чистота. Все це підтверджується словами та художніми висловами веснянки: “матіночко ластівочко”, “матусенько ластівойко”; мамунейко зозулейко”; мати в свою чергу звертається до доні ласкаво, ніжно, пестливо: “Чернушко-душко”, “Моя доненько”, “Мій сину” і т. д.

Отже, мати повідомляючи доню, що час виходити заміж, дає повну змогу своїй доні запитати “за кого”, терпляче вислухати доню, чи подобається їй той чи інший сватач і т. д. Видно тоді були гарні, ніжні, сердечні взаємини батьків і дітей, не було такої суворості, як на півночі у москалів; матері хотілося видати, “влаштувати” доню якнайкраще. Взагалі, батьки дивилися на одруження дітей з точки зору свого практицизму-матеріялізму, — діти з точки зору ідеалізму. “Не могло бути того розходження й тоді”, але воно виявлено в веснянках-гаївках іншого типу, про що буде мова пізніше, та була й раніш. Але на даному етапі справа одруження дітей була з волі батьків.

Близько до ЧОРНУШКИ буде підляська веснянка-гаївка “СВАНЯ”. Правда, ця веснянка значно пізніша, а можливо, що й стародавня, лише протягом віків зазнала значних змін та нашарування.

“С в а н я”

Оддай, сваню, оддай, Боже,
За мого синка, за Максимка, до мене.
Не буде, сваню, ні толочи, ні молоти,
Ні опалати, ні круп драти у мене.

З орішками цятатися, з ябличками
Витатися у мене.

А бач, сваню, а бач, Боже,
Моя дочка робонотючка:

Товче, меле, крупи дере, опалає,
Висіває у тебе.

З орішками не цятається,
З ябличками не витається у тебе...

(Записала Ірина Гошовська, на Підляшші.)

У цій веснянці-гаївці ми пізнаємо сватання доньки, зговорини матерів без голосу дітей. Максимова мати умовляє матір дівчини, щоб видала свою доню до неї “у хату”, і що тій доні-невістці буде дуже добре, що буде лише “з орішками цятатися”, “з ябличками витатися”... Але мати дівчини подає образ своєї доні, як гарної та умілої робітниці, яка товче, меле, крупи дере, опалає, висіває — уміє робити все те, що мусить робити господиня.

Безсумніву веснянка “СВАНЯ” є з минулих століть, бо тут визначені головні роботи господині в давнину, в даному випадку невістки, — молоти (на жорнах, що має місце кілька віків назад. Правда, в окремих місцях України затрималась ця робота і до наших днів. Але жорна — це стародавній “млин” взагалі слов’янських народів з часів первісної культури); обтовкати в ступі просо (про ступу можна сказати те ж, що й про жорна в справі давності); опалати, цебто відвівати м’якину; крупи дерти. Всі спогадані роботи є дуже стародавні, за винятком “крупы дерти”.

З веснянки “СВАНЯ” ми довідуємось, які в давнину були обов’язки дівчини, що виходила заміж. краще сказати — роботи невістки в господарстві нової родини. Разом довідуємось, чому мати навчала свою доню іще до видання заміж. Зауважмо, що з тих часів зберіглося й поняття “видати заміж”, цебто, не виходила дівчина заміж, а її **видавали**. Пізніше цей термін відійшов і замінився словом-поняттям: “о д р у ж и л а с я”, чи одружилися, але про це пізніше.

Назва “сваня-свахы”, “сват-свати” — зберіглося до цього часу, до перших десятиліть ХХ стол. Цебто, мати дівчини й мати хлопця наперед умовлялися про одруження їх дітей — “сватами”, таке було й звертання: “Свату! Свахо!”

Правда, далеко пізніше, як відгомін давнини, свахами та сватами називали іще тих чоловіків, що ходили з “святим хлібом”, цебто уповноважених родини хлопця; називали свахами й близьких родичок чи приятельок родини молодих, що на їх обов’язку було виконувати певну роль на весіллі та, головне, вести весільний супровід — співати.

У північних народів, зокрема у росіян, були старші жінки професіоналки-свахы, які за винагороду вишукували з доручення родини хлопцеві дівчину, а дівчині хлопця. Коли ж висватували невдало, то потім їх били, чому й зберіглося прислів’я: „Свату чи свасі перша палка”. У нас, в Русі-Україні свых та сватів професіоналістів не було.

У весільних звичаях та піснях і відображено стародавній лад, коли для доньки та сина шукали дружину батьки, найчастіше матері. Але про це буде подано у томі VII-му — „Весілля”.

До теми „СВАХА-СВАНЯ” належить іще веснянка-гаївка **„ПРИЙДЬ, СВАНЮ”**. Провадиться так: Дві дівчині — „А” — беруться за руки й біжать навколо церкви, а чи на лузі, чи на полі — зроблять певне коло, — і прибігають (повертаються) до групи дівчат, що стоять у колі — „Б”, і співають:

- А: Прийдь, сваню, прийдь:
У мене курка печена, печена,
У мене курка варена, варена,
Прийдь, свашко, прийдь.
- Б: І відповідає:
А я ніт, не прийду,
Так еси научила,
Дитину сми зволочила,
Пійдь си сама, пійдь...

Після повторюються всі строфи, лише замість „курка” вставляються слова: гуска, качка, віл, яструб, серна, ворон, бузьок...

Література: Др. Іван Колесса, Галицько-руські народні пісні з мелодіями, зібрані в с. Ходовичах; НТШ, том XI, Львів, 1902 рік.

У цій веснянці-гаївці та ж тема, що й попередня, але тут мати сина невдоволена невісткою... Мати невістки хоче догодити свасі, щоб добра та ласкава була до її доні; вона запрошує сваху в гості на найкращі страви, але сваха невдоволена невісткою, бо вона її сина „зволочила”... Тут, на жаль, можна вбачати характерне явище, яке трапляється і тепер: мати ревнує сина до невістки (дружини), а тому не хоче й на такі лакомства йти, як курка...

У цілій низці веснянок-гаївок показано образ ЮНАКА-ХЛОПЦЯ на оженині та дівчини на порі: їх взаємини, особливі риси й ті ознаки краси, які тоді вважалися ідеальними. Особливо добре показує образ ЮНАКА веснянка-гаївка, поширена по всіх українських землях під різними пестливими назвами: „ДАНЧИК”, „ЗАЙЧИК”, „БІЛОДАНЧИК”, „БІЛОЗОРЧИК”, „ІВАНЧИК-ТАРАБАНЧИК”, ЧОРНО-

БРИВЧИК", „МОЛОДАНЧИК"") та інші. Про це було подано досить докладно в 1-му розділі — „Веснянки-гаївки дохристиянського періоду", а тепер я лише частково процитую, що торкається образу юнака, бажаного милого дівчини. У всіх цих веснянках-гаївках подається, що „Данчик", цебто то юнак, „ходить по дунайчику", що в давнину означало взагалі понад водою (річкою, ставом чи озером) і шукає собі пару. Виспівано його дівчатами ніжно, любовно, співчутливо... Білоданчик попадає в біду: прийшов умкнути (пірвати) дівчину-милую, а його, видно, рід дівчини побив:

- ...1. Зайчику, зайчику,
2. Ти мій братчику.
3. Не ходи, не допчи
4. По городчику.
5. Бо моя рутка,
6. Як баламутка;
7. Бо моя м'ятка.
8. Як пані матка.
9. Зайчичок, зайчичок прибігає,
10. Рученьку, ноженьку прибиває;
11. Чим бито, не бито.
12. Ножечку прибито.
13. З калинового лугу.
14. Вибирай собі другу.

Зап. Слобідка Мушкатівська, пов. Боршів, Ст. Мішко; В. Гнатюк, „Гаївки". Також записані варіанти цієї веснянки-гаївки: И: Галька, Я. Головацкий. А. Свидницький, І. Шейковський. П. Чубинський. А. Терещенко і другі.

Не буду зупинятися над тим, як виводять цю веснянку-гаївку, бо її в різних місцевостях виводять різно, а головне зупинюся на образі Білоданчика-юнака. Ця веснянка-гаївка звернення дівчини до юнака в самих ніжних тонах та висловах; у другій половині подано картину, правда, не цілком ясно, що „Зайчик" попав у біду, що „Рученьку, ноженьку

¹⁾ Дехто вбачає в цих образах купців з Данії та Молдавії — „Данчик", Молоданчик-Молдованчик, що відвідували Україну й інколи одружувались тут.

прибиває..." А кінчається зверненням до „Зайчика” вибрати собі „другу з калинового лугу”.

Останній вислів визначив у давнину чарування, щоб юнак був щасливий, щоб він собі й щасливу дружину пірвав.

У цій веснянці-гаївці подано „Зайчика” як сміливого, відважного, рухливого, а разом ніжного, доброго.

У другому варіанті, — занотованім Д-ром Іваном Колесою, — подається образ „Зайчика”, вимріяний і чарований дівчиною, його зовнішня краса:

“Розчеши русу-косу,
Промий си чорні очі,
Озьмися за підбоки...
Шукай собі товаришки,
Вибирай собі другу
З калинового лугу...”

В інших ще й додано:

...“Та візьмися попід боки,
Та покажи свої скоки...”

Отже, вимріяний парубок мусить бути добрий, ніжний, ласкавий, роботящий, а разом і вродливий: „чорні очки”, станом рівний та високий, гнучкий, як кажуть, веселий-танцюрист.

Ця веснянка-гаївка є люблена й співана на всіх українських землях і має багато варіантів. Вона перейшла в народню пісню — „Женчик-бренчик”, перейшла й в дитячі гри. Хоч вона є дуже стара, дохристиянська, але в різних відмінностях з наверстуванням співається, як і нова.

Веснянка-гаївка „ОЙ, ГРЕБІМО” показує спільну працю (майбутню, вимріяну), а на ґрунті щирої спільної праці — любов і родинну ідилію, злагоду:

“Ой гребімо, дівчата, гребімо.
Тай сухеньке запашнеє сіно.
Назбирала я травоньки,
Аж не можу нести —
Іди, милий, та й до мене
На візочку везти.
Ти будеш тягати,

А я буду пхати;
Та й дозволить тобі мати
Під стріхою стати..."

(Записана 1948 р. від старенької Вероніки Боднар, Галичина.)

Прекрасний художній образ праці: дівчина назбирала багато „травоньки”, їй важко самій везти. Вона просить парубка допомогти, а зате мати дозволить йому „під стріхою стати”. Моральність у похристиянських часах стає все вищою й глибшою. Вважали за сором стояти дівчині з парубком і розмовляти прилюдно... Парубок не міг зайти й на подвір’я дівчини... Але, коли парубок при здоров’ї, роботящий, добрий, то міг мати надію на одруження з вимріяною дівчиною. Ця веснянка не так стара, але добре відображає щиру працю, роботящу дівчину та єднання — підбор пари під час праці, а працьовитість тоді важила й мала значення при одруженні. Вислів „під стріхою стати” — треба розуміти, що мати дозволить зайти до хати.

Як проводилась це веснянка, мені не довелося записати від старенької бабусі Вероніки Боднар.

Цікава високомистецька, у наші часи вже жартівлива, веснянка-гаївка, що показує метафорічно образ дівчини, в образі грушечки:

...“Посаджу я грушечку, грушечку...
У чистім полі гай буде, гай!
Нічко моя темная, зоре моя ясная,
Даждь-Боже, Даждь!
А вже моя грушечка в полі зацвіла!
У чистім полі гай буде, гай!
Нічко моя темная, зоре моя ясная,
Даждь-Боже, Даждь!
А вже моя грушечка, грушечка зродила!
У чистім полі гай буде, гай!
Нічко моя темная, зоре моя ясная,
Даждь-Боже, Даждь!
А вже мою грушечку обтрясли!
У чистім полі гай буде, гай!
Нічко моя темная, зоре моя ясная,
Даждь-Боже, Даждь!

(Записана від п. Місюрко Анни, з-під Берестечка, 1950 р.)

Провадилась ця гаївка-веснянка фігурно й жваво. Всі стають у коло, а дівчина-грушечка в середині. Дівчата у колі співають і показують на дівчині-грушечці — як вони садять, як росте грушечка, як груші трусять, як збирають...

У стародавній народній творчості образ дівчини часто подається в образі грушечки, яблуньки, ягоди, рожі тощо. Тут подано в образі грушечки. Головну роль тут відіграє рефрен (приспів) — „У чистім полі гай буде, гай!“ У цій веснянці глибоко прихований зміст: під грушечкою, крім образу дівчини, розуміється Д О Л Ю-Н А Д І Ю для дівчини. Дівчина неспроможна угадати свою долю, своє майбутнє, а воно, мов на широкому полі, мов у г а ю... Як ніч, темне майбутнє, але надія сяє зіркою ясною... Дівчина росте, стає на порі, дівчина одружується й матір'ю стає... Трудно сказати, як за стара ця веснянка. Всі образи — образи стародавньої творчості, а головне тут вислів: „Даждь-Боже, Даждь!“ А це наче б то говорить про дохристиянський період. Це благання Даждьбога про кращу д о л ю, яку саме чарують у цій веснянці.

Варто звернути увагу на музичність цієї веснянки, на її художні засоби: прекрасні порівняння, неперевершені контрасти — „нічка темная — зоре ясная“; „чисте поле — гай“ і т. д.

Образ дівчини подається майже у кожній веснянці-гаївці, за малим винятком. Значної зміни в образі дівчини в дохристиянських веснянках, і похристиянських — не помічаємо, а тому я не буду наводити більше прикладів.

До взаємин дівчини й хлопця є характерні веснянки Закарпаття:

Ой Івась на току.
А я в хатці мету.
Та в Іваська очки чорні.
Я за Іваська підю.
Ой, Івасеньку-похитасеньку,
Не кинь мене молодесеньку...

(Др. Іван Панькевич. "Великодні ігри та пісні Закарпаття".)

Як проводилась ця веснянка, Др. Панькевич не записав.
У цій веснянці-гаївці подано: і ознаки краси, і працю,
і любов.

Врешті веснянка, також із запису Др. І. Панькевича,
як видно, витвір останніх часів:

“А хто тебе тут приніс, тут приніс?”
— Мене приніс білий кінь, білий кінь,
До дівчини на потінь, на потінь.
А що мені їсти даш, їсти даш,
Коли паски не маєш, не маєш?
А що мені постелиш, постелиш,
Коли ліжник не маєш, не маєш?
“Постелю ти убрane, убрane,
Будеш спати, як паня, як паня!”

Тут у питаннях та відповідях подано і бажання дівчини
та хлопця побачитись, і думка хлопця, чи добре прийме
його дівчина, і бажання дівчини якнайкраще прийняти хлоп-
ця — і погудувати, і попестити, і м'яко спати покласти, на-
віть своє вбрання постелити.

Як проводиться ця веснянка, Др. І. Панькевич не подав,
але інші мені оповідали, що проводиться так:

Дівчата беруться за руки, стають у коло, а в середині
стоїть одна, що уявляє собою молодика-парубка. Усе коло
ходить дуже швидким кроком, майже бігає, й співає: „А
хто тебе тут приніс...” Дівчина в середині відспівує, а
всі підхоплюють останні слова строчки й співають двічі:
„Білий кінь, білий кінь...” І так до кінця, а останніх дві
строчки співають усі, при дуже швидкому кроці.

До цієї ж категорії належить, також закарпатська, ве-
снянка — **ФІЯЛОЧКИ**. Дівчата беруться за руки й звива-
ються в колесо, подібно спіралі, при цьому співають:

... “Фіялочки-пупіночки, як ся завивають,
Наші хлопці, май молодці, винце попивають!
Фіялочки-пупіночки, як вони ся в'ють, в'ють,
Наші хлопці, май молодці, мід-горілку п'ють!

Так співають, покіль не завинуться густо (не зів'ються). Потім з середини звитого кола виходить проводирка, тягне за собою інших. Так розвиваються, під час цього співають:

... „Фіялочки-пупіночки як ся розвивають,
Наші хлопці, май молодці, винце попивають...”

(Записана у Великім Бичкові, 1928 р., Павло Волошук.)

Як видно, це змінена веснянка. Трудно собі уявити, як це фіялочки звиваються чи розвиваються, бо це скорше підійде до горошку та огірочків... Але, дівчата тут подані як „фіялочки-пупіночки” dorостають, розвиваються фізично, а „хлопці, май молодці”, цебто то лише молоді хлопці також dorостають і „мед-горілку п'ють”, в розумінні гуляють, ждуть, розважаються, живуть весело. Самий процес гри доповнює й уточнює зміст та походження веснянки. „Завивають” — це приворожують завинуту до себе молодого хлопця, а разом це є й вегетаційна веснянка, чарує, щоб городина добре росла, щоб огірочки завивалися в пуп'яночки. Таким чином, це поєднання двох веснянок з сюжетами — дохристиянської доби й похристиянської. А „вино” та „горілка” — це вже наверствування останньої доби.

До веснянок, що становлять на сьогодні „конгломерат” — сплетення декількох веснянок разом, з різної доби, належить і веснянка **КОЛО МОГО ПРОСА.**

“Коло мого проса золотая роса!

Рефрен: Гой, го́я, му́чний Бо́же, зо́лота́я роса!

Ой куди ж я пуйду, то не зарошуся!

Рефрен: Го́я, го́я, му́чний Бо́же, то не зарошуся,

Ой ко́го я люблю́, то не надивлю́ся!

У Полосках хлопці сла́вні, сла́вній молодці!

Купували го́рілочку Трохи́мовій дочці.

А вона пи́ла, ни́ч не говори́ла!

Вони ста́ли подума́ли, що ї́х не люби́ла!

Вийшли на гу́лоньку, ра́дити ра́доньку...

Зажине́мо ста́до ко́ней на її́ ру́тоньку...

Вийшла ста́ра ма́ти, ста́ла на́рікати...

Не ро́біте, хло́пці, ди́ва — бу́дьом пра́вувати.

Пра́вуй, ма́ти, пра́вуй, аби́ ї́сь не би́ла:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Рефрен:

Заплати нам за горілку, що дочка випила.
 Рефрен: Гоя, гоя, муцний Боже, що дочка випила.
 Дурні купували, а розумна пила... Рефрен:
 Бодай же ві не діждали, щоб я вам платила. Рефрен:
 Коло мого проса золотая роса —
 Рефрен: Гоя, гоя, муцний Боже, золотая роса!

(З нотаток п. Ірини Гошовської — “Підляські великодні й весняні пісні”, ч. 11.

Як проводилась ця веснянка, п. І. Гошовська не подала. Можливо сидячий, чи стоячий спів. Але це нас цікавить в меншій мірі. Ця веснянка є сплетення кількох веснянок, кількох тем і кількох діб. Тема проса — це далеко дохристиянська; тема кохання так давня, як і останньої доби; а тема *П о л о с ь к и х* хлопців — це показує, що веснянка носить уже не загальний, а місцевий характер; справа взаємин хлопців і дівчини та ще й з горілкою — свідчить, що це додано в добі останній, мабуть в ХІХ стол.; суперечка матері з хлопцями — це вже віє нашими часами, з цілковито притаманною мовою: „Не діждали”, „дурні”, „розумна”. Приспів (рефрен) — провінціалізм підляських місцевостей, як і „муцний”, „гулонька”, „гоя”, „ниц-нич”, „будьом”, „правувати” і т. д. Така збірна веснянка дає дуже мало для пізнання минулого, а часто вводить у блуд.

Серед родинно-побутових веснянок, крім взаємин хлопця й дівчини, гадання про майбутність та долю, є ще веснянки-гаївки й психологічного характеру. До таких належить закарпатська веснянка „ПЛЕТЕННЯ ПЛОТА”. Це українська веснянка, але, на жаль, дуже пословаччена:

...“Лецела пава, лецела, (2 рази)
 Златі піречко, златі піречко страціла. (2 р.)
 Лецела она до гурі, (2)
 До своєї мілей мацері. (2)
 Там ей вешеле стояло, (2)
 Шей є музиканті,
 Дванацат тромбіташі ей грало. (2)
 Грайце же мі, грайце весело,
 Пукля муй вінок,
 Златі переценок на столе (2)
 А як я ше вінка ізбуду,

Нигда, пренигда
Така весела не буду"...

(Ця веснянка, Плетення плота, записана в околицях Ужгороду — в селах Горянах, Онуківцях, та Заусеві, нотатки Др. Ів. Панькевича, Збірник ХХІ—ХХІІ, НТШ.)

Виконувалась так: три малих дівчинки, чи хлопчики сідають посередині, а дівчата беруться за руки, співають і ходять у формі підкови. У цій веснянці виявлений жаль за дівочтвом, прощання з вінком та перстнем, ознакою дівочої краси, невинності та веселого безжурного життя. Тут високоемоціональні художні засоби, прекрасні порівняння, любов до своєї матері, що доня павою до неї „до своєї мацері” думкою летить, щоб перед нею, єдиною, свою тугу за гарним минулим вилити... Протиставлення навколішньої веселості, музиків — настрою, глибокому переживанню дівчини, яка з-під крила опіки матері йде в чужу хату, в невідоме життя...

З цієї веснянки й подібних фолклорних творів бачимо, як проходить обмін культури при співжитті різних національностей. У даному випадку словаки запозичили й частково наверстували й поповнили своїм змістом та словами українську веснянку, а за деякий час будуть вважати її своєю...

Важливо звернути увагу, що веснянка проводилась у формі підкови-шастя, чарування.

Образ батька й матері в веснянках-гаївках досить високо поданий: глибока пошана дівчини до батьків, любов, слухняність; постійне звертання до батьків за порадою, за благословенням; і, врешті, зливає свою душу — радість чи горе батькам, чому; батьки у дівчини — це найвищий і незаперечний авторитет, найближчі до її душі.

Дівчина в веснянках-гаївках звертає до батьків і ніжно-синовньо: матіночко-голубочко, мамо, батенько-ластівочко і т. д. До батька: батеньку-голубе, батеньку-сонечку і т. д.

Да йшло сонейко
Да із руської сторони...
Я думала, що то сонейко,
А то рідний таточко...

(Записано від Софії Бочило, села Лешевичів, Пінського повіту, Полісся, 1957 р.)

Особливий підрозділ складають веснянки-гаївки СИРОТСЬКОГО ЦИКЛЮ. Їх чимало створено по всіх українських землях. Співали їх здебільшого на третій день великодніх свят. Загальний зміст сиротських веснянок-гаївок: тяжка й безпорадна доля сироти; кривди від мачухи; туга за батьками та „скарги померлим батькам на могилі”; чужі люди та їх ставлення до сироти; надія лише на милого старшої дівчини, який виведе сироту з біди й зробить щасливою:

Сирітка

Ой зацвили фіялойки в неділю,
Ой де ж я ся сиротойка подію?
Пішла би я до батейка, не маю,
Бідна моя головоюка в тім краю!
Ой зацвили фіялойки в неділю,
Ой де ж я ся сиротойка подію?
Пішла би я до матінки — не маю,
(потім до братойка, сестройки)
Бідна моя головоюка в тім краю!
Ой зацвили фіялойки в неділю,
Ой де ж я ся сиротойка подію?
Ой піду я до милого, бо маю,
Веселая головоюка в тім краю!

(Записана у Пліснях; у Наконечнім, Яворівського пов., Ст. Сапун; у Ваньковичах, Самбірського пов.; Правда, 1895 року, стор. 99, ч. 1.)

Веснянка СИРІТКА виконується стоячи, в деяких місцевостях сидячи, лише на 3-й день великодніх свят. У цих веснянках вражає нас глибока, емоціональність. Високий художній засіб контраста — веселого й радісного життя у неділю, коли зацвіли фіялки — безпорадне горе, бідкування й безнадія сироти, яка не має до кого прихилити голову. Цей засіб посилює емоціональність веснянки й викли-

кає співчуття сироті. Більшість веснянок-гаївок сиротського змісту перейшли в народні пісні, зокрема в лірницькі. Особливим художнім засобом у сиротських поезіях є діалог — розмова сироти з батьками, її скарги... І коли сирота-дівчина стає на порі, її виводить з цього важкого стану, природньо, одруження, утворення родини.

Діалог сироти з матір'ю дуже добре поданий в веснянці-гаївці **МАЧУХА**:

М а ч у х а

Пішли гуси на ріллю
Радять раду не малу:
Ліпша рілля ранняя,
Та як то та пізня.
Ліпша жінка першая,
Та як тота другая.
З першов жінков діти-с мав,
А з другою розігнав.
Пішли діти блукаючи,
Свої матки шукаючи.

Пішли діти до гробу,
Кличуть маму додому:
„Ходіть, мамо, додому,
Нас мачуха дуже б'є,

Тай нам їсти не дає,
Голови нам не змиє,
Сорочки нам не вшиє.”
— „Ідіть, діти, додому,
Тай я прийду потому,
Тай розкажу кождому:
Мої праці не вживай,
Мої діти не вбивай!”
— Твої праці не вживаю,
Твої діти не вбиваю. —
Прийшли діти на поріг,
А мачуха за батіг,
Тай батоном по ногах,
Пішли діти по селах...

(Записано в Чорнолізцях, 1905 р., Анна Левчук; В. Гнатюк, “Гаївки”, Львів, 1909 р.)

Виконується ця, як і попередня веснянка-гаївка здебільшого на третій день великодніх свят біля церкви та на проводи на кладовищі, у більшості співають з дівчатами й молодиці, без гри, сидячи, чи стоячи. Це рештки стародавнього голосіння та культу покійників, хоч веснянка не є стародавня. Але сліди анімістичного світогляду досить значні: рада гусей на ріллі; порівняння ріллі пізньої з ранньою — це стародавня символика, що має глибший зміст. Реалістична картина — тяжке життя сирот та жорстокості мачухи... Батько боліє душею за дітей, але безсилий перемогти мачуху...

До сиротських веснянок-гайвок належить всюди поширена, і люблена **Г а л я**.

Г а л я

...Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю?

— Бо не маю сорочини, кавалеру.

А я тобі сорочину в краму куплю!"

— Тогди я си потанцюю,

Тай красенько подякую, кавалеру.

Далі знову питає дівчину-сироту, чому не танцює, а вона відповідає, що не має спідничини-запашини, горсечини, хустини, стьожки, коралів, а в кінці — віночка. "Кавалер" їй усе обіцяє справити-купити.

Подібні веснянки-гайвки записані: 1889 р. у Григорові, Бучацького пов., у Молодятині, Коломийського пов., 1888 р. Т. Збаровським; у Батятичах, 1884 р., І. Коциком; в Іванківцях, Жидачівський пов., 1906 р., Наталя Левицька; в Роздільовичах, Рудецький пов., 1906 р., П. Гондяк; Наконечнім у Яворівському повіті. Виконувались вони й по всій Наддніпрянщині.

Подібна веснянка-гайвка є й у польським тексті, зап. Вацлавом з Олеська...

Виконується ця веснянка-гайвка так: усі стають у коло, а в середину заходить одна, що репрезентує сироту Галю. Вона відповідає на питання хору-кола. Ця веснянка пізніших часів, але зазнала чимало наверствувань та змін. Лише окремі її варіанти зберегли близько її первісну форму; в галицьких варіантах веснянка зазнала впливу польської мови: „Я вашеці подзінькую” і т. д.

Відмінність і пізніше наверствування зазнала ця веснянка в Саджаних, Богородичанського пов., зап. О. Роздольським:

Ой чому ти не танцюєш, Галю, Галю?"

— Бо не маю черевичків, кавалеру.

"Де ж тії черевички, що я ти дав?"

— Повісилам на кілочку, тай злодів украв.

"Ой чому ти не танцюєш, Галю, Галю?"

— Бо не маю кораленьків, кавалеру.

“А де ж тії кораленьки, щом ти купив?”
— Положила в прискриночку, злодій вхопив...

Цей варіант у своєму змісті змінений. Тут уже мало похожа Галя на сироту, а скорше, мов хитра шинкарка, особливими манерами вимотує добро в „кавалера”. Останній варіант записаний у Підберезцях, Львівського пов., 1871 року, записав Михайло Цар.

Ця веснянка-гаївка показує, що в молоді основне — це шире кохання: парубок, названий тут „кавалером”, не дивиться на убогість сироти-дівчини з боку матеріального, а широко їй допомагає й переживає разом з дівчиною-сиротою, що вона не може так веселитися-танцювати, як усі дівчата. Він їй старається постачити все для неї необхідне, лиш би бачити її щасливою та веселою серед інших дівчат. Несумнівно, що веснянка Г а л я є продукт пізнішої народньої творчості, але відбиває характерно психологічні риси й хлопця, і дівчини.

Література: И. Лозінський. Галагівка (Зоря Галицька jako альбум). стор. 513; И. Галька. Гаевки. ст. 519—520, ч. 1; Я. Головацький. Народния песни. т. II. 188—189, ч. 11; Ив. Колесса. Галицько-рус. народні пісні. Етногр. Збірник XI, стор. 27—28, ч. 6; Правда. 1895 р., стор. 211, ч. 6; Правда, 1893 р., стор. 375, ч. 2; П. Чубинський. Труды т. III-ий. стор. 150—161, ч. 57; записано кількома польськими етнографами.

Тема в веснянках-гаївках НЕЛЮБ дуже широко й глибоко трактується у веснянках доби похристиянської, як і дохристиянської, про що вже була мова попереду — „Любка”. „Кудрявчик”, „Зелений кудрявчик” в окремих варіантах, тощо.

До родинних веснянок-гаївок належить іще низка, в яких показано тяжку долю дівчини-покритки. Це сумні веснянки-творчість XVIII-XIX стол.

Дівчина з дитиною

Ой ходила гречна панна по луці,
Ой носила біле дитя на руці;
Ой пішла б я до матінки (батеїка, братейка) радити,
Де би тоє бідне дитя подіти?

Мати, батько й брат радять:

Утопи же, моя доню, (сестро), утопи,
А сама сі, молодейка, заплети!

Ой ходила гречна панна по луці,
Ой носила біле дитя на руці:

Піду я сі до милого радити,
Де би тоє бідне дитя подіти?

— Положи же в колысоюку, положи,
А сама сі, молодейка, завіжи...

Література-джерела: Правда 1895, стор. 213, ч. 10; зап. О. Маковea в Яворові; Правда 1893 р., стор. 378, ч. 6; В. Гнатюк — "Гаївки", стор. 215, ч. 159, і т. д.

Для дівчини у XVIII-XIX ст. мати позашлюбне дитя — це була велика ганьба.

Дівчина вже мусить попрощатися з дівоцтвом, з вінком, стрічками, з вечерницями, з дівочим та парубочим товариством... Найчастіше їй одрубували косу, а голову зав'язували хусткою... А у XVIII стор. — змашували після цього голову дьогтем і виганяли з хати, а навіть з села, не дивлячись на те, що дівчина в більшості була неповинна, а примушена була спокутувати гріхи розпусних панів... У другій половині XIX ст. норови людські пом'якшали й такого жадливого знущання над нещасною не було, але покритка вже втрачала всяке товариство: її цуралися всі...

У цій веснянці й подано образ такої безпорадної покритки, її психіку, страждання... У неї в душі борються два чуття: чуття матері й чуття людини-дівчини... Немає вона ні у кого моральної підтримки, але щира любов бере верх — милий, як батько дитяти (а може й ні) — виводить з тяжкого стану страдницю-покритку, безсумніву, бере її, як дружину, а дитя радить покласти „в колысоюку", а самій „зав'язатися”.

Цю веснянку лише співають дівчата, а інколи й молодіці сидючи, чи стоячи.

Взагалі, тема сироти, мачухи, покритки досить розвинута в українській літературі, показана глибоко-психологічно і в казках, і в прислів'ях, і, особливо в обрядових, на-

родніх та лірницьких піснях. Досить глибоко показав письменник С. Васильченко психологію маленьких дітей-сирот у своїй новелі „Д о м а”.

Теми — сирота, мачуха та покритка — теми сумні, споріднені й близькі. А співаються майже при всіх обрядах. Зокрема, треба визнати, що доля сироти була важка, хоч викликала й викликає співчуття й жаль в душі людини, а в душі сироти вічні важкі спогади, невтішимий жаль за батьком-матір'ю... Входять сиротські пісні — і до коляд, і до весільних пісень, коли дівчина, що одружується є сирота, і до петрівчаних пісень, до зажнивних і обжинкових, і до веснянок-гайвок. Лірницький репертуар сиротських пісень був найбагатший в Україні, але, на жаль, вони втрачені і на 80 відсотків не записані...

В сиротських піснях маємо глибокий вияв дитячого анімізму: діти вірять, що їх мати-батько бачать з могили — „з того світа” їх велике горе, співчують їм, Бога за них просять, але багато землі накидано на їх груди й їм важко вийти з гробу... Діти йдуть на могилу батьків, несуть їм свої скарги, оповідають жалі, просять заступитися перед людьми й Богом...

І у вищеподаних веснянках — „МАЧУХА” та „СИРОТА” образно зображено невимовне горе дітей-сирот, що втратили матір... Батько знайшов собі другу жінку, але дітям матері не знайшов, а мачуха дуже сувора, а навіть жорстока... Малі діти потребують ширості, ласки, догляду, а з мачухою, крім кривди, нещасні нічого не мають... За дитячою анімістичною уявою, вони йдуть на могилу матері, оповідають їй свої жалі й просять заступитися за них перед мачухою... Кінчається ця веснянка — важка трагедія сироти — „діти йдуть по селах”, цебто — у найми, по-невірятися з малих літ...

Подібні веснянки-гайвки нагадували на Великдень про сирот і мали вже характер моралістичний, виховний, повчальний. Не одна мачуха задумалась над глибокоемоціональними молитвами, а цим веснянка впливала на помякшення

норовів та спрямувала громадську думку на опікунство над сиротами.

Врешті торкнемося веснянок-гаївок ЖАРТІВЛИВОГО ЗМІСТУ, в яких висміюється і старих парубків, і старих — неодружених чоловіків.

“Чому дідусь не жениться?”

Ой чом ти, дідойку, молод не женився?
Ой, йой, йой, молод не женивсі.
Ані не женив сі, ані підголов сі.
Ой, йой, йой, ані підголив сі.
Старої не хочу, молода не піде,
Ой! йой, йой, молода не піде.
А хотьби она пішла, але ї не хочу,
Ой! йой, йой, але ї не хочу.
Бо ми не запалит, їстоньки не зварит,
А хоть она зварит, то ми не поставит,
А хоть ми поставит, то сама не сяде.
А хоть сама сяде, то їсти не буде.
А хоть їсти буде, то ми не постелит,
А хоть ми постелит, то спати не ляже,
Ой! йой, йой, то спати не ляже.
А хоть спати ляже, то ся не оберне,
Ой! йой, йой, то ся не оберне.
А хоть оберне, то ся не притулит,
Ой! йой, йой, то ся не притулит.
А хоть ся притулит, то не поцюлує,
Ой! йой, йой, то не поцюлує.
А хоть поцюлує, то на землю плює.
Ой! йой, йой, то на землю плює.
А в тебе, дідише, смердячий пищище,
Ой! йой, йой, смердячий пищище.
Пищище смердячий, а вочи котячі,
Ой! йой, йой, а вочи котячі.
Голова совяча, а голова псяча,
Ой! йой, йой, а голова псяча.
А борода псяча, руки ведмедячі,
Ой! йой, йой, руки ведмедячі.
Ой пішов старий та на ярмарище,
Ой! йой, йой, та на ярмарище.
Та купив си старий добре патищище,
Ой! йой, йой, добре патищище.
Як взяв старий молодую бити,

Ой, йой, йой, молодую бити.
 А ся взяла молода просити,
 Ой! йой, йой, молода просити.
 А в тебе, дідойку, губки солодойкі,
 Ой! йой, йой, губки солодойкі.
 Губки солодойкі, а вочи чорнейкі,
 Ой! йой, йой, а вочи чорнейкі.
 А вочи чорнейкі, личейко білейке,
 Ой! йой, йой, личейко білейке.
 Личейко білейке, ручейки малейкі,
 Ой! йой, йой, ручейки малейкі.
 Ручейки малейкі, борода гладейка,
 Ой! йой, йой, борода гладейка.
 Борода гладейка, голова сивейка.

(Записана в Наконечнім, Яворівський повіт, Степан Сопрун.)

Другий характерний варіант, записаний у Теклівці, пов. Скалат. П. Стадник:

1. Гей ти, старий діду,	14. То лишки ми не дасць;
2. Чом сі не жениш?	15. А хоць лишку ми дасць,
3. Тану, тану, тануну,	16. То сама не сяде;
Чом сі не жениш? (2 р.)	17. А хоць сама сяде,
4. Старої не хочу,	18. То їсти не буде;
Молода не піде.	19. А хоць їсти буде,
5. А хоць вона піде,	20. То ми не постелит;
6. То ми не вобійде,	21. А хоць і постелит,
7. А хоць ми обійде,	22. То ми не накриє;
8. То їсти не зварит;	23. А хоць і накриє,
9. А хоць їсти зварит,	24. То сама не ляже;
10. То ми не посолит;	25. А хоць сама ляже,
11. А хоць і посолит,	26. То не поцюлує;
12. В миску не наляє;	27. А хоць поцюлує,
13. А хоць і наляє,	28. То на землю пліне.

• Зап. П. Стадник, Теклівка, пов. Скалат.)

Література: И. Галья, Гаевки, (Зоря галицька яко альбум), стор. 518—519, ч. 6; Я. Головацький, Народня песни, т. II-ий, стор. 690—691, ч. 6; Правда, 1895 г., стор. 250—251, ч. 15; В. Гнатюк, "Гаївки", Львів, 1909 р.

Відхилення від устоїв громадського й людського життя, як старе парубоцтво — старші неодружені, як самотній дідусь, — знайшло відгук у веснянках-гаївках. У поданих вище народніх поезіях виявлено в формі іронії, а навіть сарказму,

образ старого неодруженого чоловіка й показано дріб'язковість і нелагідність старої самотньої людини, з її всіма властивостями — капризу, постійного підозріння, егоїзму й надмірних вимог та нерішучість одружитися... Образ старого парубка-дідуса подано досить глибоко, хоч і в жартівливому стилі, психологічно й вдало: художній образ старої людини, яка тікає від родинного та громадського життя — просто клясичний. Не одружився старий парубок тому, що „старої не хоче, а молода не піде... а хоч і піде, то не буде догоджувати...”

Ця веснянка вже відходить від далекої романтики, а цілком наближена до реалістичних мотивів.

Тема нерівного подружжя, нерівного шлюбу — ніколи не приносить щастя в родині. Бувають винятки, як перше заохання, а потім однаково життя нещасливе.

Ця тема має місце й у науці, і в літературі, у народній творчості — народніх піснях, казках, прислів'ях, обрядовім фольклорі — колядах, веснянках, купальських та весільних піснях. Але, поза всім, батьки часто грішать супроти своїх дітей, як уже зазначалось раніш.

У цих веснянках-гаївках і подано в науку батькам та старим парубкам іронічно-саркастичний образ уявного старого парубка... Таких жартівливо-уїдливих веснянок є чимало по всіх українських землях. Частина цих веснянок перейшла в народні пісні, як, наприклад: „Діду мій, дударіку...” та численні інші.

Веснянка „Чому дідусь не женився”, чи „не жениться” дуже грайлива, весела й музикальна, а проводиться так:

Дівчата стають у коло й беруться за руки, кружляють увесь час то в один то в другий бік; у середині кола стоїть, зігнувшись „старий парубок — дідусь”. Цей „дідусь” — одна з дівчат, речитативом оповідає чому не жениться. Коло-хор грайливо відспіває, пританцьовуючи. Гра уточнює слова, зокрема рухи дідуса та в інших місцях і молодой його (уявної) дружини...

У Літинському повіті виконувалась веснянка цілком сар-

кастична, розрахована лише на подратування старших парубків та капризних, сварливих, а разом і лінивих дідків.

Веснянка провадилась так: дівчата утворюють велике коло; одну дівчину з люлькою та патином, посилають в середину, вона знаменує „діда”. Та дівчина робить усе так, як у пісні співається:

- Вставай, діду, паску їсти!
2. Ой дід, дід розскакався.
Вставай, діду, кури пасти!
2. Ой дід, дід розстогнався.
Вставай, діду, кури їсти!
2. Ой дід, дід розскакався.
Вставай, діду, миші пасти!
2. Ой дід, дід розстогнався.
Вставай, діду, миші їсти!
2. Ой дід, дід розплювався.
Вставай, діду, коні пасти!
2. Ой дід, дід розстогнався.
Вставай, діду, коні їсти!
2. Ой, дід, дід розплювався.
Вставай, діду, свині пасти!
2. Ой дід, дід розстогнався.
Вставай, діду, свині їсти!
2. Ой дід, дід розскакався.
Вставай, діду, гуси пасти!
2. Ой дід, дід розстогнався.
Вставай, діду, гуси їсти!
2. Ой дід, дід дозскакався.

(Подекуди додають іще й інших звірят.)

- Вставай, діду, баба їде!
2. Ой дід, дід розскакався...

“Дівчина-дід” обіймає й цілує одну з дівчат з кола, і скаржиться їй, як бабі, скільки йому прикростей зробили та як йому докучали. А після дає їй патинок і люльку й уже ця друга дівчина йде до середини грати “діда”.

(Зап. М. Миханько на Літинщині; Ягільки, Львів, 1932 р.)

Ця веснянка-гаївка, й подібні їй, мала місце майже у всіх українських землях. Це лише сатира на старих, полінькуватих дідків. Правда, це не цілком відповідає

дійсності, бо українські дідки-пасічники вирізнялися рисами доброти, ласки, працьовитості. Тому сатира на діда не є загально характерною. Друге, ця веснянка позбавлена художності і, як створена, видно близько XVII-XVIII стор., так і залишилася примітивною. Особливість веснянки-гаївки „Дідка” — це дуже жвава й весела гра. Друга весела, а разом і художня подібна веснянка, яка нині вже є народньою піснею — це „Грицю, Грицю до роботи...” Подібні сатири-веснянки пізніше стали власністю „Вулиці” — літніх зборів хлопців та дівчат „на горбочку”.

До цієї низки весняних пісень треба віднести й драстичні: взаємне глузування дівчат та хлопців. Таких веснянок-гайвок, як і пісень „Вулиці”, є чимало, а тому ми обмежимося лише окремими цитатами.

Надмірна енергія молоді, хлопців та дівчат, — справжніх дітей природи, — виливалася, як найвища приємність, на традиційних святкуваннях, в активній участі кожного зокрема: — взимку — в коляді та „латках”, весною — в зеленосвятських грах та церемоніях „Вінки”, „Тополя”, „Коструб”, у Великодніх грах та веснянках-гайвах: у літніх — Купало, „Вулиця”, весілля; в осінніх — „Андрій-Калита”, „Катерина”, на вечерницях і т. д. Ці спільні традиційні святкування розквітли вже в часи християнські, хоч початки свої ведуть з глибокої давнини. Від хлоп’ячих та дівочих куренів та громад, що пізніше розвинулися у „Вулицю” та „вечерниці”. На цих спільних зборах — вибуялих юнацьких святкуваннях — як дівчата, так і хлопці переходили від стародавніх романтичних пісень до пісень веселих, жартівливих, колективних на теми місцеві. Насамперед ми жартівливі дівочі пісні зустрічаємо в святі Купало, а особливо у великодніх веснянках-гайвах. Спочатку пісні-гри були добродушно-жартівливі, з легкою іронією, але в їх змісті позначалися певні спрямування-думки: вимагалось від хлопців вічливості, охайності, веселості, енергійності, а головне — щоб не старими, а молодими одружувалися. А вже далеко пізніше, близько кінця XVIII і поч. XIX ст. створюються драстичні пісні „В у л и ц і”, далеко прикріші,

часто позбавлені тактовності, про які будемо мати мову в томі III-му.

Але повернемось до наших веснянок-гаївок. До стародавніх веснянок у часи пізніші додаються цілі строфи (нашарування-наверстування), інколи створюються окремі жартівливі веснянки-гаївки.

У веснянці-гаївці „Дикі кози” додано такі жартівливі змістом строфи:

...“Позастрягали свині;
Хлопці зубами витягали,
Аж ся зуби поламали...
.....
Ви, хлопці, встидайтеся,
Гаївки не бавтеся;
Ви до того не зросли,
Лиш до ціпа, до коси;
Косити, молотити,
Сліпі діди водити...”

Ясно, що в цих нашаруваннях подано головне завдання хлопцям: бути старанними, роботящими, вміти молотити, косити... А коли будуть ледачі — залишається їм одне: „діди водити...”

У веснянці-гаївці „Цінність дівчат” подано такий жарт:

...“Он, хлопці, он!
На горі льон!
На долині зеленець;
По шагові молодець,
По три гроші жінка,
Сто золотих дівка...”

Тут, як і в попередній веснянці, спостерігаємо художність, дотепність, добродушний жарт, не зловбий.

У стародавній далеко дохристиянській веснянці „Огірочки” додано, також у часи давні, — бажання, щоб парубки молодими женились, щоб усі дівчата восени заміж походили:

...Та рости, горошку, в три листки,
Та дай же, Боже, чотири,
Щоб ся парубки женили,

Щоб в осени дівок забрали,
Щоб старі баби гуляли.
Кожному парубкові гороху стручок,
Миколі — стручисько,
Бо він старий парубчисько...

Тут і назва старого парубка зневажлива — „парубчисько”...

У другому варіанті, записанім у Присівцях, Зборівського пов., „Огірочки” подано досить у неввічливім жарті на адресу старих парубків. Звичайно, це вже самий пізній додаток:

...“Повилазили всі огирки,
Пожилися усі парубки;
Ой но ще сі, еден не вженив,
По пояс бороду запустив.
У голові воші, а в бороді миші.
Як сі миші розіграли,
Та й бороду розірвали...”

Ясно, тут натяки на те, що старі парубки опускаються, за собою не слідкують, про охайність не дбають...

Література: И. Галька, Гаевки, стор. 522, ч. 2; Я. Головацький, Народня песни, т. III, стор. 152, ч. 17; Ів. Колеса, Галицько-руські народні пісні; Етногр. Збірник НТШ, XI, стор. 29, ч. 9; П. Чубинский, Труды, т. III-й, стор. 79-80, ч. 18; Шейковскій, Бит Подолян, стор. 13. і т. д.

Найпізнішого витвору жартівливі веснянки сократичної форми (діялогічної) мали успіх на всіх українських землях, це такі, як „Явтуше-друже”, в якій показана психологічна риса української жінки, її уміння опанувати свого чоловіка, роздобрити його, зробити лагідним. Ця веснянка перейшла вже до народніх пісень:

“Ой куди ж їдеш, Явтуше?
Ой куди ж ти їдеш, мій друже?”
— “Не скажу!”
“Та якщо-ж твоя ласка,
То й скажеш!”
— “На ярмарок!”
“А чи ти візьмеш і мене, Явтуше?”

А чи візьмеш і мене, мій друже?"
 — "Не хочу!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й схочеш!"
 — Сідай отут з краечку!
 "Ой обніму тебе, Явтуше,
 Ой обніму тебе, мій друже!"
 — "Не хочу!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й схочеш!"
 — "Обніми, та гляди, не задави!"
 "Ой пригорнусь до тебе, Явтуше,
 Ой пригорнусь до тебе, мій друже!"
 — "Не хочу!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й схочеш!"
 — Пригорнись та не звали!"
 "Ой поцілую тебе, Явтуше,
 Ой поцілую тебе, мій друже!"
 — "Не хочу!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й схочеш!"
 — "Поцілуй, та гляди, не вкуси!"
 А що ж ти купиш, мій друже?
 А що ж ти купиш, Явтуше?
 — "Не скажу!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й скажеш!"
 — "Мішок груш!"
 "А чи даси й мені, Явтуше?
 А чи даси й мені, мій друже?"
 — "Та не дам!"
 "Та якщо ж твоя добра ласка,
 То й даси!"
 — "Дам одну, та й ту гнилу!"
 "Цур тобі, пек тобі з твоїми грушми!
 А я піду погуляю з другими!"
 — "Тю дурна, вернись!
 Увесь мішок. оддам!"

Думаю, що коментарі тут зайві, бо спрямовання й прихвалювана думка — тут досить ясні — мудрість і дотепність української жінки, уміння опанувати свого мужа не лайкою, не биттям, не загрозами-погрозами, а ласкою, делікатними розмовами...

Ця веснянка проводиться дуже жваво й весело: утворюється коло дівчат, а в середині парубок — „Явтух”. Дівчата у колі рухаються під спів-речитатив — запити, хвилясто, то благаючи підносять то опускають руки, а „Явтух”, „сумний”, „набурмошений”, ходить посеред кола й речитативом відповідає на хоріві запитання. Біля нього дівчина, яка вдає-показує всі дії, про які співається в запитах дівчат. „Явтух” стає все веселішим і веселішим... А врешті не жінка благає, а „Явтух” навколішках благає жінку повернутися, бо він уже увесь мішок грушок їй дарує...

Це дуже характерний, дотепний, а навіть реалістичний народній твір.

„Явтух” — це витвір пізніших часів. Подібних веснянок є чимало.

ВІЙСЬКОВІ (воєнні) ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ

Бурхлива доба рятунку рідного краю — своєї Вітчизни, досить значно віддзеркалена й у загальному фолклорі, зокрема в веснянках-гаївках. Доба **К о з а ч ч и н и** XVI стор., доба **Х м е л ь н и ч ч и н и** — мають своє почесне місце в народній творчості. Звичайно, у веснянках показано лише з точки зору дівчини — як козак залишає село, залишає свою дівчину; значно ширше показано в народніх піснях, в піснях історичних, але про це буде мова в наступних томах, а зараз зупинимось лише на веснянках, на своїй темі.

В одній гаївці-веснянці, з низки хвальних, подається образ весни, а разом:

... „Із стріх вода каплє,
Молодому козакові
Мандрівочка пахне...”

Цебто, у давнину всі війни та походи провадились лише з початком весни. Тоді козак виїжджав на своєму вороному „у дикєє поле” на татар — чи відбивати захоплені табунни худоби, чи визволяти невольників, чи відганяти татарина-наїзника від рідних осель, а чи просто — „погуляти й здобичі пошукати”... А участь козака у військовій

виправі — то була гордість для вояка, то була його слава, честь і обов'язок захищати рідний край. От тому то й „пах-не” йому „мандрівочка”.

Зберіглася з XVII стор. цікава веснянка-гаївка на Поділлі та Київщині:

“Голуб”

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду (2 р.)
Напилися, відлетіли;
Крилоньками злопотіли.

(Коло дівчат плеще руками й маше, наче крильми.)

Біда ж тому козакові
На сивому коникові. (2 р.)
Як ніч, так день поїжджає,
Ніг з стримену не виймає. (2 р.)
Ані сіна, ні воброку,
Лиш шабелька коло боку. (2 р.)

Веснянка досить художня, емоціональна. Образ козаків подано в образі голубів: їм ніколи ждати, часу гаїти, а, мов голуби: напилися води й полетіли... Доповнення образу — це бідування козаків, які нічого не мають ані їсти, ані пити, ні для себе, ні для „сивого”. у них „Лиш шабелька біля боку”...

РИНДЗІВКИ

До великодніх хвальних пісень та звичаїв належать і, так звані, РИНДЗІВКИ. Цей вид великодніх хвально-вітальних пісень мало поширений в Україні, а лише відомий в окремих місцевостях Галичини, як у Яворові та околицях, зокрема в с. Наконечнім. та на українсько-білоруським пограниччю, в Гродненській губернії М. Грушевський подає:

...„Третім волочільним звичаєм було вітання молоддю господарів, цілком аналогічне з колядуванням, практиковане ще в першій половині минулого століття в Україні, а тепер відоме лише в деяких галицьких околицях, особливо в м. Яворові, де вони деінде носять невідомо-

му назву “риндзівок”, та українсько-білоруським пограниччю в Гродненській губ., де вони звуться “рогульками” або “рогульчатими”.

Далі він подає:

“У залежності від цього, риндзівки тутешні — це величання дівчатам, цілком аналогічні, чи ідентичні з тими, які співаються колядниками, тільки мають рефрен великодній — “Та Христос же воскрес, же воїстину же воскрес!” І великоднє закінчення в тім роді:

Тобі, Н.Н., красная піснь,
А нам писаночок тридцять і шість.
Тобі, Н.Н., риндзівка,
А нам писаночок кобілка:
Не лінуйся встати, нам писаночок дати:
В сінях на кілочку, в кобелі на ріжочку.

В інших околицях Галичини стрічаються подібні великодні величання для парубків — тільки вони не носять цієї назви...”

М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-ий, стор. 177—178, Київ-Львів, 1923 р.

Риндзівки — це творчість хлоп'яча й виконується хлопцями як дітьми, так і юнаками-парубками. Проводиться так:

Парубки зарані готуються, як і до коляд, вивчають риндзівки. На другий та третій день Великодня увечорі, а то й уночі, збирається 20-30 хлопців, беруть з собою музику — скрипку, інколи й басиста, йдуть попід хати, стають під вікнами, вітають господарів, а потім співають — вітання на честь дівчат на виданні та молодиць, що віддалися в останній сезон — „зимове пущення”. Співають в один голос під гру музики. За кожною строфою співають спогаданий вище рефрен: „Же Христос, же воскрес, же воїстину воскрес!” Дівчина виносить цим вітальникам кільканадцять писанок, а де-інде й 2 грейцари на “почастування”.

Назва “риндзівка” іще не вияснена, не досліджена. В. Гнатюк так пише про це:

“Слово “риндзівка” досі невідоме у нас з друку, а також саме невідомі були й ті пісні, які воно означає. Збираючи гаївки, я попав на невеличку збірку Степана Супру-

на, записану у кінці 70 років минулого століття в Наконечнім, Яворівського пов. Поміж гаївками знайшов я там і “риндзівки”.

У другому місці В. Гнатюк подає таке у справі самої назви “риндзівка”:

“У великоросів знані також “песни волочебников”, але, мабуть, небагато їх, коли, приміром, П. Шейн наводить їх у своїй збірці “Великорусс” ледве чотири (стор. 341—342, ч. 1191—1194). З тих пісень цікава для нас друга (ч. 1192) тим, що в ній приходить слово “риня”, якого значення я не міг дошукатися в словниках; чи не знане й у нас де те слово, та чи не стоїть воно у зв’язі з назвою наших пісень “ридзівок”, бо в чуже походження слова (з литовцями) не дуже хочеться мені вірити, коли подібні пісні білоруські, ближчі до Литви, не мають такої ані подібної назви; скорше можна було б зв’язувати цю назву з словами „риндя”, „ряндавий” — обертюх, бо хоч тепер співають “риндзівки” не обертюхи, але “господарські діти”, то колись могло бути інакше й стара назва могла лишитися також серед нових відносин. Великоруська пісня має також характер колядки, як се вже видно зараз з її початку:

...“Стояла риня тонка висока,
Христос воскрес на весь світ!
Тонка висока, широм-широка;
У тої рині два столики,
Два столики дубовії,
Дубовії-тисовії.
На тих столиках все скатерти...”

(В. Гнатюк, “Гаївки”, Львів, 1909 р., стор. 10—11; Шейн, Великорусс, стор. 341—342, ч. 1191—1194.)

Ця галузь українського фолкльору та звичай ходити на Великдень парубкам попід хати — не досліджена, не вивчена й досі. Сама назва невідома й зараз дуже трудно вияснити її етимологію. Деякі етнографи поєднують „риндзівки” з “волочебниками” українськими та білоруськими, з “Ораціями” польськими, з польським “дингусовим” тощо, але я вважаю, що й “волочебники”, й “орації”, й “Віршування” — є що інше, і з “риндзівками” має мало зв’язку й за формою й за змістом.

Для прикладу наводжу дві “риндзівки”:

“Попова невістка”

Рефрен: Ой рано, рано куройки піли,
Же Христос, же воскрес, же воїстину, же воскрес!
Еще ми ранше Ганунейка встала,
Ранейко встала, сад замітала,
Сад замітала, грядки копала,
Грядки копала, вино садила.

Рефрен: Ой рано, рано куройки піли,
Же Христос, же воскрес, же воїстину, же воскрес!
Вино садила, стиха говорила:
Рости ж ми, вино, тонко, високо,
Тонко високо, коріне глибоко,
Коріне глибоко, листе широко.

Рефрен:

Листе широко, гиле високо;
Тое ми вино сино заквило,
Сино заквило, мало зродило,
Не зродило ж ми но три ягодойці:

Рефрен: Ой рано...

Єдна ягодойка єї батейко,
Друга ягодойка єї матінойка,
Сама молодежка, зарученая,
Зарученая аж до Любима (до Люблина)

Рефрен: Ой рано... Же Христос...

Аж до Любима, за попова сина.
За поповим сином легко робити,
Легко робити, мід-вино пити,
Мід-вино пити, ключі носити.

Рефрен: Ой рано... Же Христос...

Бувай здорова, гречная панно,
Гречная панно, красна Ганунейко,

Рефрен: Ой рано... Же Христос...

Не сам собою, з вітцем, з матінкою,
Тобі, Ганунейку, риндзівка, а нам писанок кобівка;

Рефрен:

Тобі, Ганунейку виградзаня, а нам писанок ціле
(дзбаня;
Тобі, Ганунейку, красная піснь, а нам писанок сорок
[шість.

Рефрен: Ой рано... Же Христос...

Я в коморі на кілочку висять писанки в ріжочку,
Нема кому встати, писанок дати.

Рефрен: Ой рано, рано куройки піли
Же Христос, же воскрес, же воїстину, же воскрес!

В іншій подібній "риндзівці" початок:

Рефрен:
Христос воскрес, господарейку,
Ми на твоім подвірейку, же Христос і т. д.
Ой рано, рано, куройки піли і т. д.
.....
Щастейко на двір, на худобойку,
Здоров'є в той дім на челядойку.
.....

Веселе закінчення:

Там за ставком, за студінцем,
Виноси. Маріє, писанки з горцем.
Не хотілося встати,
Писанок дати...

(Література: В "Русалці Дністровій" на стор. 40 ; у с.
Наконечнім, зап. учит. Кульматицький. 1909 р.)

Як бачимо, тут той же вияв анімістичних вірувань, що й у колядках, ті ж чарування добра й щастя і дівчині, і молодиці, і "господарейку", і "вітцю" й "матінойці"; ті ж вихваляння чесноти дівчини, чи молодиці: вона встає раніш, ніж "куройки п'ють", вона двір замітає, грядки копає, вино садить; а тут же й "стиха" чарує, щоб вино вродило багатурожайно... Те ж у кінці й побажання "гречній панні" з її батьками, і те ж жартівливе закінчення, але вставка після кожної строфи: "Же Христос, же воскрес, же воїстину, же воскрес!"

Це риндзівка ДІВЧИНІ ТА МОЛОДИЦІ, що недавно віддалася, а нижче наводжу риндзівку для ХЛОПЦІВ, що співають у деяких місцях у Галичині (тільки не на Яворівщині).

"Королівський лісний"

Чи є, чи нема Івасейка дома?
Рефрен: Же Христос, же воскрес, же воїстину воскрес!
Нема го дома, в пана короля лісним.
І до ліса їздит,
Що в лісі зловит, то до пана несе,
Єму пан за то, черевички на то.

Черевички бере, але не дякує.
 Рефрен: Чи є, чи нема... Же Христос...
 Аж: Єму пан за то, шапочку на то.
 Шапочку бере, але не дякує.
 Рефрен: Чи є, чи нема... Же Христос...
 Аж: Пан єму за то, убранейко на то.
 Убранейко бере, але не дякує.
 Рефрен: Чи є, чи нема... Же Христос...
 Аж: Єму пан за то, коничейка на то.
 Коничейка бере, але не дякує.
 Рефрен: Чи є, чи нема... Же Христос...
 Аж: Єму пан за то, дівочку на то.
 Він дівочку бере й красно дякує...
 Рефрен: Чи є, чи нема, Івасейка дома?
 Же Христос, же воскрес, же воістину воскрес!

(Зап. в с. Бубновім, Яворівського пов. Степан Маренін.)

Як бачимо, ця риндзівка стоїть іще ближче до коляд, ніж попередня, а, принаймні, не дальше. Але тут, видно, що поезія з часом нашарувалась, прийняла деякий відтінок залежності хлопця: він на службі “у короля лісним”. Відкіля могло взятися слово „король”? Отже, поезія стародавня, а початок — це пізніший додаток. Як старі “Риндзівки”? Їх історична основа? — Все це нам невідомо, бо ці поезії могли взяти з коляд, найскорше, а мабуть й беззаперечно, а рефрен “Же Христос, же воскрес...” додано значно пізніше. Але покищо, ця ділянка нашого фолкльору жде свого глибшого дослідження.

ХОДІННЯ З ВЕЛИКОДНІМИ ВІРШАМИ

Досить відомий був звичай в Україні, головне в Наддніпрянщині (Поділля, Київщина, Чернігівщина та Полтавщина) та на Волині — ходіння дітей на Великдень з т. зв. вітальними віршами. Вірші були книжного походження, напіврелігійного змісту. Діти збиралися, лише хлопчики, по два, по три й більше, а інколи й в одиночку, йшли по хатах, вітали господарів: “Христос Воскрес!” та говорили вірші. Господарі наділяли дітей писанками та крашанками. Старий етнограф, А. Терещенко залишив такий запис:

„В деяких місцевостях Малоросії (цебто України) зберігся звичай, що діти, а навіть парубки, ходять по хатах перших два або три дні Світлого Воскресення, і вітають віршами...”

(А. Терещенко. Бит русского народа, VI, стор. 112.)

З “віршами” діти вже йшли безпосередньо до хати й й ходили вдень, а не вечором. З часом цей звичай відійшов, бо, видно, застосований був духовенством цілком штучно, всупереч якомусь звичаю дохристиянському, але якому саме — нині встановити трудно. Тексту тих віршів не наводжу, бо його можна знайти в літературних хрестоматіях.

“В О Л О Ч Е Б Н І В Е Л И К О Д Н І З В И Ч А Й”

Цілком відмінним стародавнім, іще з дохристиянських часів, звичаєм — це “в о л о ч е б н и й ч и в о л о ч і л ь н и й” звичай — святочний обход в перші дні Великодня господарів села з привітаннями та хвальними піснями весні. У давніші часи обходили з свяченим та писанками. Пізніше обходили лише з писанками та калачами. Проти цього гуманного звичаю, проти цього найбільшого людського святкового звичаю, пов’язаного з виявами найкращих почувань миру та злагоди, вияву любові, — повставала Церква. Іван Вишенський суворо засудив цей звичай з його подробицями поганської радості й поезії” — це й прискорило знищення цього гарного громадського вияву первісної культури. Але сліди його залишились досить значні, а сам звичай частково перетворився у звичай християнський і прибрав інше значення, символіку. Після боротьби церкви з цим звичаєм, почали “волочєбні” обходи робити на другий-третій день Великодня з “дорою”, цебто, з свяченим.

Нам відомо з стародавніх вірувань народів світу, що, майже у всіх релігіях дохристиянської доби були тотемістичні вірування. Тотемами були й тварини, й рослини, й предмети. Священними тваринами, в яких перебували добрі духи, бог добра, вважалися в різних країнах різні, але найчастіше тотемістичними тваринами, священними були коні, бики, свині, вівці; пізніше стала мука та інші їстовні предмети.

Кожне плем'я мало свого тотема й наставляв час, коли те плем'я поїдало ту священну тварину, а кров випивало. Через це й племя освячувало себе, бо поїдало освячене богами, а тим з'єднувалося з добрим богом. Видно, що в первісні часи й наші пращури мали тотемів, яких не можна було поїдати, не можна вбивати нікому, крім лише у святковий час, а у нас у час Великого Дня, цебто у Великий День весни. У наших пращурів були священні дерева, квіти, хліб; а з тварин, яких не можна було вбивати та з'їдати — це були: коні, чаплі та журавлі, а в деяких племенах — поросята й ягнята; особливим тотемом — це було яйце. Яйце було символом відродження природи, людини, символом щастя, урожаю, приплоду й добра.¹⁾

Звичай “волочебників” описаний кількома етнографами досить докладно. Проводився він так: ще далеко до Великодня збираються парубки й готуються до „волочебного дня”, цебто до другого чи третього дня Великодня. Парубки вчаться співати, а музики грати й пісні волочебні, й алилуя. Бажаючих взяти участь у “волочебництві” набиралося до 30 веселих людей. Споміж себе вибирають “починальника”, який під гру “музичини” починає співати, а “помагальники” або “підхватчики” підхоплюють-приспівують лише рефрен. Крім цього, вибирають міцну людину — “міхоношу” або “кошеленоса”, щоб носив “волочебні” прибутки.

У “волочебний понеділок” чи вівторок усі збираються й ідуть від хати до хати, стають під вікном і співають величання господарові, в інших місцевостях — господині, дівчині чи парубкові та дітям. Великою приємністю для “волочебників” є те, коли їх господар запросить у хату на “почастування”. Кожний господар виносить свої датки за величання, а коли господар не бажає прийняти, то “волочебники” співають йому глузливих пісень. Ця компанія все збільшується, бо до “волочебників” по дорозі пристають жінки, хлопці та чоловіки. “Волочебники” у ці вітання вносять багато гумору, чому й бувають вони веселі. Характерно, що цей зви-

¹⁾ Про це буде докладніше подано в розділі “ПИСАНКА”, а про хліб у розділі “Жнива” — С. Килимник, “Український Рік...”, т.т. III і IV.

чай, а навіть тексти "волочебних пісень" цілком подібні й у Галичині й на Десні, цебто по всій Україні. Це також є доказом старовинності звичаю та спільності культури всіх українських земель. Але й "волочільні" пісні дуже подібні до коляд, що також наводить на роздумування про виникнення цього звичаю.

В. Гнатюк подає про звичай "волочільників" таке:

„Далеко складніше й краще відбувається цей звичай в іншій околиці, як це видно з опису А. Гуриновича. Замітьте при тім, що "волочебники" співають пісні господарям, парубкам і дівчатам у кожній хаті, до якої прийдуть, коли у нас співають комусь одному лише одну пісню.

А. Гуревич оповідає, що молодь збирається в громади, запрошує музиків і вибирає співаків, бо як прийдуть свята, треба буде ходити по селах і дворах Бога хвалити, а людям складати бажання з нагоди свят. Такі гуртки називаються "Алаловники" (від алилуя): вони складаються з музикантів, кількох співаків і провідника та ходять, звичайно, лише першого й другого дня. Така компанія підходить під вікно, здійсмає шапки, поздоровляє господарів словами: "Христос Воскрес!" Музика починає грати "алилуя", а компанія співає; опісля виходить наперед провідник і виголошує повиншование:

Баранку нявінне
Син Божий ядини
До гробу влажени,
За нас уменчони.
Тераз з гробу встає,
Нам радосьць дає,
А гетай радості,

Віншуя їхмосьці,
Вам злоте карони,
Нам яйкі червони;
Проша даці, не жавоваці,
Каб било за што
подзенькаваці...

Потім музика починає знов грати пісню (господареві, господині, дівчині, парубкові), а решта співає; по виспіванню провідник віншує знов, одержує дар і виходить; пісень таких нема багато..."

(В. Гнатюк, "Гаївки", стор. 10, Львів, 1909 р.)

Це такі звичаї "волочебників" у Білорусі. Є цей звичай і у поляків, лише трохи проводиться відмінно, а носить назву „dungus”, і також проводиться у великодній понеділок так:

Один хлопець, перебраний за бузька носить клюку, другий носить живого когута, третій — торбу, а четвертий — довгий рожен. За ними бігло чимало цікавих. Коли входять до якогось дому, один з них подає господареві, чи господині руку, привітається, а потім співають. Господиня гостить усіх, а коли не дає нічого, “бузько” тягне своєю клюкою, що тільки бачить. Це так проводиться цей звичай в австрійській частині Польщі, в російській Польщі проводився простіше — ходили й діти, й хлопці, й дорослі чоловіки з книжними віршами,—як подає про це у своїх працях А. Петров. Цей звичай носив у Польщі подвійну назву: “о р а ц і ї” і “po Dungusie”.

Але є думка, що цей звичай “волочєбників” основне проводився в Білорусії, а поляки мабуть запозичили відтіля. Старий етнограф А. Терещенко так описує білоруський звичай “волочєбників”:

“На другий день Великодня обливають одне одного холодною водою, — хлопчики ж ходять по хатах і співають орації, за що одержують по яйцю. Такий звичай називається “в о л о ч е б н и к о м”, бо він визначає ходіння по хатах з привітанням й це дотримується в Смоленській губернії. “Волочєбник” визначає у литовців (він називає білорусів литовцями) воскресною нагородою”.

(А. Терещенко, Бит русского народа, VI, стор. 106.)

М. Грушевський також виводить слово “волочільника”, “волочіння” від кореня “волочитись-ходити”:

“Назви “волочінне”, “волочінника” для волочільного понеділка у нас, в Західній Україні, принаймні, все таки зістались, і саме “волочінне” в найбільш елементарній формі — відвідування ближчих і обдарування “волочільним” — калачем, крашанками тощо, держиться досить широко.

Іншим разом ця назва прикладається спеціально до обміну парубків з дівчатами крашанками (з чим і зв’язується часом і церемонія обливання)”.

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. I-й, стор. 177, Львів-Київ, 1923 рік.)

Чубинський, на основі своїх матеріалів з Староконстантинівського і Проскурівського повітів, занотував у своєму Календарі (ІІІ с. 24) таке:

“У великодній понеділок селяни ходять один до одного, христуються і міняються писанками. Через се день сей зветься “волочинником”. Ходять вітати найбільше діти по рідні, повитух, знайомих, священика, поміщика свого села, несучи в дарунок “волочільне”, що складалося, звичайно, з пшеничного калача й кількох крашанок”.

Досить цікавий опис “волочільного” понеділка з Гуцульщини:

“Дівки того дня дають легіням (парубкам) галунки (крашанки) і писанки. Не дає сама, а ховає за пазуху, а легінь видирає від неї, звівши вперед легку боротьбу. Діставши, врешті, веде дівку до води, обіллє водою, буває, що й скупає цілу”. (Зелениця і Надвірнянщина).

“Волочільний понеділок, се днина, в яку парубки мають нагоду придивлятися обстановкам домашнім, та наобзирати дівки на сватання (обзорини). Газдині справляють у “велике пущення” у себе вечерниці, на які сходяться парубки й дівки танцювати; кожний парубок, що з якоюсь дівкою танцював, має від неї у великодні свята дістати писанку. За тими писанками ходять-волочаться парубки від хати до хати, звідти й сей день називається в о л о ч і в н и й понеділок. Писанками тими обмінюються парубки між собою, як стрічаються на дорозі, при чім, один промовляє до другого: “Поможи нам, Господи, абих сі виділи так на тім світі, як сі тут видимо”. У хаті, звичайно, угощують їх, а коли їх та дівчат назбирається більше, гуляють при скрипці.”

(Матеріали етнографічні VII, стор. 241, XV, стор. 41.)

При дослідженні первісних релігій та вірувань єгипетських, вавилонських, сирійських, асирійських, перських (персидських) та європейських — кельтських, германських, англо-сакських, італо-римських та грецьких — є у всіх цих релігіях, починаючи від Буддизму, Конфуція та Зороастри — дуже багато спільного. Основні чинники світових дохристиянських релігій та вірувань — це а н і м і з м, т о т е м і з м, т а б у та м а г і я. І слов'янська дохри-

стіянська релігія та вірування мають у собі всі ті ознаки, лише над цим, цебто, порівнянням старослов'янських вірувань з віруванням світовими, первісних релігій та вірувань, — іще ніхто не працював. І, взагалі, в найбільшому занедбанні — це релігія й вірування старо-слов'ян. У своєму тяжкому минулому слов'яни, зокрема наші предки, втратили всі чинники до опрацювання історії первісної культури, та наїзди понищили наші пам'ятники. Правда, втратили все й німці, але німці таки опрацювали свою історію первісної культури за звичаями, фолкльором, археологічними розкопками тощо, а слов'яни, у цій складі й ми, іще не спромоглися написати історію своєї первісної культури.

Будемо вірити, що ми з часом поповнимо це наше порожнє місце, цебто напишемо, як і німці, Історію первісної культури наших предків-пращурів. А фолкльору, звичаїв та історичних пам'яток матеріальної культури у нас для цього ніяк не менші, ніж у німців.

Торонто-Вінніпег-Канада, 1957-1959 рр.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК наукової літератури та інших джерел до II-го тому

ПРИМІТКА: Українські етнографічні матеріали минулих часів, головню XIX стол., друкувалися в російській мові, бо українською мовою друк був заборонений, особливо науково-дослідницькі праці.

1. П. Чубинський: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, III.
2. Я. Головацький: Народнія песни Галицкой и Угорской Руси, тт. II і III-й.
3. М. Лисенко: "Молодощі".
4. Б. Гринченко: Етнографіческіе матеріали, том III-й.
5. Иванов: "Игры крестьянских детей в Купянском уезде", Харьков, 1889 г.
6. Н. Костомаров: "Семейный быт в произведениях Южно-русского народного песенного творчества".
7. Його ж. Литературное наследіе.
8. Х. Яшуржинський: "Весенніе хороводы, игры и песни", Киевская Старина, 1889 г., V і VI та інші.
9. М. Максимович: Дні и месяцы украинского селянина, Русская беседа, 1856 г.
10. А. Потебня: Об'ясненіе малорусских и сродних народных песен, I—II, 1883-1887. Собрание сочин. т. II, 1897. Киев.
11. З. Чернявская: Обряды и песни Белозерки Херсонской губ., Сборник ХИФО, т. V-й, 1893 г.
12. В. Милорадович: Народные обряды и песни Лубенского уезда, 1897.
13. Е. Анічков: Весенніе обрядовия песни на Западе и у славян, Сборник Императорской Академии Наук LXXIV і LXXVIII. 1903—1905 гг.
14. В. Шухевич: Гуцульщина, IV, НТШ.
15. В. Доманицький: Народний календарь з Волині, МУЕ, IV, 1905 р.
16. М. Дикарев: Народний календар Валуйського повіту, на Вороніжчині, МУЕ, VI, 1905.
17. Ф. Вовк: Студії з української етнографії та антропології, Прага, 1907 р.
18. Українська загальна Енциклопедія, т. III-й, стор. 528—529, Львів, Станіславів-Коломия.
19. Енциклопедія Українознавства, т. I-ий, стор. 234—235; НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
20. Большая Энциклопедія "Просвещение", т. IV, стор. 724, С-Петербург.
21. Энциклопедический Словарь, Ф. Брокгауз и И. Ефрон, т. II-й, стор. 109 і 45, С-Петербург, 1892 г.
22. Афанасьев: Поэтические воззрения славян на природу.
23. Є. Онацький: Веснянка, Мала Енциклопедія, "Дзвін", Аргентина, чч. 7—8, 1957 р.
24. М. Миханько: Ягільки, Львів, 1922 р.
25. Ф. Колесса: Наверстування і характеристичні признаки українських мелодій, Зал. НТШ. Львів, т. 126, стор 63, 1918 р.
26. Матеріали до української етнології. XII. 1905, стор. 78—79.
27. В. Н. Перетц: Историческо-литературное наследіе и матеріали, тт. I—II, 1900—1902.
28. Антонович и Драгоманов. Историческія песни Малорусского народа, т.т. I-й и II. Киев, 1874—1875.

29. Н. Костомаров, Историческая поэзия и новия ея матеріали, Вестник Европы, 1874 г.
30. М. Сумцов: Культурніа переживанія. ч. 61. "Кіевская Старина", 1889-90 г.г.
31. Фаминцин: Богиня весни в песнях и обрядах Славян. Вестник Европы, VII—VIII. 1885 г.
32. Коробка: Весенняя игра-песня "Воротар" и песни о князе Романе, Известія Отдела русского языка, 1899 г.
33. Сергій Бфремов: Історія Українського Письменства. т. I-ий, стор. 279—329, вид. 4. Київ-Ляйпшг, 1924 р.
34. М. Грушевський: Історія української літератури, т. I-й, 1923 р., Київ-Львів.
35. Володимир Гнатюк: Гаївки. МУЕ. НТШ. т. XII. 1909 р., Львів.
36. О. Партицький: Назви гаївок. Правда. 1868 р., стор. 244.
37. Русалка Дністрова". 1837 р., стор. 42—44.
38. "Зоря Галицька" яко Альбум", 1860 р.
39. Игнат Галька: "Народніа звичаи и обряди околиц над Збручем", стор. 95—144. Львов. 1860 г.
40. "Правда". 1868 г.
41. "Зоря Галицька". 1880 г.
42. Иван Колесса: Збірник "Галицько-руських пісень з мелодіями", Етнографічний Збірник XI. Львів. 1902 р., Н.Т.Ш.
43. А. Терешенко: Бит русского народа. VI. стор. 112.
44. П. Шейн: Збірка "Великорусс", стор. 341—342, ном. 1191—1194.
45. П. Якушкин: Русская песня. стор. 286.
46. П. Владимиров: Введение в историю русской словесности. Киев. 1896.
47. А. Пипин: История русской этнографии. т. III. Спб. 1891.
48. О. Огоновський: История литературы рускои. ч. IV. Львів. 1894.
49. Н. Сумцов: Современная русская этнография. вып. 1 и 2. Киев. 1893.
50. Н. Сумцов: Малюнки з життя українського народнього слова. Харків. 1910.
51. Ф. Колесса: Про вагу наукових дослідів над усною словесністю, "Літературно-науковий Вістник". 1922 р., VII і VIII.
52. Білецький Л. і Дорошкевич О: Хрестоматія по історії української літератури. т. II. Кам'янець-Подільський. 1920 р.
53. М. Сумцов: Народна словесність. Хрестоматія. Харків, 1919 р.
54. Б. Гринченко: Литература украинского фольклора. Чернигов. 1901 г.
55. А. Потебня: Малорусская народная песня по списку XVI в. Воронеж. 1876.
56. В. Перетц: Малорусскія вирши и песни в записях XVI—XVIII вв. Спб., 1899 г.
57. С. Сперанскій: Малорусская песня в старинных русских печатных песенниках. "Етнограф. Обзореніе". 1909 г., кн. 81—82. Москва. 1909 г.
58. В. Данилов: Малорусскія народніа песни в старых и новых любочних изданиях. "Рус. Филологическій Вестник". 1910 р., III—IV. Варшава.
59. А. Грушевскій: "Из история украинской этнографіи". Етнографическіе теми в украинской литературе". Спб., 1910 г.
60. В. Доманицький: Піонер української етнографії. Зап. НТШ. т. 65-й.
61. М. Мочульскій: Князь М. А. Цертелев. "Україна". 1917 р., кн. III—IV.
62. А. Грушевскій: Ранніа етнографическіа работи Н. И. Костомарова. Известія Отд. русского языка и словесности. 1914 г.
63. А. Котляревскій: Историческіа песни малорусского народа с объясненіаи Антоновича и Драгоманова. Соч. т. II. Спб., 1889 г.
64. В. Навроцькій: Историческіа песни Антоновича и Драгоманова. Соч. т. I. 1884 г.
65. Ів. Нечуй-Левицький: Світогляд українського народу. Львів. 1876 р.
66. Ф. Рильскій: К изученію украинского народного мировоззренія. "Кіевская Старина". 1888. XI; 1890. IX—XI; 1903. IV—V.

67. Ф. Волков: Етнографическія особенности украинского народа. "Украинскій народ", т. II. Петроград, 1916 г.
68. Г. Бугаев: Украинскій народ в своих легендах и религиозних воззрѣніях и верованіях. Киев, 1908 г.
69. Н. Сумцов: Очерки народного бита. Сборник Х. И. Ф. Общества, т. XIII.
70. В. Милорадович: Життє-биттє лубенского крестянина, Киев, 1904 г.
71. Шейковский: Бит подолян. Киев, 1860 г.
72. А. Свидницькій: Великдень у подолян. „Основа“. 1861 г., X—XII.
73. М. Драгоманов: Україна в її словесності. Розвідки, т. I. Львів, 1899 р.
74. Ф. Колееса: Огляд україно-руської народної поезії. Львів, 1905 р.
75. Н. Костомаров: Историческое значеніе южно-русского народного песенного творчества. Собр. сочин., кн. VIII. Спб., 1905 г.
76. А. Потебня: "Рецензія на народнія песни Галицкой и Угорской Руси" Головацкого. "Отчет о 22 присуж. Уваровской преміи". Спб., 1880 г.
77. І. Франко: Студії над українськими народними піснями. Зап. НТШ, тт. 75, 76, 78, 83, 94, 95, 98, 101, 103, 106, 110, 112. Львів, 1913 р.
78. А. Серов: Музыка южно-русских песен. "Основа". 1861. III—IV.
79. Ф. Колеса: Ритмика українських народних пісень. Зап. НТШ, тт. 71, 74, 76.
80. Л. Білецький: Історія української літератури, т. I-й. Авгсбург, 1947 р.
81. С. Климиник: Гаївки-веснянки. "Нові Дні", ч. 15, 1951 р., стор. 25—29.
82. С. Климиник: Гаївки. Бюлетень УГПЦ, ч. 4, травень, 1954 р.
83. O. Kolberg: Pokucie, obraz etnograficzny, I—IV. Краків, 1882-89 pp.
84. A. Wanke: Hałahiwki (Zbiór Wiadom.). т. XIII.
85. Z. Rokossowska: Przyczynek do etnogr. ludu na Wołyniu.
86. Wazlaw z Oleska: Piesni pol. i rusk. ludu (polskiego i ruskiego ludu).
87. Z. Pauli: Piesni ludu rusk., т. I-й, стор. 25—26.
88. B. Sokalski: "Powiat Sokalski pod względem geograficznym".
89. B. Krichinski: Spiewy hałkowe z Podhorzec". Львів 1899.
90. А. Метлинскій: Народніе южно-рускія песни. стор. 269.
91. С. Климиник: "Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", "Український Голос", Вінніпег, за 1956 рік у таких числах: 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 50, 51 — разом у 25 числах.
1957 р.: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29 — разом у 20 числах. А за два роки у 45 числах.
92. Опитано й з уст записано протягом 12 років понад 100 осіб у високому віді.
93. Я. Рудницький: "Українська яліка", Науковий Збірник УВУ, ч. 3, стор. 161—167. Мюнхен, 1948 р.
94. O. Zilinskiy: Hra na Zalmana... Casopis pro slov. jazyky, literaturu, a dějiny SSSR, I. 216—294.
95. O. Zilinskiy: O nazvu jarnich pisni v ukrajinske Halici. Ibidem, I. 403—409, а теж: Československa rusistica, I, 403—419.

ЕТНОГРАФІЧНІ ПРАЦІ Степана КИЛИМНИКА

Вийшли з друку:

- 1) **“Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні”**, том 1-ий, Зимовий цикл:
Візія. Багата Кутя. Дідух-Сніп. Святі вечори. Коляди. Щедрівки. Маланки. Василь — Новий рік. Спалення дідуха. Водохрищі. Стор. 152. Ціна \$1.50.
- 2) **“Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні”**, том 2-й, Весняний цикл.
Історія веснянок-гайок. Класифікація: веснянки-гайки ДОХРИСТИЯНСЬКОГО періоду й ПОХРИСТИЯНСЬКОГО. Риндзівки. Великодні вішуння. Волочебне. Великодні вірші. Стор. 251. Ціна 2 дол.
- 3) **“Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні”**, том IV-ий, Літній цикл.
Зелені Свята. Історична основа. Обряди: Берези. Тополі, Лялі, Семика, Ярили. Навський тиждень. Очищення вод. Гоняти шуляка. Зажинки тощо. Стор. 178, ціна \$1.50.

Приготовлені до друку:

- 4) **“Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні”**, том 3-й, Весняний цикл.
Верба. Мертвешкий Великдень. Вогні Великого четверга. Велика субота. Дора-свячене. Нічні розговіння. Сонце грає. Вогні Великодньої ночі. Великодні дзвони. Обливаний понеділок. ПИСАНКА. Великодні гри молоді — юнаків, парубків та дітей. Культ покійників у Великодніх святах. Обмін свяченням — носити калачі. Проводи на могилках. Рахманський Великдень тощо. Перша борозна. Весняний посів. Приліт птиць. Юрій. Перший вигін худоби на пасовисько. Свята пастухів. Початок “вулиці” тощо.
- 5) **“Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні”**, том 5-ий. Осінний цикл.
Обжинки. Свято квітів — Маковея. Свято урожаю — Спаса. Дідівська субота. Навчання в лавині. Похід по калині. Осінні громадські та родинні свята. Посадка на коня та постриження хлопця. Осінні свята з дохристиянських часів і т. д.

Готуються до друку:

- VI том. Народження, дитинство та юнацтво. Звичаї.
VII том. Весілля. Історія. Звичаї. Пісні. Історичні періоди тощо.
VIII том. Смерть. Похорон. Звичаї та вірування.
IX том. Вірування та демонологія.
X том. Історичні пісні.
Передплатити, чи набути ці видання можна від автора:

Mr. S. I. Kylymnyk

568 Dovercourt Rd.,

Toronto 4, Ontario, Canada

З М І С Т:

	Стор.
Передмова в англійській мові	7
I. Коротка історія веснянок-гаївок	9
II. Значення веснянок-гаївок у далекому дохри- стіянському минулому й сучасне	14
III. Тематика веснянок-гаївок	17
IV. Джерела та різні назви пісень великого дня — Великодня (весняних)	22
V. Художні особливості веснянок-гаївок	27
VI. Самобутність (оригінальність) веснянок-гаївок, цілком народніх мітів-містерій та віддзерка- лення вірування	33
VII. Чи продовжує свій розвиток народня українська творчість, зокрема веснянки-гаївки?	37
VIII. Відображення веснянок-гаївок в образотворчій, театральній та музичній мистецтві	39
IX. Основні фігури та символіка в них у виконанні веснянок-гаївок	42
СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК	47
I. Веснянки-гаївки дохристиянського періоду	49
II. Веснянки-гаївки похристиянські:	49
ГАЇВКИ ДОХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОБИ	50
1. Філософічні	50
2. Символічно-мітологічні	54
3. Магічно-вегетативні веснянки-гаївки	58
4. Веснянки-гаївки, що відображують родово- господарський лад	66
5. Алегорично-магічні	74
6. Хвальні веснянки-гаївки	87
6. Веснянки-гаївки еротичного змісту	110
VIII. Описові веснянки-гаївки, дари весни	123

	Стор.
IX. Веснянки-гаївки періоду молодечих громад — „хлопців-молодців”	138
X. Веснянки гаївки, в яких відображено родинне життя	144
XI. Веснянки-гаївки дуже раннього періоду	153
XI. Веснянки-гаївки — пошана покійників	156
XII. Веснянки-гаївки жартівливі	158

РОЗДІЛ II.

ВЕСНЯНКИ-ГАІВКИ ПОХРИСТИЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	158
1. Стародавні веснянки-гаївки, що продовжували існувати без змін	160
2. Веснянки-гаївки наверстовані з християнськими додатками	161
3. Релігійні християнські пісні похристиянського періоду	163
4. Веснянки-гаївки історичного змісту	165
V. РОДИННІ ТА ПОБУТОВІ ВЕСНЯНКИ-ГАІВКИ	189
Класифікація веснянок-гаївок	202
Військові (воєнні) веснянки-гаївки	233
Риндзівки	235
Ходіння з великодніми віршами	239
„Волочобні великодні звичаї”	241
Бібліографічний список	247
Етнографічні праці Степана Килимника	251